

У 37(077)
А-87

Наргиза АТАҚУЛОВА

ЎҚУВЧИЛАРДА ИЛМИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

«ФАН»

У 37(077)
А-87

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ХАЛҚ ТАЪЛИМИ ВАЗИРЛИГИ

I 11 ҚОРИ НИЁЗИЙ НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН ПЕДАГОГИКА
ФАНЛАРИ ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

НАРГИЗА АЛИЖОНОВНА АТАҚУЛОВА

ЎҚУВЧИЛАРДА ИЛМИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ЙЎЛЛАРИ

щи 5

Тошкент
Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси
"Фан" нашриёти
2009

Масъул муҳаррир: педагогика фанлари доктори,
профессор Р.Ғ.САФАРОВА.

Тақризчилар: педагогика фанлари доктори,
профессор Т.Ҳ.ҲАСАНОВ.
педагогика фанлари доктори Ш.Қ.МАРДОНОВ.

Ушбу қўлланма мактаб ўқитувчилари, олий ўқув юрти таласалари ва ўқитувчиларига мўлжалланган бўлиб, унда умумтўғлим мактабларида ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришнинг назарий асослари, педагогик ва психологик имкониятлари, шакллари, усул ва воситалари баён қилинган. Қўлланмадаги материаллар тадқиқотчи изланувчилар учун ҳам зарур манба бўлиб хизмат қилади, хулоса ва тавсиялардан дарсликлар, ўқув қўлланмалари яратишда самарали фойдаланиш мумкин.

SBN 978-9943-09-961-6

© Узбекистан Республикаси Фанлар
Академияси "Фан" нашриёти, 2009.

Р И Л К У Р У Л Я

СЎЗ БОШИ

Бугунги ислохотлар таълим жараёнида ўқувчининг ақлий-интеллектуал имкониятларини рўёбга чиқариш мақсадини устувор қилиб қўймоқда. Умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчиларининг академик лицей ва касб-ҳунар коллежларига, уларнинг қизиқишлари ва иқтидорларига таянган ҳолда, йўналтириш муҳим вазифалардан биридир. Чунки бугунги кунда академик лицей ва касб-ҳунар коллежларида ўзининг иқтидори ва қизиқишлари асосида эмас, тасодифан келиб қолган ўқувчилар анчагина. Шунинг учун ҳам умумий ўрта таълим мактабларидаёқ ўқувчиларда барқарор илмий дунёқарашни шакллантириш ўз ечимини кутаётган ижтимоий-педагогик муаммолардандир.

Ш«Дунёқараш - дунёга ва инсоннинг ундаги ўрнига, кишиларнинг ўз атрофидаги воқеликка ва ўз-ўзига муносабатига бўлган умумий қарашлар тизими, шунингдек, бу қарашларга асосланган одамларнинг эътиқодлари, идеаллари, билиш ва фаолият тамойиллари»¹. Илмий дунёқараш эса дунёга ва инсоннинг ундаги ўрнига, кишиларнинг ўз атрофидаги воқеликка ва ўз-ўзига муносабатига бўлган илмий қарашлар тизими ҳамда бундай илмий нуқтаи назарга нисбатан инсоннинг эътиқоди, уни билиш ва ўзлаштиришга нисбатан интилишидир. Бундай дунёқарашни шакллантириш натижасида ўқувчиларнинг ақлий-интеллектуал тараққиёти таъминланади.^/

Бугунги кунда ахборотлар кўламининг ниҳоятда кенгайганлиги туфайли ўқувчиларнинг уларни ўзлаштиришида қийинчиликлар вужудга келмоқда. Улар ҳар доим ҳам жадал ривожланаётган илм-фан ютуқларини ўзлаштиришга ушурм.тптилар. Бунинг учун ўқувчиларнинг мунтазам илпанишлари, илмий янгиликлардан хабардор бўлишлари тақозо қиминмоқда. Бу эса ўз навбатида муайян касб-ҳунар ва илмий

¹ Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 3-жилд. "Ўзбекистон Миллий
Инциклопедияси" Давлат миллий нашриёти, 2002.382-бет.

изланишлар йўналишини танлаш босқичида бўлган ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантириш зарурлигини кўрсатмоқда Бугунги кунда ривожланаётган мустақил Ўзбекистан жамияти юксак касбий маҳорат ва интеллектуал, илмий салоҳиятга эга бўлган ёшларга эҳтиёж сезмоқда.

Микросоциумга қадам қўяётган ҳар бир ёш ижтимоий муносабатлар, илмий тараққиётга зийраклик билан қарай олиши, янгиликларни тез идрок эта олиши лозим. Аксарият ҳолатларда умумий ўрта таълим мактаби ўқувчилари ўз фаолиятларининг илмий асослари ва йўналишини тушуниб етмайдилар. Ўз мажбуриятларини бажаришга совуққонлик билан қарайдилар Уларда маънавий-маданий ҳис-туйғулар, илмий дунёқараш етарлича шаклланмаганлиги аён бўлмоқда. Чунки уларнинг илмий дунёқараш муҳим қарорлар қабул қилишларига асос бўлади ва бу дунёқараш ўқувчиларга эркин танлов имкониятини беради.

Илмий дунёқараш ўқувчининг нуқтаи назарини барқарорлаштирувчи асосий воситадир. Ҳаётда шахс сифатида мавжуд бўлиш ва фаолият кўрсатиш, дунёнинг истиқболдаги тараққиётини англаш ва дунё тамаддунини тушуниб етиш илмий дунёқарашнинг маҳсулидир. Илмий дунёқараш туфайли ўқувчи дунё манзараси, унинг тараққиёт жараёни, ривожланиш тенденциялари, оламни яхлит идрок этишга оид қарашлар тизимини англаб етади. Шу билан бир қаторда илмий дунёқараш моддий борлиқ ва шахснинг ушбу борлиқ ичида мавжудлиги ҳақидаги яхлит тасаввурдир. Моддий борлиқнинг нечоғли чуқур ва батафсил акс этиши шахснинг илмий дунёқарашни кўламига боғлиқ. У шахснинг моддий борлиқни идрок этиши, дунёқарашни, нуқтаи назари ва объектив оламга бўлган муносабатини ифодалайди. У шахс чиқарадиган ҳукмнинг характерини ифодалайди, унинг хулқ-атвор ва фаолият йўналишини белгилайди. Шахснинг фикр, ҳиссиётлари илмий дунёқарашни ифодаси сифатида намоён бўладил/

Ўқувчи шахсида илмий дунёқарашнинг шаклланиши баробарида унинг нуқтаи назари, олам, ҳаёт, тадқиқотчилик жараёнида ижодий фаолият ҳақидаги тасаввурлари барқарорлашади. Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантириш ўзига хос мураккаб ледагогик жараён бўлиб, унда ягона илмий онг, фикрлаш маданияти, ҳиссиётлар ва ҳиссии муносабатлар, мақсадга интилиш ва эркин ҳаракат қилиш кўникмаси қарор топтирилади.

Умумий ўрта таълим босқичидан ўрта махсус касб-ҳунар I.и,ними босқичига ўтганда ўқувчилар тасаввурдаги дунёнинг •I-j|иI манзарасида бўлиниш вужудга келади. Улар янги Пилимларни ўзлаштириши уч/н янги илмий дунёқарашга эга г.упишлари талаб қилинади,/Уқувчиларда илмий дунёқарашни шикллантириш жараёнининг асосий мақсади уларнинг пипимларни онгли, тушунган ҳолда ўзлаштиришлари ва татбиқ эгиш кўникмаларини эгаллашларига кўмаклашишдан иборатдир. Чумки ўқувчининг илмий дунёқарашни унда тадқиқотчилик куникмаларининг энг зарур элементларини шакллантириш орқали иужудга келтирилади. J

қувчиларда ёшлик йилларида ўқиш, билим эгаллашга нисбатан янгича майл вужудга келади. Бу уларнинг ўз-ўзини |.1Н1миллаштириши ва ўрганишга бўлган иштиёқи, интилишлари мигижасида ҳосил бўлади. Ўқувчининг ақлий меҳнат фаолияти .1И|)им тажрибалар билан чегараланмайди, балки баъзи •мп.пларда тадқиқотчилик фаолияти билан шуғулланиш истаги 1шсайиши мумкин. Таълим жараёнида бунга алоҳида эътибор қпратиш лозим.

Умумий ўрта ҳамда ўрта махсус касб-ҳунар таълими оосқичларида ўқувчиларда шакллантирилган тадқиқотчилик куникмалари ижтимоий-педагогик жиҳатдан таълим босқичлари орасида ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантириш |и-.иидан узвийликни таъминлаш имконини беради. Илмий "-қараш ўқувчиларнинг билимларни мустақил улаштиришларини таъминлайди. Худди шу билимлар ўқувчилар ...пмнидан тадқиқотчилик фаолияти натижасида қайта ишлэнади ни ижодий ўзлаштирилади. Ўқувчида вужудга келган илмий нуқтаи нмзарнинг бэрқарорлиги унда ҳосил бўлган илмий дунёқарашнинг гйД| рижийлиги ва изчиллигини таъминлайди. (д4< (/ЦЛ&Ч

/Ўзбекистан Республикасида *keblan* ижтимоий-И1 ми одий тараққиёт ва кенг кўламли илмий ахборотлар майдони 1иларда илмий дунёқарашни шакллантиришнинг ягона, ўзига мгдагик тизимини ишлаб чиқиш заруриятини куймоқда.]/

I шларда илмий дунёқарашни шакллантириш муаммоси, |.|рч,|н узоқ тарихга эга бўлсада, педагогик адабиётларда бу м н .111.11.1 оид фикрлар етарлича баён қилинмэган. Айниқса, ^қуичиларда илмий дунёқарашни шакллантиришнинг i/c ...ни (млари, омиллари, шарт-шароитлари, янгича ижтимоий-ицтисодий вазият билан боғлиқ ҳолда асослаб берилмаган. Бу

муаммонинг айрим жиҳатлари У.Нишоналиев, Р.Сафарова, Р.Ахлидинов, В.И.Андреев, А.В.Славин, Б.И.Кедров, И.Э.Кашекова, Е.А.Крюкова, А.Р.Лопатин, Ю.Н.Орлов Н.Ф.Радионова, Л.М.Фридман, И.Ю.Кулагина, С.С.Бакулевская, О.С.Газман, В.А.Совалев, В.Р.Букин, А.Ф.Малишевский, В.Ф.Сбитов, В.С.Данюшенков, Ф.В.Кадол, Т.А.Ильина, Л.Ю.Шишина, С.Я.Сивирский, И.С.Кон, А.В.Мудрик, Р.Берне, Л.Д.Михеева, Е.Э.Смирнова, П.И.Смирнов, А.Н.Леонтьев, С.Л.Рубинштейн, Н.Б.Боритко, В.С.Ильин, В.В.Краевский, Н.К.Сергеев, Б.С.Алишев, Ф.Н.Бородкин, Э.Берн, Е.Е.Вендоров, Р.Дарендорф кабилар ўқувчи ҳамда талабаларда тадқиқотчилик ва билиш фаолиятини шакллантириш; ёшларда дунёқарашнинг ўзига хос хусусиятларини шакллантириш, тадқиқотчилик фаолияти дунёқарашнинг ўзига хос кўриниши сифатида; нуктаи назар шахснинг яхлит тавсифи; ёшларда шахслик ва индивидуаллик қарор топишининг ўзига хос хусусиятлари каби йўналишларда илмий тадқиқот ишларини амалга оширганлар.

І БЎЛИМ.

ЎҚУВЧИЛАРДА ИЛМИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Ҳар қандай фаолият шахснинг ўз олдига қўйган мақсади билан боғлиқ ҳолда вужудга келади ва унинг ҳаракатлари ушбу мақсад доирасида амалга оширилади, мазкур мақсадга эришиш натижаси сифатида намоён бўлади. Моддий борликдаги етишмовчиликларнинг англаниши натижасида шахе ўз олдига муайян мақсад қўяди. Шу маънода биз ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришга асос бўладиган нуктаи назарларни назарий жиҳатдан таҳлил этишга ҳаракат қиламиз. Шунга кўра, биз ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришга хизмат қиладиган дидактик воситалар ва шарт-шароитларни аниқлашга интилдик.

Инсоннинг ўзига хослиги унинг ижтимоий фаолиятида намоён бўпади. Чунки фақат инсонгина фикрлаш ва онгли фаолият кўрсатиш лаёқатига эга. Агар инсон фикрлашдан тўхтаса, унда муайян мақсад ва ўз фаолиятини назорат қилиш имконияти йўқолади. У ўз фаолиятини онги ва ихтиёрига кўра амалга оширади. Ҳар қандай инсон ўз фаолиятининг субъекти ҳисобланади. Чунки у ўз онги, эрки асосида тўлақонли фаолиятни (Зажаришга қодир бўлади. Ҳар бир инсоннинг ўзлиги унинг шахсий нуктаи назарида акс этади.

Нуктаи назар - инсоннинг хатти-ҳаракатлари ва хулқ-тэорида акс этган қарашлари, у амал қиладиган тамойиллардир. Чунончи, "Нуктаи назар (позиция) - тегишли инсоний кечинма ва хатти-ҳаракатлар тарзида намоён бўлувчи атроф-муҳит билан боғлиқ ҳодисалар ва уларнинг муайян жиҳатларига нисбатан муносабатлар тизими"² дир.

Инсон ўз нуктаи назари сифатида муайян фикрни баён қилар :жан, билим ва тажрибаларининг ошиши натижасида ўз нуктаи

² Педагогик атамалар луғати. Тошкент: Фан, 2008. 86-бет.

назарини ўзгартириши, такомиллаштириши мумкин. Шу маънода нуктаи назар мунтазам ривожланиш характериға эға. И.С.Коннинг (37.С. 115) таъбирича, нуктаи назар жараён иштирокчиларидан бирининг қатъий фикридир.

Нуктаи назарнинг қарор топиши баробарида ўқувчиларнинг хулқ-атворлари ва фаолиятлари ойдинлашади. Нуктаи назар ўқувчининг муайян масалаға оид етакчи, уйғунлашган асосий фикридир. Бунда ўқувчи нафақат билиш жараёни, балки амалий фаолият субъекти сифатида ҳам намоён бўлади. Чунки ўқувчиларнинг нуктаи назарлари уларнинг мавжуд воқеликка нисбатан муносабатларини ифодалайди.

Е.В.Коротаева (42. С. 7) нинг таъкидлашича, ўқувчилар ҳамда ўқитувчиларнинг субъектив муносабатларини ўзаро тенг ҳодисалар сифатида баҳолаш мумкин эмас. Ўқитувчи - ўқитиш жараёнининг биринчи субъекти ва бошқарувчисидир. Ўқувчи ҳам ўқув-билув жараёнининг субъекти сифатида муайян ўқув фаолиятиға киришади. Ўқитиш ва ўқиш ўзаро боғлиқ ҳодисалардир, шунинг учун ҳам ўқитувчи ҳамда ўқувчиларнинг субъект-субъект сифатидаги муносабатлари мазкур жараённинг асосини ташкил қилади. Бу ўринда ўқувчи билим олишға интилса, ўқитувчи уларға мазкур билимларни тақдим этади ва уларнинг билиш жараёнларини бошқаради. Инсонни ўраб турган моддий борлиқ кўпқадли, шунинг учун ҳам шахснинг унга бўлган муносабати кўп қирралидир. А.В.Петровский (60.С 512)нинг таъбирича, инсоннинг ижтимоий нуктаи назари, унинг хулқ-атвор йўналишини аниқловчи муносабат сифатида баҳоланади. О.С.Газман (23. С. 19) шахснинг ташкилотчилик қобилиятини унинг маданий дунёқараши, фуқаролиги, ўзига хос ижодкорлиги, ишбилармонлигида кўради.

Бугунги кунға келиб ҳар бир шахс, шу жуомладан ўқувчилар ҳам ўз нуктаи назарларини бойитиш учун ўзбек халқининг миллий-маънавий қадриятларига мурожаат қилмоқдалар.

Психологияда шахснинг нуктаи назари унинг фаоллиги, қатъияти сифатида баҳоланади. Руҳшунослар шахс нуктаи назарининг ўзига хослигиға алоҳида урғу берадилар. Н.Е.Щуркова (75. С. 15)нинг таъбирича, 5-9-синф ўқувчиларининг муҳим хусусияларидан бири, мақсадға эришиш сари интилишларидир. Ўқувчиларнинг ҳаётий нуктаи назарларини таркиб топтиришлари уларнинг ҳаётға бўлган умумий муносабатларига боғлиқ ҳолда

IM uira ошади. Уларнинг нуктаи назарлари ижтимоий ҳаётға қай длражада боғлиқликларини ҳам ифодалайди.

Ҳар бир ўқувчининг нуктаи назарида унинг ҳаётға бўлган қатъий муносабати ифодапанади. Ўқувчи ўзининг ҳаётий нуктаи и.иарларини мустақил тарзда эгаллаган билимлари ва тўплаган |.|>крибалари заминиде таркиб топтиради. Ҳар бир ўқувчининг иуқғаи назари қандай таркиб топганлигини, унинг мазмун-моҳияти нққол намоён қилади. Ўқувчилар ўз нуктаи назарларини ўзларини **Лраб** турган борлиқ асосида шакллантирадилар. Айнан бир ичдаги кишилар мавжуд бўлмаганидек, ўзаро бир хилда тенг келадиган нуктаи назар ҳам мавжуд эмас. Буни муайян бир масалаға оид фикрларнинг турли-туманлигидан ҳам билиш мумкин. Ҳар бир нуктаи назар ўзига хос индивидуал характерға эға.

•j Таълим-тарбияни ижтимоий-педагогик ҳодиса сифатида j урганган мутахассислар Р.Г.Гурова (24. С. 20), Р.Сафарова, М Қуроноф, Қурбонниёзова, Р.Медетова, Г.Акрамовалар ўқув- тарбия жараёнининг муҳим вазифаси сифатида ўқувчиларда фаол фуқаролик нуктаи назарини шакллантириш зарурлигини |.1ькидлаб ўтганлар. Фаол фуқаролик нуктаи назарига эға бўлган уқувчигина ўзининг ижтимоий бурчига нисбатан онгли муносабатда бўла олади. Бундай ўқувчилар учун сўз ва иш l ирлиги кундалик ҳаётий фаолият мезони бўла олади.

Ўқув-тарбия жараёнининг муҳим вазифаларидан яна бири, уқувчиларда фуқаролик нуктаи назарларини шакллантиришдан шуратдир. Ўқувчилар ўз олдиларига қўйган мақсадларига •ришишлари учун, уларнинг фаолиятларини мунтазам бойитиш ва ранг-баранг бўлишини таъминлаш лозим. Ўқувчилар ўқув-тарбия жараёнида ўзаро ҳамкорлик, ўзлари ва ўзгалар меҳнатини ҳурмат қилиш, ўқитувчилари билан ўзаро ҳамкорликдан манфаатдор шшға ўрганишлари талаб этилади. Ўқувчиларнинг моддий (юрлиққа бўлган ҳар қандай муносабатлари онгли ва манфаатдорлик характериға эға бўлиши керак. Ўқувчилар нуктаи назарларининг муҳим жиҳатларидан бири -унинг онглилигидир.

Ўқувчиларға йўналтирилган ўқув-билув жараёни уларнинг нуктаи назарларини тубдан ўзгартиради. Улар сўзсиз бўйсунувчи, ИЖрочи шахсдан фаол ижодкор субъектға айланадилар. • кумчилар ижодий топширикларни бажариш жараёнида унмрининг ақлий фаолиятлари ҳақида фикр юритадилар. Улар уi, уг, жараёни ва ҳаётий фаолиятлари давомида тўплаган

тажрибаларини ишга сола бошлайдилар. Ўқув топшириқларини бажариш жараёнида ўқувчилар ўқув-билув жараёнининг субъекти сифатида намоён бўла бошлайдилар. Л.А.Григорьева (29. С. 24) нинг таъбирича, ўқувчининг дунёқарашига хос бўлган нуқтаи назарлари унинг яхлит дунёқарашини ифодаловчи муҳим ҳолатидир. Ўқувчининг дунёқарашини таълим жараёнида у эгаллаган кадриятлар, ахлоқий меъёрлар сифатида намоён бўлади. Ўқувчининг онгида унинг ҳаёт тарзи тўлиқ акс этиши лозим. Шу тариқа у ҳаётнинг мавжуд жиҳатлари, кадриятларнинг мазмун-моҳиятини англаб етади. Ўқувчилар ижтимоий ҳаётда қабул қилинган асосий меъёрларни ўзлаштиришлари учун, улар кишилиқ ҳаёти ва бу ҳаётни тартибга соладиган фаолият турларини ҳам яхши билишлари талаб этилади. Шу тариқа ўқувчиларнинг нуқтаи назарлари уларнинг хулқ-атвор йўналишларини ҳам ифодалайди.

Ҳар қандай нуқтаи назар муайян фаолиятга йўналтирилган бўлиб, барқарорлик характериға эға. Ўқувчиларда қатъий нуқтаи назарнинг таркиб топиши, уларнинг соғлом турмуш тарзини танлашларига имкон беради. Ўқувчилар ўқитувчилар билан ҳамкорликпари ва мулоқотлари жараёнида ўзларининг нуқтаи назарларини намоён қиладилэр. Ўқувчиларнинг нуқтаи назарлари уларнинг шаклланишларида муҳим аҳамият касб этувчи муносабатпар меъёри сифатида уларни барқарор ҳаёт кечириши йўналтиради. Бунинг учун улар энг зарур билимларни ўзлаштиришга интиладилар. Ўқувчиларда янги нуқтаи назарлар тасодифан вужудға келмайди. Улар муайян билимлар, ҳаётии гажрибаларни ўзлаштиришлари натижасида ҳосил бўладш.ш ўқувчилэрнинг эркин тарзда қабул қилган қарорларидир Шу тариқа ўқувчиларда ҳосил бўладиган нуқтаи назарларниш барқарорлиги таъминланади.

Ўқув жараёнини инсонпарварлаштириш (Р.Сафарсли Н.Жумаева, Б.Маъмуров, Е.В.Бондаревская, Н.М.Борь.... А.И.Григорьева, Н.К.Сергеев, В.В.Сериков) натижа< ид | ўқувчиларда инсонпарварона нуқтаи назар вужудға келади Ўқувчилар турли сохаға оид билимлар ва ахлоқий меъёрларни ўзлаштиришлари натижасида дунёни янгича идрок бошлайдилар, атрофдагиларға инсонпарварлик ва негбимни асосида муносабатда бўладилар. Улар ҳар доим ўзларимпн нуқтаи назарларига таянган ҳолда ўз фаолия; баҳолайдилар ва ривожланиш йўналишларини белгилайдип |

Инсонпарварлик тамойилиға асосланган ҳолда уларнинг нуқтаи мйэарларида инсон ва оламға негбин муносабат алоҳида ўрин ягаллайди. Улар атроф-муҳит, инсонлар, ижтимоий муносабатлар, > | шоғик ҳодисаларға алоҳида муносабатда бўладилар. Ўқувчи ўз фаолиятини баҳолаш орқали ўз имкониятларини тан олади ва у | иминг индивидуал ривожланиш йўналишини белгилайди. цувчилар ҳар доим ўзларининг фаолиятлари кўламини ц | . | йтиришға интиладилар. Буларнинг барчаси шахсға йуналтирилган ўқув-билув жараёнини такомиллаштириш, уни | ми инсонпарварлик тамойиллари асосида бойитиш заруриятини | унди Ўқувчилар бу жараёнда ўзларининг нуқтаи назарлари цоирасида ўзлаштирадиган билимларининг муҳимлигини англаб шар, улар устида фикрлай бошлайдилар. Ўқувчиларнинг | у | шашлари ва ўз фаолиятларини баҳолашларимпарварлик тамойиллари асосида амалға ошишиға уларни уриятиш ўқитувчининг муҳим вазифаларидан биридир. Барқарор қтаи назарға эға бўлган ҳар бир ўқувчи ўз фаолиятини баҳолаш тмасини эгаллаган бўлади.

Юқоридаги таҳлиллардан келиб чиққан ҳолда айтиш мумкинки, нуқтаи назар шахснинг барқарор, онгли ҳамда ўзига хос | и муносабатлари йиғиндисидир. Унинг ёрдамида ўқувчилар | | Н) лиятларини баҳолайдилар ва унинг йўналишларини цушйдилар.

Инсон ижтимоийлашиши ва ижтимоий ҳаётда фаол ҳаракат цимиши учун ўз нуқтаи назарига эға бўлиши лозим. Ўқувчилар ўз • | . н, қларшлари, атроф-оламға муносабатлари, ўзлари,ярнинг хусусиятлари, ижтимоий жараёнларнинг моҳиятинишшлари, ўз олдларига аниқ мақсад ва вазифалар қўйишлари, ,> | риу эришиш йўлида ҳаракат қилишлари керак. Ўқувчиларнинг ' | .1и назарлари уларнинг дунёқарашларига бевосита | қдир\

Дунёқараш тамойиллар, нуқтаи назарлар, қатъият, моддий • | > мту\,1 бўлган муносабатни аниқлаш усулларининг (•••и (.амлашган шаклидир. Дунёқараш ёрдамида шахснинг пи ва жамиятға нисбатан қарашлари, нуқтаи назарлари | шанади. Ўқувчи дунёқарашини ёрдамида оламни идрок этади /<ининг жамиятдаги ўрнини англайди. Шу билан бир қаторда, | И ?раб турган моддий борлиқ ва ўз-ўзи ҳақидаги муносабати | дп | | .1нади. Шунингдек, ўқувчи дунёқарашини жамият аъзолари »1и ии нуқтаи назарлари, турмуш кечириш қоидалари,

қатъиятлари, идеаллари, мақсадлари, билим тамойиллари ва фаолияти, қадриятли йўналишлари билан боғлиқлиги ўз ифодасини топади. Шахснинг дунёқарашида унинг объектив борлиққа нисбатан маънавий амалий муносабат усули намоён бўлади. Дунёқараш ёрдамида ўқувчилар моддий борлиқнинг мазмун-моҳияти ва уни ўзлаштириш йўлларини ҳам англайдилар. Дунёқарашда инсон ҳаётининг борлиқни аниқлашга хизмат қиладиган тамойиллари акс этади.

Дунёқараш нуқтаи назарга нисбатан кенгроқ ва умумийроқ тушунчадир. У инсоннинг барча етакчи муносабатларини ўзида ифодалайди. Инсоннинг ҳар қандай нуқтаи назари дунёқарашининг таркибий қисми сифатида намоён бўлади. Шу тариқа ўқувчиларнинг дунёқарашлари уларнинг нуқтаи назарлари ёрдамида мулоқотга киришиш имконини беради. Демак, шахснинг дунёқараши умумлашганлик характериға эға.

В.А.Совалев (70. С. 36) нинг таъкидлашича, дунёқараш инсон ҳаётининг дастурлаштирилган, чуқур ўйланган режаси бўлиб, у шахснинг ҳаёт тарзини ҳам ифодалайди. Дунёқарашнинг таркиб топиши эса инсон ҳаётининг мазмуниға боғлиқ. Шахснинг муайян мазмун-моҳиятға эға бўлган ўқув ҳамда амалий фаолияти натижасида дунёқараши таркиб топади. Демак, ўқув фаолияти натижасида ўқувчиларда илмий дунёқараш шаклланади. Ўқувчилар ўз ихтиёрлари ва имкониятлари доирасида мужассамлашган билимларни ўзлаштирадилар ва улар устида фикрлай бошлайдилар. Ҳаёт маъносини англашға бўлган эҳтиёж туфайли ўқувчилар ўз ҳаётларини англашға интиладилар ва уни ҳодисалар жараёни эмас, балки мақсадли жараён сифатида ташкил этишға ҳаракат қиладилар.\/

Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантириш инсонпарварлик тамойиллари асосида ташкил этиладиган шахсға йўналтирилган ўқув-билув жараёнининг муҳим вазифаларидан биридир. Ўқувчиларға турли соҳадаги билимлар ва миллий-маънавий қадриятлар тақдим этилади ҳамда улар ёрдамида ўқитувчилар ўқувчиларни фикрлашға ундайдилар. Мазкур билимларни ўқувчиларнинг ўзлари излаб топишлари, уларнинг мазмун-моҳиятини англашлари, ўз фаолиятиға сингдиришлари, уларни бир-биридан ажрата олишлари лозим. Шундагиға нуктаи назарлар каби дунёқараш ҳам оидинлашади ва ҳар бир ўқувчининг ўзига хос бўлган илмий дунёқараши таркиб топади

6 Ш.б. ,

Ҳар қандай илмий дунёқараш билимларнинг мазмун-моҳиятини |цглаш натижасида вужудға келади.

Ўқувчиларнинг дунёқарашлари қуйидаги учта таркибий қисмдан иборат бўлади: интеллектуал, ҳиссий-ихтиёрий ҳамда амалий ҳаракатли фаолият тажрибаси. [/

Шахсға йўналтирилган таълим жараёнида ўқувчиларда иимий дунёқарашни шакллантириш учун уларнинг .илтеллектуад-||молиятлари ва ўзларигагиға хос бўлган шахсий сифатларини |,||жиб топтириш зарурлигини кўрсатмбод&лгЎқувчиларда муайян ипмий, эстетик нуқтаи-назарлар, маънавий тамойиллар тизими, мсьёрлар ва қатъиятлар, ҳаётий қадриятлар, мақсадлар за ірга эришиш йўллари, ҳаётий ҳаракатларни амалға ошириш иунлари ўргатилиши лозим. Илмий дунёқараш ўқувчининг моддий оламға нисбатан объектив муносабатда бўлишини таъминлайди. Упар кишиларнинг кичик гуруҳлари ва жамият аъзолари орасидаги ,1M]<орлик ва алоқадорлик шаклларини ўзлаштирадилар. у^^

//Ўқувчи ўзининг илмий дунёқараши ёрдамида бутун олам, тбиат ва жамиятни кўра олади ва идрок этади. Ўқувчиларнинг инсон ва жамият, ундаги ижтимоий муносабатлар, жамият аъзолари амал қиладиган қадриятларни тушуниши, мазкур І 1миятда ўз ўрнини англаши илмий дунёқарашининг кенглигиға Ооғлиқдир.^Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришда Ільлим жараёни билан бир қаторда, уларни ўраб турган муҳит ва пила муҳим ўрин эгаллайди. Алоҳида илмий нуқтаи назарларнинг ифодачиси сифатида нафақат биргина ўқувчи, балки ўқувчилар гуруҳи намоён бўлиши мумкин. Шу билан бир қаторда, алоҳида 11Ир ўқувчининг дунёқараши бошқалариникидан кескин фарқ қилиши мумкин. Бироқ, уларнинг барчасида умумий жиҳатлар м.шжуд бўлади. Шу тариқа дунёқарашға асосланган нуктаи/ назарнинг муҳим жиҳатларидан яна бири- унинг объективлигидирУ

Илмий дунёқарашнинг объективлиги шундаки, бунда ўқувчи /1 манфаатлари ва қизиқишларинигиға ўйламайди. У кўпчилик м.шфаати йўлида ҳаракат қилади. Шунга кўра ўқувчи ўз олдиға 1НИҚ мақсадлар қўяди ва шу мақсадға эришиш йўлида муайян *(.пракатларни амалға оширади.

Ўқувчининг дунёқараши алоҳида-алоҳида блоklarнинг ии|унлэшувидан таркиб топади. Ўқувчиларда илмий дунёқарашни *п.|клантириш учун ўқув-билув жараёнида муайян назарий Ічшимлар билан бир қаторда, у яшаб турган жамият ва табиатнинг мтжуд ҳолати, ундаги муаммолар ва ечимлар, ўқувчиларнинг

шахе сифатида мазкур жамиятда тутган ўринлари ҳақида ҳам изчил маълумотлар бериш талаб этилади. Ўқувчи шахега йўналтирилган ўқув-билув жараёнини мақсадга мувофиқ тарзда ташкил этиш ва уни самарали бошқариш натижасида, уларда изчил тарзда таркиб топган нуктаи назарлар вужудга келади. Ўқувчиларни босқичма-босқич, мақсадли тарзда назарий билимларни эгаллашга йўналтириш натижасида, уларда табиат ва жамият билан онгли ҳамкорлик қилиш кўникмалари вужудга келади.

Моддий оламга нисбатан яхлит тарзда таркиб топган нуктаи назарлар тизими, бу тизимда инсоннинг тутган ўрни ва моҳияти унинг дунёқарашини ифодалайди. У илм-фан ютуқларини эгаллаш, ижтимоий онгнинг турли шаклларини ўзлаштириш, жамият ҳаётида фаол иштирок этиш, халқнинг ижтимоий тажрибасини эгаллаш воситасида таркиб топади. Ўқувчи ўзининг хулқ-атворини аниқлаши учун жамиятда рўй бераётган воқеа-ҳодисаларнинг ҳаракатини билиши, уларнинг оқибатлари ва йўналишларини кўра олиши, ўзининг дунёқарашига асосланган ҳолда мазкур жараёнда тутадиган ўрнини билиши муҳимдир.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари изчиллик характериға эга бўлиши лозим. В.И.Дрыгин (32. С. 27) нинг таъкидлашича, ўқувчиларнинг дунёқарашини уларға изчил тарзда тақдим этилган билимлар ёрдамида шакллантирилади*^ Ўқувчиларнинг фаолиятлари ва ҳаракатларидаги қатъийлик дунёқарашнинг маҳсулидир.

Ўқувчиларда шакллантириладиган илмий дунёқараш ҳудудийлик, яхлитлик, субъективлик хусусиятларига эгаллигини ўз вақтида Л.А.Григорьева (29. С. 24) ҳам таъкидлаб ўтган эди. Ўқувчиларнинг фикрлари, нуктаи назарлари ҳамда қатъиятликлари уларнинг ўзига хосликларини ифодаловчи белгилардир. Улар ўқувчиларнинг фаол нуктаи назарлари ёрдамида таркиб топтиради. Бу улар дунёқарашининг шаклланишига алоҳида таъсир кўрсатади. Дунёқарашнинг асосини эса фикрлар, қарашлар, ўй-хаёллар ташкил этади. Нуктаи назар эса қатъийликка асослангандир. Ўқувчилар ҳар доим ўз нуктаи назарларининг қатъийлиги ва мунтазамлигини амалий тажрибаларида синаб кўришлари лозим. Ўқувчилар нуктаи назарларининг чуқурлиги ёки ўзгарувчанлиги уларнинг ўзларига хосликлари билан боғлиқдир. Шу билан бир қаторда, атрофдагилар, ота-оналар, ўқитувчилар ўқувчидаги қатъиятни

- , шиб-қувватлашлари, ўқувчилар эса ўз навбатида ўз
- рмчиликларини тузатиш майлларига эга бўлишлари лозим.

И.С.Кон ўқувчиларнинг дунёқарашларини уларда аниқ нуктаи мваарларнинг мавжудлиги билан боғлаган ҳолда талқин этади. Чшиқса ўқувчи ўз касбий фаолияти соҳасини аниқлаш вақтида бу Н ірса яққол кўринади. Ундаги қатъий нуктаи назарлар маънавий тикатдан ўз-ўзини англаш кўникмасининг шаклланишига I ;м, 1клашади. Ўқувчилар ўз нуктаи назарларини идинлаштиришларида дунёқараш аниқлаштирувчи ҳамда |/| |. 1лтирувчи кучға эга. Инсоннинг объектив борлиққа нисбатан r 1/| |<)сабатлари бу жараёнда мақсадлар ва вазифаларнинг | \уйилиши натижасида уларнинг дунёқарашини муайян сифат . п.фишлари вужудга келади. Ўқувчилар ўз дунёқарашини Оолгилувчи нуктаи назарларни англашлари натижасида ривожланиш имкониятиға эга бўладилар. Бу жараёнда ,луичиларнинг шахеий ҳамда ижтимоий қизиқишлари, ||внфаатлари уйғун тарзда намоён бўлади ва уларда муайян фаолиятға нисбатан қизиқиш вужудга келади. Улар амалий Фаолиятлари моҳиятини англай бошлайдилар.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари уйғунлашганлик кнрактериға эга. Шу тариқа ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари 1.1минида уларнинг нуктаи назарлари, танловлари, ўзига чнпиклари, етакчи имкониятлари, онглилик даражалари, 'м-.оловчи муносабатлари, объектив қонуниятларни тушуниш і-v'1.1млари, барқарор майллари, мақсадлари, қизиқишлари ҳамда циссий, интеллектуал қувватлари ифодаланган бўлади.

Субъект-субъект муносабатлари доирасида ўқувчи илмий дут'карашининг ўзига хос жиҳатлари тўлақонли тарзда ишкллантирилади. Улар сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин:

- аниқ тарзда мавжуд бўлган ҳолатлар;
- фаолият жараёнида ўқувчиларнинг ўзларига боғлиқ бўлган шолатлар;
- ўқувчиларнинг имкониятларини ҳаракатға келтирувчи Қсшатлар кабилар.

Бундай таъсирлар натижасида ўқувчилар фаол ҳаракат қила Гм инпайдилар. Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари ўқув Жираёнининг шакллари ва мазмуни, баъзан эса ўқитувчининг юаолият маромига ҳам таъсир кўрсатади. Ўқув жараёнида шахсга п,н ттирилган субъект-субъект муносабатлари доирасини Квнгайтиради.

Маълумки, инсонлар ўзларининг икки турдаги муносабатлари билан бир-бирларидан фарқланадилар. Мазкур муносабатларни асосан уларнинг ҳаётий тажрибалари белгипайди. Буни ўқувчилар, ўқитувчилар, ота-оналар мисолида яққол кўриш мумкин. Улар ҳар доим бир-бирларининг ҳаётий тажрибаларини бойитиб, тўлдириб борадилар. Шу билан бир қаторда, ўқувчилар, ўқитувчилар ва ота-оналарнинг бажарадиган вазифалари ҳам турли-тумандир.

Инсоннинг дунёқараши унинг бажарадиган вазифалари билан боғлиқ ҳолда таркиб топади ва намоён бўлади. Масалан, дунёқарашнинг барқарорлиги, инсонпарварлик характерига эгаллиги, муайян мақсадга йўналтирилганлиги, бошқарилувчанлиги кабилар.

$\langle 7L * eZm$

Ўқувчи дунёқарашининг б^ррреряЯги унинг муайян ғояларни татбиқ этиш, ижтимоий қимматли фаолият ва ижтимоий ҳаётга тайёрлигини англатади. Бундай тайёрлик улардаги назарий-эмпирик билимларнинг муайян даражаси орқали намоён бўлади. Илмий дунёқараш ўқувчиларнинг кўрқув туғдирадиган вазиятлардан ҳимояланишларини таъминлайди. Шахснинг муайян масалага оид нуқтаи назари унинг дунёқараши барқарор бўлишига кўмаклашади. Ўқувчиларнинг барқарор нуқтаи назарлари ва дунёқарашлари билан боғлиқ ҳолда таркиб топган хулқ-атворлари ҳам барқарор бўлади. Бу уларнинг ўзларига топширилган вазифаларни ситқидилдан бажаришлари, уларда мавжуд бўлган майлларнинг муҳим аҳамият касб этиши, ўз майлларини амалга ошириш имконини берадиган ҳаракатларнинг қатъийлиги, қийинчиликларни ҳис этишлари, салбий кечинмаларга қайтарадиган жавоблари, қийинчиликларни бартараф этиш имкониятларини излашлари, салбий кечинмаларининг пасайиши, фаолият кўрсатиш қувватларининг ортишида намоён бўлади.

Бундай ўқувчиларда кишилиқ дунёсидаги муносабатлар ва ўз-ўзини англашга бўлган интилиш кучлидир. Улар бутун борлиқда рўй берадиган ҳодисаларни объектив, мавжуд ҳолатлар сифатида идрок этадилар, улар орасидаги мантиқий алоқадорликни излайдилар. Воқеа-ҳодисалар орасидаги алоқадорликни^ топишга интиладилар. Бундай ўқувчилар аксарият ҳолатларда воқеа-ҳодисаларнинг натижаларини башорат қиладилар. Улгр ўз қарорларида қатъий туриб нотўғри ҳолатларни инкор қиладилар, ҳаққоний ҳолатлар ва вазиятларни исботлашга интиладилар.

Ўқувчиларнинг нуқтаи назарлари қанчалик барқарор бўлса, .и.|)нинг хулқ-атворлари шунчалик беками кўст, мазмунли ва м.1-,|;улдор бўлади. Улар ўз ҳаракатларини мавжуд муноқарашлари доирасида амалга оширадилар. Улар ўқув-билув |»;нида ностандарт топшириқларни осонгина эча олиш тларини намоён эта оладилар. Уларнинг ҳаракатлари ашувчанлик ва сафарбарлик кўрсатишга асослангандир. | , идай ўқувчиларнинг ўқув ҳаракатлари, маданий меҳнат , никмаларини ўзлаштиришлари ҳамда ўқув жараёни и пижаларидан амалиётда фойдаланишлари, ижодий фаолият . |н:атишлари осон кечади.

Ўқувчиларда барқарор дунёқарашнинг шакллантирилиши п.пижасида уларда тадқиқотчилик кўникмалари ҳосил бўлади. • |уичилар нуқтаи назарларининг барқарорлиги натижасида улар пмиомий ҳаётга осонгина мослашадилар. Ўқувчилар қатъий | ч'прлар қабул қилишда ўзларининг нуқтаи назарлари ва Оарқарор дунёқарашларига таянадилар. Бундай дунёқараш , |'.умчиларнинг бутун ҳаётлари давомида уларнинг фаолиятларини Оошқаради. Ўқувчилар осонгина бир нуқтаи назардан иккинчи муқтаи назарга ўта олмайдилар.

У'увчиларнинг дунёқарашларида барқарорлик вужудга ЮЛГвнда барча ҳолатлар уйғунлашади. Бизнинг кузатишларимиз аксарият ўқувчиларда барқарор нуқтаи назар ва илмий дунёқараш ц.шнланмаганлигини кўрсатди. Уларнинг хулқ-атворида асосан .пидагилар намоён бўлиши аниқланди: вазифалар, майллар, ммкатларнинг вужудга келиши, уларни татбиқ этиш истаги, • иинчиликларни англаш, салбий ҳиссий таъсир, мантиқсиз 'имларга келиш, ҳис этилган қийинчиликларни мурлккаблаштириш, салбий ҳиссиётларнинг кучайиши, фаолият • /|м .атишнинг ёмонлашуви, ўқишга бўлган майлларнинг пасайиши иябилар.

Бундай ўқувчиларда салбий ҳиссий зўриқиш кузатилди. Бу • |рэдаги хулқ-атвор натижасида уларда кўрқув ҳисси кучайганлиги "•к бўлди. Бу эса уларнинг хулқ-атворларига салбий таъсир К)|рсатади. Бундай ҳолатларда ўқувчилар қийин топшириқларни ||(.|ришлари жараёнида ўзларини кўмакдошсиз, нажотсиз 1Лгандек ҳис этадилар. Улар ўз хатти-ҳаракатларига нисбатан пцқарор муносабатда бўладилар.

Лгар ўқувчиларда вазифаларни ечишда барқарор изланиш • миожлари ҳосил бўлмаса, улар мазкур топши^иқларни

i7 p_v пк \ рхтз |

тасодифий ҳолдай ечишга ҳаракат қиладилар. Уларда қийинчиликларни бартараф этиш соҳасида фаоллик кўзга ташланмайди, ўз фаолиятларини баҳолаш иштиёқи пасайиб, ўз хатти-ҳаракатларидан норозилик ҳисси кучаяди. Бундай ўқувчилар ўзликларини узоқ излайдилар, атрофдагилар ҳамда синфдошлари орасида ўзларининг муносиб ўринларини тополмайдилар. Улар бажарадиган хатти-ҳаракатларининг йўналишлари ноаниқ. Улар таянадиган маънавий, ахлоқий тамойиллар барқарор эмас. Бундай ўқувчилар вужудга келган вазиятларга тез мослаша олмайдилар, уларнинг ўз атрофларидаги одамлар, тенгдошлари, ота-оналари билан муносабатлари ноаниқ ва чидаб бўлмасдир.

Уларнинг дунёқарашлари ва нуқтаи назарлари ўта салбий кўринишга эга. Улар ўз шахсларига нисбатан талабчан, шу билан бир қаторда бошқаларга нисбатан такаббуруна, беписанд муносабатда бўладилар. Бошқаларнинг ярамас, ёқимсиз хатти-ҳаракатларини муҳокама қилар эканлар, уларга бериладиган салбий баҳоларни бошқаларга ҳам раво кўрадилар. Бу жараёнда улар ўз фаолиятларининг йўналишларини аниқлашга ҳаракат қилмайдилар, вазиятни юмшатувчи ҳолатларни изламайдилар. Бундай ўқувчилар ўқитувчилари ва бошқа синфдошларининг танбеҳларини қабул қилмайдилар. Улар мунтазам тарзда ота-оналари ва ўқитувчилари орасида зиддиятларни вужудга келтириб, уларнинг муносабатларини бузишга сабабчи бўладилар. Бу эса уларнинг тенгдошлари, ўқитувчилари ва ота-оналари билан бўлган муносабатларини мураккаблаштиради. Улар дарсда ва дарсдан ташқарида ўзларининг ижобий ҳис-туйғулари ва нуқтаи назарларини намоён эта олмайдилар. Бундай ўқувчилар мактабдан ташқарида норасмий тарзда шаклланадиган гуруҳларга тез қўшиладилар ва улар бундай гуруҳларнинг ҳаракат тарзини мактабдаги ўқувчилар гуруҳлари орасига ҳам олиб кирадилар. Бундай ҳолатларда ўқитувчилар мазкур ўқувчиларнинг нуқтаи назарларини мактабда кенг микёсда намоён қилишларига шароит яратишлари лозим. Бундай шароитларда ўқувчиларда ўзига ишонч ҳисси мустаҳкамланади. Улар нафақат ўз тенгдошлари, балки катталар орасида ҳам ўз ўрнилари мавжудлигини ҳис эта бошлайдилар.

Ўқувчилар муайян жамоада ўз ўрнини топгандагина кутилган самарадорликка эришиш имконияти вужудга келади. Шу тариқа

пумқараш таркибида жамиятда муносиб ўрин топиш вазифаси | нуқудлигини ҳам алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим.

Шунинг учун ҳам жамият ўта мураккаб ва хавfli -пиятларда ҳар бир шахснинг нуқтаи назарларини текшириб , | мди Атроф-муҳит билан ҳамкорлик қилиш жараёнида ҳар бир унчи маълум даражада унга алоқадор бўлади. Мазкур жараёнда ' .ичилар нима ҳақида ўйлашлари, тасаввур қилишлари и 11имлигини ҳис этадилар.

Дунёқараш ўзида яхлит билимларни мужассамлаштиради. • и.фнинг изчил тизими ҳозирги замонда мавжуд бўлган ••ипимларнинг асосий таркибини ифодалайди. Дунёқараш асосан мштодологик ғоялар, назариялар ва тамойиллар доирасида •п.шплантирилади. Ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган ииимлар мунтазам ҳаракатда бўлади. Бу ҳаракатлар бошқа И шмлар билан алоқадорлик, уларни кундалик фаолиятда қўллаш шла билиш вазифалари билан боғлиқ ҳолда амалга ошади. ' .личиларнинг эгаллаган билимлари қатъий дунёқарашга тиши учун, уларнинг қарашлари ва фаолиятларига сингиши, ММкур билимларни бойитиш эҳтиёжи вужудга келиши, уларни 1МЙлда қўллашдан манфаатдорлик ҳисси кучайиши лозим.

Ўқувчиларнинг ҳиссиётлари ва кечинмалари турли қўзғатувчи /шар таъсирида вужудга келиши мумкин. Агар ўқувчиларнинг ИССИётлари қанчалик кучли бўлса, уларнинг ўзлаштиргән •чиимлари шунчалик мустаҳкам бўлади. Ўз навбатида барқарор |уқтаи назарга асосланган дунёқараш нафақат ақлни, балки •и! сиётларни ҳам қўзғатади. Ўқувчиларнинг ижобий ҳиссий "п.ппари уларни ўз шахсий тажрибаларига мурожаат қилиш, (ПШр ёрдамида янгидан-янги билимларни эгаллаш, улар устида ншшга сафарбар қилади.

Дунёқараш намоён бўлишининг қуйидаги босқичлари мавжуд: - дунёқараш ёрдамида ўқувчилар онгида уларни > I мрбарликка ундовчи ҳиссиётларнинг вужудга келиши, ўқувчи , iуn аҳамиятли бўлган ҳодисалар рўй берганда, дунёқараш И1 сий жараён сифатида намоён бўлиши, бунинг ўқувчилар руҳий нмгларинингжадаллашуви, қўзғалиши кузатилади;

натижада ҳиссиётлар ва кечинмаларнинг белгилари шиқланади; воқеа-ҳодисалар тажрибага асосланган ҳолда ммцанганда ўқувчиларда ижобий кечинмалар вужудга келади. 1Лбий ҳиссиётлар эса, уларнинг фаолиятига салбий баҳо Пврилганда вужудга келади. Ўқувчилардаги ижобий ҳиссиётлар

тажрибага асосланган ҳаракатларни қўзғатади. Салбийлари эса, уларни салбий ҳодисалар билан алоқа ўрнатишга ундайди;

- ушбу босқичда ўқувчиларнинг ҳиссиётлари даражалари назорат қилинади. Кучли ҳиссий қўзғалишлар шароитида қўрқув, ғазаб, қувонч ҳисси сақланиб қолади, уларни йўналтириш ва назорат қилиш имконсиздир.

Мазкур босқичларнинг яхлитлиги ва ўзаро алоқадорлигини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга.

Кузатишларимиз шуни кўрсатдики, ўқувчилар тез-тез ҳафтарчилик, ғазаб, безовталиқ ҳолатларига тушиб қоладилар. Бундай шароитда улар ақлий операцияларни бажара олмайдилар, хайрли ишларга қўл урмайдилар. Бундай ўқувчилар ташлаб юбориш, синдириш, силкитиш, эзиш, йиртиб ташлаш, бузишни хоҳлайдилар ва шу орқали ўзларидаги салбий босимни пасайтиришга ҳаракат қиладилар. Мулоқот жараёнида улар ўз тенгдошларига ташланиб, заҳрларини сочадилар. Улар заҳрларини атрофдагиларга сочиб, уларнинг ҳам кайфиятларини бузадилар. Бу ҳолат ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолиятларига салбий таъсир кўрсатади. Бироқ уларнинг бундай кайфиятлари ўткинчидир. ^Уу

Ўз кечинмалари учун масъулият ҳис қиладиган инсон кучли бўлиб, унинг нуктаи назарлари барқарордир. Ҳиссиётларнинг қўлга олиш орқали ёш авлоднинг инқирозга юз тутмаслиги таъминланади. У барча турдаги руҳий қийинчиликларни бартараф этиш, ёшларни салбий иллатлардан ҳимоялаш имконини беради. Бундай одамлар ўзларини қўлга олиш, вазмин, сокин, ҳаммага баробар. ғазабланмайдиган, қаҳрсиз ва орқага чекинмайдиган бўладилар. Ташқи ҳиссиётларга камдан-кам ҳолатларда бериладилар. Уларда мантиқий фикрлар жараёни секин кечади. руҳий ҳаракатчанликлари юқори даражада ривожланмаган бўлади. Улар фаолиятга киришиш учун узоқ вақт ҳаракат қиладилар ва секин мослашадилар. Улар дунёнинг илмий манзараси, кишиларнинг ҳаётини фаолиятлари, олимлар, жамият арбоблари ҳақида кам ўйлайдилар. Уларнинг нуктаи назарлари барқарор эмас. Бундай ўқувчиларга нисбатан ўқитувчилар жуда талабчан бўлишлари ва уларга маданиятшунослик ва инсонпарварлик тамойиллари нуктаи назаридан ёндашишлари керак.

Ҳар бир ўқувчи муайян жамиятда яшар экан, унинг аъзолари билан маданий мулоқотга киришишга тайёр бўлиши лозим. Улар

11р< |фдагиларга нисбатан фаол ва юксак ахлоқий меъёрлар днирасида муносабатда бўлишлари талаб этилади. Ўқитувчилар минг баркамол шахе сифатида шаклланишларини шъминлашлари лозим. Бунинг учун эса ўқувчиларда барқарор ИЛМИЙ дунёқарашни шакллантириш педагогика фанининг муҳим I I уз ечимини кутаётган вазифалардан бири эканлигини алоҳида ч.1ироф этиш лозим.

Инсон ўзи учун муайян оламни кашф этиши, у ҳақида аниқ Тисаввурга эга бўлиши керак. Инсонларнинг ҳамкорликдаги фаолиятлари умумий характердаги ҳиссий ҳолатлар, гяшвишларни вужудга келтиради, атрофдагиларга нисбатан Инсоний муносабатни шакллантиради. Шу нуктаи назардан Цндашиш натижасида дунёқарашнинг инсонларварлашган шакли пужудга келади. Бу эса оламнинг илмий манзарасини яратиш ва 1ХЛИГ тарзда тасаввур қилиш имконини беради. Унинг ёрдамида ,|,упчиларга маънавий ахлоқий қоидалар, тамойилларни ишдириш имконияти вужудга келади. Чунки бу қоидалар ва шмойилларда жамият аъзоларининг ижтимоий-маънавий, маданий тажрибаси, миллий кадриятлари умумлашгандир. Унинг ЮОЕИДА ахборотларни танлаш ва тартибга солиш йўллари ифодаланган бўлади. Нуктаи назарнинг ушбу жиҳати ўқувчи дунёқарэшида инсонпарварлик ғоясининг кириб келишини !аъминлайди. Ўқувчиларга бундай ғояни сингдириш инсон, табиат на жамият орасида ҳамкорликни вужудга келтириш, улар ҳақида и маш имкониятини таъминлайди. Натижада ўқувчилар узбек халқининг ижтимоий-маданий тажрибасини фаол ўзлаштиришга киришадилар.

Ўқувчиларда ҳиссий билиш имкониятлари қанчалик кенг иипса, улар моддий оламни шунчалик аниқроқ идрок эта игшдилар. Бунинг натижасида ўқувчиларда илмий дунёқараш мустаҳкамланади. Натижасида ўқувчиларда инсон, табиат ва жамият орасидаги изчил, яхлит алоқадорликни ифодаловчи ниимлашган билимларни ўзлаштириш имконияти вужудга келади. ИНСОН ва дунёни англашга асос бўладиган билимларни у;таштириш натижасида ўқувчилар жамият талабларини ҳам .штаб, ўз фаолиятига сингдириб борадилар. Ахлоқий қоидалар ин тамойилларда халқнинг турмуш тажрибаси умумлзшган вўлади. Ахлоқнинг табиийлигини таъминловчи мезонлар ахлоқий •.пдисаларни билиш ва баҳолаш имкониятини беради.

Ўқувчиларнинг дунёқарашларида инсонпарварлик ғояларининг ифодаланиши уларнинг билиш фаолиятлари ва қизиқишларини ҳам муайян мақсадга йўналтиради. Дунёқарашнинг барқарор, изчил характерга эга бўлиши, бошқа ҳодисалар ва ҳолатлар ҳақида ахборот олиш эҳтиёжини кучайтиради. Мазкур жараёнда ўқувчилар барча ахборотларни тизимлаштириш учун мантиқий операцияларни бажаришга интиладилар. Шу тариқа инсонпарварликка асосланган дунёқараш ўқувчи ақл-заковатини ривожлантиришга кўмаклашади. Ақл-заковат эса ўткир ақл-идрок, донишмандлик демакдир. Ўқувчининг заковати унинг ақлий фаолияти таркибига киради. Ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган билимлар уларнинг қарашларини шакллантиради. Бу эса уларнинг кундалик фаолият тарзлари ва хулқ-атворларини таркиб топтиради.

Ўқувчиларнинг дунёқарашлари етарли даражада инсонпарварлаштирилмаган бўлса, уларнинг ижодкорликлари ва маданиятлилик даражалари пасаяди. Иқтисодий ҳамда ҳуқуқий фаолият жараёнида қонунлардан чекиниш кайфияти вужудга келганда ўқувчиларнинг дунёқарашларида ҳам салбий кўринишлар ҳосил бўлади. Бундай ўқувчилар ахлоқ, виждон, инсоний ташвишлар ва етуклик тушунчаларининг мазмун-моҳиятини идрок эта олмайдилар. Улар ўз атрофларидаги кишиларнинг ҳаракат йўналишлари, ҳис-туйғулари, дардлари, кечинмаларини тушунишга интилмайдилар, ўз яқинларига нисбатан бефарқдирлар. Улар ўз дунёқарашларини ривожлантириш, такомиллаштиришга интилмайдилар. Бундай ўқувчилар синфда яққаланиб қоладилар ва ўз синфдошлари билан зиддиятларга борадилар. Уларнинг яқин, сирдош дўстлари деярли бўлмайди.

Ўқувчиларнинг дунёқарашларида инсонпарварликнинг етарли таркиб топмаганлиги натижасида, уларнинг шахсий тараққиётларида нохуш ҳолатлар вужудга келади. Бундай ҳолатларда ўқувчилар онгига дунёнинг яхлит илмий манзараси шаклланмайди ва улар табиий-илмий билимларни етарлича эгаллаш имкониятига эга бўлмайдилар. Улар ҳиссиётларга берилувчан, асабий, ўз-ўзларини такомиллаштириш ва ривожлантиришга яққол интилмайдилар. Улар тобора ўсиб бораётган ахборотлар оқимида ўзлари учун мақбул йўналиш танлай олмайдилар ва ўз тенгдошлари, атрофдагилари билан тўғридан-тўғри мулоқотга киришиш имкониятига эга эмаслар. Улар

ларига юзаки қарайдилар ва уларда ички қарама-қаршиликнинг унлиги кузатилади. Уларнинг ҳукмлари оддий ва попаларчадир.

Ривожлантирувчи таълим жараёнида ўқувчилар фаол нуқтаи назарга эга бўладилар. Уларда фаол нуқтаи назарни ш.шллантиришда ўқув материаллари алоҳида ўрин эгаллайди. 11,ун материаллари устида ишлаш жараёнида ўқувчилар ўзлари ,чум зарур бўлган ахборотларни тўплаб оладилар. Бу ахборотлар пни , шубҳали, қўшимча, инончсиз бўлиши мумкин. Ўқувчилар Iрс ва дарсдан ташқари жараёнларда муҳим ахборотларни , имштиришлари натижасида, эгаллаган билимларини пммаллаштиришлари ва ўз фаолиятларини баҳолашлари мумкин. • ".упчиларда муайян хулқ-атвор кўринишларининг аниқланиши ва I | олдига ҳаётий мақсадлар қўйиш жараёнининг тугалланиши нитижасида, уларнинг дунёқарашлари шаклланади ва муайян нуналишга эга бўлади.

Ўқув-билув жараёнида ўқувчиларда ўз мақсадлари ҳақида |»иқ тасаввур ҳосил бўлади. Улар ўз хатти-ҳаракатларининг рпжаларини тузадилар ва ўзларининг баҳоловчи фаолиятларини мниқлайдилар. Ўқувчилар ўзлаштирган қадриятлар уларнинг мийтий йўналишлари ва дунёқарашларини белгилайди.

Ўқувчилар инсонни олий қадрият деб тушунган ҳолда ўз фаолиятларини эҳтиёжларини қондиришга йўналтирадилар. Масалан, билиш, эстетик, амалий ҳамда баҳоловчи кабилар.

Шу тариқа ўқувчилардаги инсонпарвар нуқтаи назар ва |/ц.1лишлар орасида ўзаро мутаносиблик мавжудлигини I' ослашга ҳаракат қиламиз. Дунёқарашнинг йўналганлик инэифаси кўп қиррали бўлиб, у ўқувчиларни муайян писонпарварона фаолият, жамиятдаги маънавий қадриятларни агаллашга йўналтиради. Бу жараёнда ўқувчиларда бошқалар ||\ида ғамхўрлик қилиш туйғуси пайдо бўлади. Улар шахсларо мулоқотга киришадилар. Бундай ўқувчилар бошқаларга ёрдам оариш, уларни қўллаб-қувватлашга интиладилар. Шу тариқа улар , тарининг жамиятдаги аҳамиятларини англай бошлайдилар. Ўз фаолиятларининг муҳимлигини тан олиш натижасида, улар '.фқарор нуқтаи назарга эга бўладилар.

Дунёқарашнинг йўналганлиги унинг турли кўринишларида мимоеён бўлади:

1. Биринчи кўриниш шу билан характерланадики, бунда /н.шишнинг вазифаси бевосита ифодаланмайди. Йўналишлар

қисман намоён бўлади ва ўқувчиларнинг ўзлари томонидан текширишлар ва хатоларга йўл қўйишлар орқали аниқланади. Бу жараёнда йўналиштириш жуда секин намоён бўлиб, уни топгунга қадар ўқувчилар жуда кўплаб хатоларга йўл қўядилар.

2. Иккинчи кўринишда дунёқарашнинг йўналтирувчилик вазифаси ниҳоятда бўш тарзда ифодаланмади. Бироқ бу жараёнда йўналтириш тез ва хатосиз амалга оширилади. Агар ўқувчиларни йўналтириш ташқаридан туриб амалга оширилса, у алоҳида ўзига хослик касб этади.

3. Учинчи кўринишда дунёқарашнинг йўналтирувчилик вазифаси кенг кўламда ифодаланган бўлади. Ҳар бир ўқувчи ўз фаолияти йўналишларини мустақил тарзда белгилайди. Шу билан бир қаторда, йўналишларни белгилаш методларини ҳам уларнинг ўзлари излаб топадилар.

Шу тариқа ўқувчиларнинг уч турдаги нуқтаи назарлари вужудга келади:

1. Ўқув жараёнини бошқариш услуби қандай бўлишидан қатъи назар, ўқувчилар ҳар доим ўқитувчига боғланиб қоладилар;

2. Аксарият ўқувчилар бузғунчи нуқтаи назарга эга бўладилар;

3. Ўқувчилар бўйсунувчи, тингловчи нуқтаи назардан келишувчанлик характерига эга бўлмаган нуқтаи назаргача бўлган йўлни босиб ўтадилар, улар гоҳида ўқитувчи талабларини бажарсалар, баъзида эса улар билан мулоқотга киришишдан ўзларини қочадилар.

Биринчи ва иккинчи ҳолатларда йўналганлик вазифаси яққол ифодаланмаган. Бу ўринда ўқувчилар ўзларини субъект сифатида намоён эта олмайдилар. Ўз имкониятларини баҳолай олмайдилар ва жуда суёт фаолият кўрсатадилар. Улар ўқув жараёнида фаоллик кўрсата олмайдилар, улар вужудга келган мураккаб вазиятларда мустақил ҳаракат қила олмайдилар. Бундай ўқувчиларда ўз-ўзларини баҳолаш кўникмаси етарлич шаклланмаган.

Ўқувчиларнинг ахлоқий меъёрлари ва ўз-ўзларига берадиган баҳоларида ўзлаштирган қадриятлари ўз ифодасини топади. Бу эса ўқувчиларнинг ўз йўналишларини белгилай олиш лаёқатлари сифатида намоён бўлади. Ўқувчиларнинг ўз-ўзларига берган баҳолари уларнинг хулқ-атворларини аниқлаш имконини беради. Бу эса уларнинг ўз-ўзларини англаш, тарбиялаш ва ривожлантиришга йўналганликларининг дастлабки белгисидир.

Ўқувчиларнинг ўз-ўзларига берган объектив баҳолари уларни фаолликка ундайди ҳамда уларда ўз камчиликларини бартараф >гиш истагини вужудга келтиради. Бунинг натижасида ўқувчилар уз кучларига ишона бошлайдилар, фаолиятлари натижаларининг муваффақиятли ҳамда муваффақиясиз жиҳатларини англаб «тадилар. Улар ўзлари йўл қўйган хатоларига объектив кўз билан қарайдилар ва ўқув масалаларини ўз кучларига таяниб, уларнинг мураккаблик даражасидан келиб чиққан ҳолда танлайдилар. Ўқув юпшириқларини ечиш жараёнида ўқувчиларнинг нафақат аклий маёқатлари, балки қатъий нуқтаи назарлари ҳам намоён бўлади. Агар ўқувчи ўз фаолияти натижаларига тўғри баҳо беролмаса, у ўқитувчиларнинг танбеҳларига эътиборсиз бўлади. Хатолар ва ктишмовчиликлар натижасида ўқувчиларнинг хулқ-атворларида |\\угулиш қийин бўлган салбий одатлар таркиб топади. Улар ҳар <и ишларида бартараф этиб бўлмайдиган хатоларга йўл цуядилар. Уларда ташвишланиш даражаларининг юқорилиги н.шоён бўлади, уларнинг ҳаётга мослашишлари қийин кечади. Улар ўз тенгдошлари билан мураккаб муносабатда бўладилар, ftye жараёнида кучли босим остида ҳаракат қиладилар.

Уларнинг асосий йўналишлари ўз дунёқарашларини излаш, /ини жамиятнинг бир қисми сифатида англашга қаратилган. Уларининг ижтимоий ҳолатларини танлашлари ва келажакда иге эришишлари жамиятда ўзларининг шахсий муносабатларини 11.1моён қилишлари жуда оғир кечади. Жамоа аъзолари ва бирининг шахсий, ахлоқий тажрибаларини таҳлил қилишга III арият ҳолатларда ҳаракат қилмайдилар.

Инсоннинг ўз қадриятларини моддий борлиқ билан мужассамлаштириши унинг ўзига хос хусусиятлари ва ифзтларини нуқтаи назарларида акс эттиради. Шу тариқа •>,училарнинг дунёқарашлари уларнинг фуқаролик хулқ-нпорлари ва фаолиятларида намоён бўлади.

Шахснинг қадриятли йўналишлари унинг шахсий хулқ-нпорини излаш йўлини аниқлайди. Бу эса ўқувчиларнинг '•|ежларини қондириш усулини белгилайди ва уларни ҳаракатга .нд.чйди, ўқув фаолиятида учрайдиган қийинчиликларни ||иараф этишга сафарбар этади ва қўллаб-қувватлайди. Бу эса |қдаи назарнинг бошқарувчилик вазифасига мое келади. ипижада ўқувчиларда онгли, ахлоқий майлли хулқ-атворни мкплантириш имконини беради. Уларнинг бошқарилиши и нижасида яхлит тарзда шаклланган нуқтаи назарлар ва қатъият

қарор топади. Бу ўқувчилар дунёқарашининг унумлилиги ва муайян мантиққа асосланганлигини таъминлайди. Ўқувчилар ўзларининг тадқиқотчилик фаолиятлари натижасида қўлга киритган ютуқларини ўз ички оламларига сингдирар эканлар, унга нафақат объектив, балки субъектив моҳият беради

Нуқтаи назарнинг бошқарувчилик характери ўқувчиларга ўз фаолиятларига танқидий қараш, ўз хулқ-атворларини такомиллаштириш ва фаолиятларини мустақил бошқариш имконини беради. Ўқувчилар ҳар доим ўз фаолиятларининг табиий, ижтимоий оқибатларини аниқлашга интиладилар. Ўқувчиларнинг муайян нуқтаи назарга асосланган дунёқарашларига таянган фаолиятлари айнан уларнинг ўзлари учун нима беришини яхши билишлари лозим. Ўқувчиларнинг ўзларига хос имкониятларини уларнинг қайси турдаги фаолияти яққол намоён қилишини тушуниб етишлари муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчилар моддий борлиқ ҳақида тўлиқ тасаввурга эга бўлар эканлар, уларнинг нуқтаи назарлари онг, ташвишлар, муайян хал"и-ҳаракатларни амалга ошириш у ёки бу тарздаги хулқ-атворига таянади.

Нуқтаи назарнинг бошқарувчилик вазифаси шартли тарзда хулосаларга таянган ҳолда атворни тартибга солиш орқали намоён бўлади. Ўқувчиларнинг атрофларида ёқимли кечинмалар ҳосил бўлади. Бир қатор ўқувчиларнинг хулосалари қуйидагилар асосида келиб чиқади. Масалан, агар мен хурсанд бўлмасам, ўқитувчим менга кўмаклашмайди. Бу ўринда ўқувчи билиш фаолиятининг бошқарувчилик вазифаси заиф тарзда намоён бўлади. Ўқувчиларнинг хулқ-атворлари амалда кўп вариантли бўлмайди. Улар, асосан, қатъий ва барқарордир. Бу нуқтаи назарнинг бошқа вазифалари билан бошқарувчилик вазифасини уйғунлаштиради.

Ўзлаштириладиган ўқув мавзулари ва ўқув материалларига нисбатан ўқувчилар қанчалик барқарор нуқтаи назарга эга бўлсалар, мазкур билимлар уларнинг онги ва фаолиятига шунчапик тез сингади. Улар ўрганилаётган билимларга нисбатан катта қизиқиш билан ёндзшадилар. Бу жараёнда ўқувчиларнинг ўқув фаолиятлари бир қадар осон амалга оширилади. Барқарор дунёқарашга эга бўлган ўқувчи ўзининг шахсий фикрларига эга бўлади, ҳиссиётлари, истаклари, хулқ-атворини самарали бошқара олади ҳамда бу йўлда учрайдиган қийинчиликларни осонгина бартараф этади. Шу билан бир қаторда, барқарор

иунёқарашга эга бўлган ўқувчилар тўғри қарорлар қабул қилиш имкониятига эга бўладилар. Бунинг учун ўқувчилар барқарор иимий дунёқарашга эга бўлишлари керак, уларда бундай думеқараш миплий-маънавий қадриятларни ўзлаштириш, ши-онпарварлик тамойилларига амал қилиш натижасида вужудга қолади.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашини бир неча тармоқларга эга. виир: ўз олдига мақсадлар қўйиш ва уларни қўзғатишга асос иунадиган ҳолатларнинг вужудга келиши; майлларни муҳокама қилиш ва уларнинг барқарорлашиши учун курашиш босқичи; цшрорлар қабул қилиш; қабул қилинган қарорларни бажариш к,|()илар.

Майллар орасида курашнинг вужудга келиши ва ҳаракат қилиш истагининг пайдо бўлиши ўқувчиларни қарорлар қабул қилишга олиб келади. Қарорлар қабул қилиш учун ўқувчиларга ,уиудагилар зарурдир: муайян масаланинг вужудга келиши учун „•илона асоснинг мавжудлиги, ташқи ҳолатларнинг кучи, м.'|илларни аниқловчи бирликларнинг изчиллиги ва уларнинг нмпераментлари.

Мазкур жараённинг якуни қарорларнинг ижросида намоён I.упади Ўқувчилар муайян қарорларни қабул қилар эканлар, уни млрров бажаришлари шарт эмас. Бунинг учун ўқувчиларнинг 1-сжалар тузишлари, бажариладиган ишларнинг муваффақияти ва мшромини таъминловчи омилларни аниқлашлари муҳимдир. шпини дунёқарашга эга бўлган ўқувчилар мунтазам тарзда иупийан изланишларни амалга оширэдидилар ва улар бу жараёнда j| ҳаракатларини оқилона бошқарадилар. Узларининг хатти-«ракатлари ва тасаввурларини ахлоқий талаблар доирасида .малга оширадилар ва ечимини таъминлайдилар. Оғир н.виятларда эса, улар ўзларини тез қўлга олиб кечинмаларини йлга соладилар. Бунинг натижасида уларда ижобий хулқ-атвор тркиб топади.

iW/Илмий дунёқарашга эга бўлган ўқувчиларда мустақиллик |.иман бир қаторда, тадқиқотчилик, изланувчанлик, ижодкорлик .уникмалари ҳам кузатилади. Илмий дунёқараш нафақат /чувчиларнинг ақллари чарҳлайди, балки ҳиссиётларини ҳам !..ртибга солади. Ўқувчилар илмий дунёқарашининг инсонпарвар • ||>актерга эга бўлиши натижасида улар илмий билимлар ва и.к.онпарвар идеалларни эгаллашга кўпроқ, интиладидар. Илмий пунбкэраш ёрдамида улар муайян хулқ-атвор меъерларини

эгаллайдилар ва ўз олдиларига аниқ мақсадлар қўя оладилар. Илмий дунёқарашнинг барқарорлиги ўқувчи нуқтаи назарларининг сифати, барқарорлиги ва ўз танловининг туғрилигини асослаш имкониятларини таъминлайди. Буларнинг барчаси ўқувчилар илмий дунёқарашининг қай тарзда шаклланиши лозимлигини кўрсатмоқда.

Ўқувчиларнинг қатъий нуқтаи назарга асосланган дунёқарашлари индивидуал, етакчи, танловга асосланган, англандан қатъий муносабатлар йиғиндиси бўлиб, у ўқувчиларнинг барқарор майллари, идеаллари, қизиқишлари, ҳиссий ҳолатларини ўзида мужассамлаштиради. Ўқувчиларнинг дунёқарашлари инсонпарварлик, йўналганлик, бошқарувчилик, барқарорликка асосланган бўлиб, буларнинг барчаси дунёқараш таркибида ўзаро фаол алоқадорликда амал қилади.

Дунёқарашнинг вазифаларини таҳлил қилиш, унинг мазмун-моҳияти ва таркибини аниқлаш имконини беради. Ўқувчиларнинг дунёқарашлари уларнинг ақл-заковоти ва ҳиссиётларини кўзғатади. Ўқувчилар онгида моддий оламнинг яхлит манзарасини гавдалантириш имконини беради. Нарса-ҳодисалар, вазиятларнинг таркибий тузилишини идрок этишга кўмаклашади. Ахборотларни танлаш ва идрок этиш жараёни ўқувчилар онгининг фаоллиги, билимларининг кенглиги, ҳиссий ҳолатлари борлиқни идрок этишларига бевосита боғлиқдир.

Ҳар бир ўқувчининг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш даражаси ўзига хосдир. Шунинг учун ҳам, айнан бир илмий ахборотни ўқувчилар турлича идрок этадилар. Ўқувчиларнинг қизиқишлари, эҳтиёжлари, лаёқатлари, идрок этиш қувватлари билан боғлиқ ҳолда, уларнинг илмий дунёқарашлари ҳам таркиб топади. Ўқувчиларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этишлари илмий дунёқарашларининг таркибий қисмидир. У ўқувчиларнинг ўзига хос фикрлаш тарзи, унинг умумийлиги, муайян мавзуга оидлиги, яхлитлиги, таркибий тузилишга эгаллиги, барқарорлиги, танловга асосланганлиги билан фарқланиб туради. Ўқувчилар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни англашлари жараёнида нарсалар, воқеа-ҳодисалар ҳақида фикрлайдилар, уларга умумлашган тавсиф берадилар.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш учун ўқувчилар ҳар бир ҳодисага ўзига хос тарзда ёндашадилар ва унинг мазмун-моҳиятини тушунишга

интиладилар. Моддий борлик ҳодисаларига ҳиссий ёндашиш, уларни идрок этиш орқали амалга оширилади. Нарса ва ҳодисаларни уларнинг ўзига хослигини сақлаган ҳолда ифодалаш бошқа барча ёндош нарса-ҳодисалар билан алоқадорликда амалга оширилади. Бундай шароитда алоҳида алоқалар ва муносабатлар вужудга келади. Муайян нарсанинг ҳар бир қирраси алоҳида ҳиссий мазмунга эга. Бу эса ўқувчиларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этишларида ўзига хос ўрин эгаллайди. Алоҳида бир нарсани ўқувчи турли шароитларда турлича идрок этиши мумкин. Унда муайян нуқтаи назарнинг шаклланиши туфайли мазкур нарса ва ҳодисаларнинг барча қирраларини табиий тарзда қабул қиладилар. Шунинг учун ҳам, ўқувчилар ўз дунёқарашлари доирасида моддий оламни аниқ, табиий тарзда идрок этадилар.

Бирок, ўқувчилар барча ҳолатларни фарқлашлари ва тўғри идрок этишлари имконсиздир. Объектларни танлаган ҳолда идрок этиш ўқувчиларнинг эҳтиёжлари, қизиқишлари, ҳаёт тарзи, руҳияти, нуқтаи назарларига боғлиқ. Шунга кўра назарий Олимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш - бу йўридан-тўғри оламнинг манзарасини қабул қилиш эмас, балки моддий борлиқ манзараси асосида фаол фикрлаш, нарса-ҳодисаларнинг образларини ҳис этишга асосланган англашдир. Ўқувчи назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этар экан, нафақат уни кўради, балки томаша қилади, нафақат уни эшитади, балки уни тинглайди. Шу тариқа назарий Олимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш деганда, фикрлаш, ҳис этиш ҳамда тафаккур юритиш тушунилади.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш ўз характерига кўра, муайян вазифани бажаришдир. Уни биз ўқувчилар мазкур жараёнда кўрганлари ва идрок этишларини сўзлаб бераётганларида яққол ҳис этамиз. Бу жараёнда ўқувчиларнинг фаолияти идрок этганлари ҳақида фикр шритишга қаратилади. Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, ўқувчиларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этишлари, уларнинг ҳиссиётлари ва фикрларини кўзғатишга кўмаклашади. У ўқувчиларнинг нуқтаи назарлари шаклланишида алоҳида ўрин эгаллайди. Шу билан бир вақтда, уларга руҳий қувват беради. Ўқувчиларнинг онгида турли нарсаларнинг акс этиши уларнинг истакларига кўра вужудга келилади. Моддий борликдаги образлар англамайди, улар

етарлича аниқдикка эга эмас. Бундай шароитда назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этишнинг ҳиссий ҳамда фикрий жиҳатлари орасидаги муБОзанат бузилади. Шу тариқа моддий олам манзарасининг яхлитлиги ва унинг шахе онгида акс этишига путур етади. Бунда ўқувчипарнинг нуктаи назарлари тўла барқарорлашмайди, шахсий қадриятлар тизими ва уларнинг йўналишлари ўзгаради. Бу ўқувчилар хулқ-атворининг бир йўналишдан иккинчи йўналишга ўтишига сабаб бўлади. Бундай ўқувчилар алдамчи тасаввурларнинг асирига айланадилар. Улар ўз олдларига қўйган мақсадларига эришиш учун амалда мутлақо ҳаракат қилмай қўядилар. Бу ўқувчилар учун бир қатор ноқулайликларни вужудга келтиради. Улар ўзларида қўрқув, асабийлик, безовталиқ ҳиссини туядилар. Уларнинг хулқ-атворлари зиддиятларга бой бўлади.

Режалаштирилган назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш шу билан тавсифланадики, бунда инсониятнинг мавжуд тажрибасини муайян мақсадга йўналтирган ҳолда ўзлаштириш назарда тутилади. Бу жараёнда қўлга киритиш, фарқлаш, предметларнинг ўхшаш ва тенг жиҳатларини билиш, ҳодисалар, улар орасидаги алоқадорлик ва боғланишлар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни англашнинг ҳиссий ва фикрий жиҳатлари орасидаги узвий алоқадорлик кузатилади. Унинг муҳим жиҳатларидан бири ўзи, атрофдаги одамларни мақсадли, изчил ва узлуксиз билиш ва кузатишдан иборатдир. Мазкур жараён ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга ва самаралидир. Агар ўқувчининг кузатилаётган соҳа бўйича тафаккури, хотираси, диққат-эътибори, билимлари, тажрибаси етарли бўлса, бундай кузатиш жараёни самарали кечади. Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни бу тарзда идрок этиш натижасида ўқувчиларнинг нуктаи назарлари барқарорлашади ва изчил характер касб эта бошлайди. Бунинг натижасида улар ўзлари учун аҳамиятли бўлган ахборотларни ўзлаштириш усуллари ва йўналишларини танлайдилар. Бу эса ўқувчи дунёқарашини тубдан ўзгартиради. Ўқувчиларда кузатувчанликни ривожлантириш натижасида объектларнинг у ёки бу жиҳатларини аниқ тасаввур этиш кўникмалари таркиб топтиради. Бунинг натижасида улар моддий борлиқнинг ўзига хос жиҳатлари, табиати, бошқа ҳодисалар билан алоқадорлиги, боғлиқлигини англаб етадилар

ҳамда атроф-олам ва ўзларининг ундаги ўринларини билиб оладилар.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш ўқувчилар қабул қиладиган ахборотларнинг кўламини кенгайтиришга хизмат қилади. Ўқувчиларнинг билимлари ортиши па оламнинг илмий манзараси кенгайиши учун улар ўқувчиларнинг фаолиятлари ва ўзлаштирган тажрибалари билан бевосита боғлиқ бўлиши лозим. Шундагина ўқувчиларнинг онгларида муҳим оилиш жараёни - назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни тушуниш вужудга келади. Бу жараёнда ўқувчиларнинг нуктаи назарларида инсонларвар дунёқараш уи 1увор ўрин эгаллай бошлайди.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотлар - ОЛамга нисбатан вужудга келган нуктаи назарлар йиғиндиси, моддий борлиқни тушунишдир. Атроф-оламнинг ўқувчилар онгида КС этиши билиш фаолияти орқали вужудга келади. Ўқувчилар иманидир тушунишлари учун авваламбор унинг мавжуд 'их.атларини ўзлаштиришлари лозим. Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг мазмун-моҳиятини англашлари мазкур билимларнинг чуқурлигига боғлиқ. Турли объектлар ва ҳодисаларнинг ўзига хос хусусиятлари ҳақидаги билимлар оқими ни даражаси унинг чуқурлигидир. Бу жараённинг ифодаланиши умда яширинган мавжуд жиҳатларнинг тўлиқлиги, кўпқирралилиги, ир орасидаги алоқадорликнинг мавжудлигида намоён бўлади. 11лрсалар ва ҳодисаларнинг қамрови қанчалик кенг бўлса, уларни «>иниш жараёнида ўқувчиларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг мазмун-моҳиятини англаш имкониятлари ҳам шу қадар кенгайди.

Ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг эътиборлари нарсалар ия ҳодисаларнинг қандай мазмун-моҳият касб этишига каратилиши лозим. Ўқувчилар у ёки бу нарсани тушунар эканлар, **УЖ** уларнинг ўқий олиш кўникмалари, мазмун-моҳиятини очишлари, ўзлаштиришлари, жалб этишлари ёки ундан у юклашишлари лозим. Ўқувчилар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этишлари натижасида янгича қадриятларни ўзлаштирадилар. Бу қадриятлар фанда ва жамият п.юларининг ижтимоий тажрибаларида маълум бўлган, бироқ . 1,у1)чилар илк бор дуч келаётган қадриятлардир. Шунинг учун ҳам п.иарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни англаш жараёни қадриятларни излаш имконияти бўлиб, улар ёрдамида

Ўқувчилар ижтимоий ҳаётга мослашадилар ва илмий дунёқараш элементларини эгаллайдилар. Бу ўринда қадриятлар ҳаётнинг асосий моҳиятини англатувчи бирлик сифатида намоён бўлади.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этишлари ўқувчиларнинг олам ва унда ўз ўринларини англаш имкониятидир. Ўқувчилар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни англашлари натижасида интеллектуал ва маънавий жиҳатдан ривожланадилар. Шу маънода ҳам назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни англаш дунёқарашнинг тэркибий қисми сифатида эътироф этилади ва унинг инсонпарварликка асосланган жиҳатларини намоён қилади.

Ўқувчиларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни тушунишлари уларнинг сезиш, билиш, ахлоқий эстетик фаолиятлари натижасидир. Гуманитар соҳадаги билимларнинг етишмаслиги натижасида ўқувчилар онгининг торлиги кузатилади. Бундай билимларсиз эса, ўқувчилар онгида оламнингтабiiий илмий манзараси акс этиши мумкин эмас. Бунинг натижасида ўқувчиларда ўзларини такомиллаштиришга йўналтирилган габиий йўналишни танлаш имконияти йўқолади. Амалда улар муайян ижтимоий вазифани танлайдилар. Гўеки бошқалар ҳаётида яшаб ўзларини англамайдилар, улар ижодкорлик, яратувчилик кўникмаларига эга эмаслар ва ўзлаштирган билимларини ўз фаолиятларига татбиқ эта олмайдилар. Уларнинг нуктаи назарлари барқарор ва изчил эмас. Улар ўзларининг ўзига хос индивидуал хусусиятларини намоён эта олмайдилар.

Аксинча, назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни тушуниш икониятига эга бўлган ўқувчилар ўзларини англайдилар, уларнинг нуктаи назарлари барқарор, ҳаққоний бўлиб, ижтимоий воқеликни тўла идрок эта оладилар. Бундай ўқувчилар зарур ҳолатларда ижодий фаолият кўрсата оладилар. Ўқув жараёнида бундай ўқувчилар қуруқ сўзбозликдан қочиб, ўз тафаккурлари маҳсулини намоён қиладилар. Улар ҳар бир фикрнинг мантиқий асосларини излашга ҳаракат қиладилар. Бундай ўқувчилар инсонни олий қадрият сифатида тушунадилар. Улар мунтазам тарзда ўз фаолиятларини такомиллаштириш ва ўзлаштирган билимларини татбиқ этишга интиладилар. Улар ўзларининг маънавий-ахлоқий тажрибаларини табиийлик мезонларидан келиб чиққан ҳолда оммалаштирадилар. Уларнинг

миддий борлиққа бўлган муносабатлари барқарор, изчил, кенг ва .ни.1 хосдир. Чунки улар назарий билимлар, илмий тушунчалар II 1чборотлар ёрдамида моддий оламни яхлит тарзда идрок и шилэр, инсоннинг ундаги ўрни, алоқадорлиги ва ҳаракатларини Ир оутун ҳодиса сифатида англайдилар. Назарий билимлар, ИНИЙ тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш ва тушуниш I " идаги алоқадорлик ўқувчиларни қадриятларни ўзлаштириш Ч'п иўналтиради. Муайян жамиятда тўғри ҳаракат қилиш учун 'пчилар унинг барча таркибий қисмларини билишлари керак. .ниш учун улар онгида олам манзараси акс этиши лозим.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни ,>нуниш ва баҳолаш қадриятли аҳамиятга эга. У ўқувчиларнинг ."'ийжлари ва қизиқишларига айланиши керак. Назарий ииимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни баҳолаш .,и|'1иларга предмет ва ҳодисаларни уларнинг аҳамиятига кўра пмқ.шаштириш ва фарқлаш имконини беради ҳамда уларнинг шур ҳодисаларга нисбатан муносабатини ифодалайди. Бунинг • »м ўқувчилар қуйидагиларга эътибор қаратишлари лозим. Улар: ишийлик, англаш, қиёслаш кабилар. Ўқувчиларни назарий ииимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни англашларида уч н ии ҳолат муҳим ўрин эгаллайди:

1 Моддий борлиқнинг аниқ образи билан идеал образни ниш қиёслаш, бунда ўқувчиларнинг моддий олам қандай бўлиши I iK, деган тасаввурларига таянилади. Агар ўқувчи атроф- нимни аниқ идрок эта олса, у идеал образни ҳам аниқлайди. .ид.иина ўқувчида мазкур ҳолатга нисбатан юқори баҳо беришмияти вужудга келади. Агар ўқувчи мазкур ҳолатларнинг н| и(|)и орасида узилиш мавжудлигини ҳис этса, у ҳолда унинг I .ж баҳоси паст бўлади.

2 Ўқувчига ташқи ижтимоий таъсир этиш орқали унинг . ии|ини шакллантириш, бошқача қилиб айтганда, ўқувчи "санар фаолиятини баҳолаганидек, ташқи оламни баҳолашга мир.

1 Ўқувчи ўзининг ўхшаш жиҳатлари орқали объектив оламни им iK -)тиши, бунда у ўзининг моддий оламга беган баҳоси орқали имни ҳаётига сингишга тобора кучлироқ ҳаракат қилади.

11 Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни • чнашда ўқувчиларнинг хулосалари ва ўзгаларни • ц.пидаги объектив ҳукмлари бўлиши шарт эмас. Индивидуалпиар ва маданий қолиппар ҳар доим субъектив характерга

эга бўлади. Чунки улар шахснинг ўзигагина аҳамиятли бўлиб, унинг такомиллашиш йўлини белгилайди. Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни баҳолаш дунёқараш билан боғлиқдир. Уқувчиларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни юксак даражада баҳолаш кўникмаси уларнинг нуктаи назарлари барқарорлигидан далолат беради. Бунинг натижасида ўқувчилар учун аҳамиятли бўлган алоҳида нарсала ва ҳодисаларнинг аҳамияти ойдинлашади. Шу тариқа ўқувчи учун аҳамиятли бўлган нарсалар ва ҳодисалар уларнинг ўзлар учун қадриятга айланади.

Шу нарса аёнки, қадриятлар ўзида ижобий ҳодисалар ва ҳолатларни мужассамлаштиради. Бундай қадриятлар ижтимоий тграққиёт, шахснинг эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган бўлиб, унинг фаолияти мазмунини белгилайди.

Улар ўз идеаллари билан объектив борлиқ орасида муносабатларни қийслайдилар ва улар орасидаги нсмутаносибликни ижодий ёндашган ҳолда бартараф этишга интиладилар. Шу йўл билан ўқувчилар ўзларинг такомиллэштириш ва нуктаи назарларини ойдинлаштиришга ҳаракат қиладилар. Ўқувчилар ўзлаштирган қадриятлар уларни назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни билишларида муҳим ўрин эгаллайди. Бу эса уларни дунёқарашларини намоён қилиш имконини беради.

Кузатишларимиз давомида ўқувчиларнинг назарий билимлар ИЛМИЙ тушунчалар ва ахборотларни баҳолаш даражалари турли тумаилигини аниқлашга муваффақ бўлди. Кўпгина ўқувчи назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни баҳолашга ўзларининг ҳиссиётлари доирасида ёндашди. Ўқувчилар қадриятларга уларга бўлган ижобий ёки салбий нуктаи назарларидан келиб чиққан ҳолда баҳо берадилар. Уларда ҳиссий ҳамда ақлий муносабат элементлари назарий билимлар илмий тушунчалар ва ахборотларни баҳолашда яққол намо бўлади. Бунинг асосий сабаби, уларда тажриба ва билимларни етмасмаслигидадир. Ўқувчилардаги етакчи ҳиссиётлар уларнинг иундай ҳукмлар чиқаришга ундайди.

Бошқа бир гуруҳ ўқувчилар эса назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш орқали унга баҳо берадилар. Айрим ўқувчилар эса назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни баҳолашга мантиқ асосида ёндашдилар. Бу жараёнда ўқувчиларнинг ўзлаштирган

••имимлари етакчи ўрин эгаллайди ҳамда назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни баҳолашларида таянч асос бўлиб қолди. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, баҳолашнинг йўли йўналишларини ажратиш мумкин. Бунда ўқувчиларнинг танитирган билимларидан фойдалана олиш ёки фойдалана Шмаслик лаёқатларига таянилади. Бундай ўқувчиларнинг илмий тушунчаларга бой, бироқ, қатъий нуктаи назарга эгадирлар. Уларнинг илмий тушунчалари фаоллиги юксак даражада ривожланган. Шу билан қаторда назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни субъектив тарзда баҳоловчи ўқувчилар ҳам бўлади. Улар ўрганилаётган материалларнинг объектив баҳолашлари кўра олиш лаёқатига эга эмаслар. Шунинг учун ҳам, уларнинг баҳолашлари етарлича баҳолаш олмайдилар. Бундай баҳолашнинг фаолиятида олдинки кўра олмаслик ҳолатини вужудга келтирилади. Аксарият ҳолларда назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни субъектив баҳолаш ўқувчиларнинг илмий ҳолатларига айланади.

Жуда кам бўлсада назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни объектив баҳолаш кўникмасига эга бўлган ўқувчилар учраб туради. Ўқувчилардаги объектив баҳолаш кўникмалари ўз-ўзидан қийинчиликларсиз туғилмайди. Бу жараёнда ўқувчилар турли ички зиддиятларни енгишларига тўғри келиб қолди. Муайян воқеа-ҳодисаларни баҳолаш вазияти вужудга келган ҳолатларда уларга ўқувчи ижобий ҳамда салбий баҳо бериш кўникмасига ҳам эга бўлиши лозим. Бундай баҳолашнинг фаолиятига эга бўлган ўқувчилар интеллектуал жиҳатдан ривожланган бўладилар. Уларнинг нуктаи назарлари тўлалигича ривожланган бўлади. Фақатгина ҳар томонлама ривожланган назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни аниқлаш ва идрок этиш орқали ўқувчилар уни тўғри баҳолаш имкониятларига эришадилар. Бунда улар объектив қонуниятларга таянадилар. Объектив воқеликка баҳо бера туриб, ўқувчи ўзини шу қиликнинг таркибий қисми сифатида ҳис қилади.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни ҳис қилиш, ўқувчиларнинг атроф-оламни идрок этишлари натижасида уларнинг кайфиятлари ва ҳиссиётлари ўзгаради. Ўқувчиларнинг объектив борлиқ ҳақидаги билимларига таянган ҳолда, уларнинг илмий тушунчалари фаолиятининг муайян жиҳатларини аниқлашга кўмаклашади. Ўқувчилар атроф-оламга муносабат

қилар экан, уларнинг кайфиятлари, ҳиссиётлари, ҳаракатлари ўзгаради. Ўқувчиларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни ҳис этиш имкониятлари қуйидагилар билан ажралиб туради:

сифатига кўра, назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни ҳис этишнинг турли вариантларини фарқлаш имконини берадиган ҳиссиётлар;

тезлигига кўра, ўқувчиларни безовта қиладиган таъсирлар микдорининг тавсифи;

давомийлигига кўра, муайян вақт давомида ўқувчиларни безовта қиладиган таъсирларнинг вужудга келиши.

Ўқувчиларнинг ҳиссиётлари анланган ва анланмаган ҳиссиётлар сифатида майлларнинг ҳосил бўлишига олиб келади. Бу ўринда эҳтиёжларнинг икки тури фаркланади: физиологик эҳтиёжлар ҳамда психологик эҳтиёжлар. Мазкур эҳтиёжларнинг ҳар иккаласи ҳам ўқувчиларга ўз ҳаётлари мазмунини англашга кўмаклашади. Ўқувчилар ўз эҳтиёжларини қондирганда бэхт ва муваффақият ҳиссини туядилар. Улар моддий борлиқ талабларини онгли ва ўз ҳиссиётларига асосланган ҳолда англай бошлайдилар. Шундагина улар ўз лаёқатларини барча эҳтиёжларни қондиришга йўналтирадилар. Агар бундай ҳиссиётларнинг амал қилиши натижасида ижобий имкониятлар вужудга келса, ўқувчилар бор кучлари билан ҳаракат қиладилар, ўзларини яхши томондан намоён этишга интиладилар ва ўз қобилиятларини намоён этиш қувватига эга бўлган йўналишда фаолият кўрсатиш учун ўзларини сафарбар этадилар. Агар ўқувчилар мазкур фаолиятга бефарқ бўлсалар, улар муваффақият қозонишларига қодир эмасликларини ҳис этадилар, мақсадга эришиш ва фаолият кўрсатишдан қочишга интиладилар.

Руҳшунослар фаолият кўрсатиш жараёнида ўқувчилар ҳис этадиган бир қатор ҳолатларни кўрсатиб ўтганлар. Улар қуйидагилар:

1. Ўқувчиларнинг ўз фаолиятларига тўлиқ киришганлик ҳисси,
2. Ўқувчилар ўзлари бажараётган фаолиятларига диққатпарни ва фикрларини тўлиқ мувофиқлаштирганликлари;
3. Ўқувчилар нимани яхши билишлари, ишнинг қайси нуқталарида қандай ҳаракатларни амапта оширишни ҳис этишлари, ўзлари бажараётган фаолиятларининг асосий мақсадлари ва вазифаларини аниқ англашлари, мазкур ҳаракатдан келиб чиқадиган талабларга тўлиқ бўйсуниллари;

4. Ўқувчилар ўзларининг ишларини қанчалик яхши ишлилари, бажаришларини аниқ идрок этишлари, ўз олиятлари орасидаги алоқадорликни англашлари;

5. Ўқувчиларда ўз хатолари, муваффақиятсизликларидан зовталаниш ҳиссининг йўқолиши;

6. Ўқувчиларнинг субъектив вақти срақда қолаётганлиги мда жуда қисқалиги, объектив вақт эса тез ўтиши ва уларни гиб турмаслигини ҳис этишлари;

7. Ўқувчиларда ўзлари ва ўз атрофларидагиларни аниқ инглаш ҳиссининг йўқолиши кабилар.

Ўқувчиларнинг ўзларини оламнинг ажралмас қисми сифатида ҳис этиш туйғулари ҳар доим улар ўзларининг фаолиятларидан |\|ниқши ҳиссини туя бошлаганликларида ҳосил бўлади. Мақсадга мувофиқ ҳолда шаклланган илмий дунёқараш бундай фаолиятга іуртки беради. Шундай қилиб, назарий билимлар, илмий 'ушунчалар ва ахборотларни тушуниш илмий дунёқарашнинг ыркибий қисми сифатида намоён бўлади.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни ыжрибага асосланган ҳолда ҳис этиш туйғуси ўқувчиларда "Мен фаолиятни бажара оламан ва бажара олишим керак", деган •рикр вужудга келганда амалга ошади. Агар ўқувчиларнинг онгида пшаблар ва лаёқатлар бир-бирини тақозо қилса, агар талаблар ,1\унчиларнинг имкониятларидан юқори бўлмаса, уларнинг •.р.юлиятларида ички майллар ҳосил бўлади. Мазкур жараён д.шомида ўқувчиларнинг етакчи муносабатлари барқарор, изчил •.1мда объектив характерга эга бўлади. Назарий билимлар, илмий ушунчалар ва ахборотларни тажрибага асосланган ҳолда ҳис чиш жараёнида ўқувчилар ўз танловларини ҳиссий жиҳатдэн >',уипаб-қувватлайдилар.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни ҳис ниш уни идрок этиш, тушуниш ҳамда баҳолаш билан чамбарчас ""шиқдир. Бундай вазиятларда ўқувчиларнинг онгида бир қатор юраёнлар амалга ошади.

Ўқувчилар ўзларининг индивидуалликлари, I-кжрорликларини ҳатто ўзгарувчан ҳолатларда ҳам сақлашлари II ўзларини ҳаётий фаолиятларининг асосий субъектлари іифатида намоён этишлари лозим. Ўқувчи ўзининг муайян нуқтаи ірга асосланган дунёқараши билан атрофдагилардан ажралиб (уради. Бунинг учун ўқувчилар турли-туман вазиятларда ўзларига |\у/шй йўналиш топишлари лозим. Улар ҳар доим ўз танловлари

учун масъул бўлишлари талаб этилади. Ўқунчи ўз нуқтаи назарини шакллантириши жараёнида кўпгина ёт ҳолатларга қарама-қарши туриши керак.

Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни англаш, уни тушуниш, баҳолаш ҳамда ҳис этиш ўзаро алоқадор ва биргаликда намоён бўладиган ҳолатлардир. Бунинг учун ўзлаштирилган, ҳис этилган билимлар унга қатъийлик бағишлайди. Уларнинг ўзаро ҳамкорлиги натижасида ўқувчиларнинг илмий дунёқараши таркиб топади ва барқарор нуқтаи назар вужудга келади. Дунёқарашнинг таркибий қисмларидан бирортаси ўзгариши унга сезиларли таъсир кўрсатади. Уларни яхлит тизим сифатида шакллантириш ўқув жараёнининг мақсадларидан биридир. Бунинг учун ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантириш ўқув жараёнининг асосий мақсади сифатида намоён бўлишига эришиш лозим.

II БЎЛИМ.

ЎҚУВЧИЛАРДА БАРҚАРОР ИЛМИЙ ДУНЁҚАРАШНИ ШАКЛЛАНТИРИШГА ЙЎНАЛТИРИЛГАН ПЕДАГОГИК ЖАРАЁННИНГ ИМКОНИАТЛАРИ

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини шакллантириш Жараёни бир неча босқичларга бўлинади. Жумладан, илмий дунёқараш шаклланишининг амалий тажрибага асосланган Оосқичида ўқувчиларнинг илмий дунёқараши уларнинг мантиқий |||иқрлаш даражаларига боғлиқ ҳолда шакллантирилади. Улар ИМарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни , пмштиришда ҳиссий жиҳатдан ёндашадилар ва уларни танлаган и ш а ўзлаштирадилар. Аксарият ҳолатларда ўқув мунозаралари маромига путур етказадилар, оддий масалаларни муҳокама ЦИлишга ҳам ўз нуқтаи назарлари доирасида ёндашадилар. Умарда мантиқий фикрлашнинг етишмаслиги натижасида , 'и аитирган билимларини мустаҳкамлаш имкониятига эга ливслар. Назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларга «убъектив баҳо берадилар, бу жараёнда улар ўзларининг •идалиқ ҳаётий тажрибаларига таянадилар. Бундай ўқувчилар Муайян касбни танлашга қатъий қарор бермайдилар, кўпинча •нkipаниб юрадилар. Бироқ, улар ўз фаолиятлари "-дмлишларини белгилай оладилар. Улар касб танлашда шахсий •шфаатлари нуқтаи назаридан ёндашадилар, Муайян илмий -,"дисаларни ўзлаштиришга тўғри йўналиш ололмайдилар. Бундай • /пчилар, одатда, дарё машғулотларини қолдирмайдилар, бироқ ,|,д) билув жараёнида фаол иштирок этмайдилар.

Ўқувчиларнинг ҳиссиётлари уларда у ёки бу ўқув мавзусига л\ «иқиш уйғотади. Улар ўз нуқтаи назарларини етарлича •.и'наган ҳолда ифодалай оладилар. Бу жараёнда ўзларининг шахсий тажрибаларига таянадилар. Ўқув курсининг етакчи ишларини амалий жиҳатдан ўзлаштира олмайдилар. Уларнинг уннсалари дарелигидаги ўқув матнларини айтиб бериш нижасидагина вужудга келади. Баъзида эса синфдошларининг

нуқтаи назарлари уларга туртки беради. Бундай ўқувчилар ўз фикрларини далиллаш ва зиддиятли ғоялардан ҳимоялаш кўникмасига эга эмаслар. Улар аксарият ҳолатларда касб танлашда иккиланадилар. Уларнинг илмий нуқтаи назарлари ўзгарувчандир. Улар тушунчаларни ўзлаштиришга ҳиссиётлари нуқтаи назаридан ёндашадилар, ўзларининг интеллектуал фаолиятларини тўғри ташкил эта олмайдилар. Уларда барқарор илмий фаолият вужудга келмайди, шунинг учун ҳам уларнинг илмий дунёқарашлари барқарор эмас.

Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришга асос бўладиган қуйидаги омил муҳимдир: ўқувчиларда зиддиятли нуқтаи назарларнинг барҳам топиши, бундай нуқтаи назарларни бартараф этишда ўқитувчининг педагогик фаолияти алоҳида аҳамиятга эга.

Уларнинг янги босқичга ўтишларида муҳим омил сифатида ўқувчиларнинг билимларини мустақил эгаллашларига бўлган интилишларини кўрсатиш мумкин. Ўқувчилар ўз интеллектуал фаолиятларининг аҳамиятини англаган ҳолда ўзлари учун муваффақиятли вазиятларни ҳосил қиладилар.

Бундай омилни вужудга келтирувчи асосий шарт-шароитлар сифатида қуйидагилар намоён бўлиши керак: билимларни эгаллашда ўқувчиларнинг мустақилликлари ва фаолликларининг ортиши; ўзлаштирилган билимларга ижтимоий моҳият бериш; ўқувчиларни муаммоли вазиятларга олиб кириш; турли ўқув предметлари доирасида ўқувчиларнинг ўзлаштирган билимларини жалб этган ҳолда ижодий масалаларни "ечишга қизиқтириш; ўқувчиларни мустақил эгалланган билимларнинг фойдалилиги ва кўникмаларни мустаҳкамлаш учун муҳимлигини англашга ўргатиш; ўқувчиларнинг интеллектуал жиҳатдан зўриқишлари уларни ташаббускорликка ундайди. Бундай ўқувчилар сўралганларнинг озчилик қисмини ташкил этди.

Бир гуруҳ ўқувчилар мустақил билим олишга мунтазам интиладилар. Улар маъруза, мунозара дарсларини ҳеч қачон эътиборсиз қолдирмайдилар. Кўпгина ўқувчилар ўз илмий нуқтаи назарларига таянган ҳолда эмас, балки ота-оналарининг хоҳиш-истакларига кўра у ёки бу соҳада чуқур билим беришга ихтисослашган академик лицейларда ўқиш истагини билдирадилар. Ўқувчиларда ўзлари келажакда эгаллашни режалаштирган соҳаларига оид назарий билимлар алоҳида қизиқиш уйғотади. Уларнинг хулосалари, асосан, ҳаётий

||'ибалари ва ўзлаштирмоқчи бўлган тор билимларга нмнпанади. Умумтаълим жараёнида ўргатиладиган ўқув Ирвдметларини ўзлаштиришда, асосан, дарслик материаллари Зимин чекланиб қоладилар. Уларни у ёки бу илмий ҳодисага ил. и.гириш осон кечади. Шунинг учун ҳам бундай ўқувчилар т. |ри танлаган соҳаларини тез-тез ўзгартириб турадилар. Улар . т.фи учун зарур ва зарур бўлмаган ўқув предметларини нк^ида-алоҳида ажратиб оладилар ва ностандарт ўқув и пиягларига катта қийинчиликлар билан мослашадилар. Бундай .. умчиларнинг нуқтаи назарлари беқарор бўлиб, у муайян вақтда н.1|. |шнг эҳтиёжлари қондирилиши билан боғлиқ тарзда ўзгариб ,р|ди. Улар ҳар доим ўқув жараёнида ва кундалик |..|ипиятларида ўз ўқитувчилари ва ота-оналарининг талабларини Пцжлришга ҳаракат қиладилар. Улар ўзлари учун тўғри танловни iMnna ошира олмайдилар.

Бундай ўқувчиларнинг илмий дунёқараши шаклланишига шипи таъсир кўрсатадиган омиллардан бири - ўқувчиларнинг | | |.ий интеллектуал фаолиятга ундовчи ўқув вазиятларинингил этилмаслигидадир. Ўқувчиларда илмий дунёқарашни |м.|рали шакллантириш учун ўқув-билув жараёнида уларни икодий, эвристик характердаги ўқув топшириқлари ва ўқув .. пичларига кўпроқ жалб этиш лозим. Бунинг учун умумтаълим • 1|'.к;нидаги ўқув фанлари имкониятларидан унумли i -идаланиш талаб этилади.

Ўқувчиларда ўқув фанлари бўйича тақдим этиладиган имимларни мустақил эгаллаш эҳтиёжини шакллантириш муҳим | 1миятга эга. У ёки бу ўқув фанига оид қўшимча билимларни пышгиришга уларнинг ўзлари ташаббус кўрсатишлари лозим. ••уичилар учун мазкур босқичда муайян билимларни ўз шмобуслари асосида ўзлаштиришга интилиш муҳим чшмардан биридир.

Умумий омил сифатида ўқувчиларнинг илмий тушунчалар • '-пчтини англашларини кўрсатиш мумкин. Бу жараёнда улар н1.1|)идаги ички • зиддиятларни бартараф этишга муваффақ . и.|дилар. Ўқувчиларнинг билимлари ортган сари улар • тчшектуал фаолиятлари натижасидан қониқмайдилар ва цроқ билим эгаллашга эҳтиёж сезадилар. Уларда умумий чмм.1 қаршиликларни бартараф этиш истаги кучаяди.

Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришда кўп ч'рили умумий шарт-шароитлар муҳим аҳамият касб этади.

Бундай омиллар, асосан ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришнинг уларнинг амалий тажрибаларига асосланган дастлабки босқичига хосдир. Бу асосан ўқувчиларнинг билимларни мустақил эгаллашга йўналтирилган фаолиятларида намоён бўлади. Бундай фаолиятни улар ўқув топшириқларини бажариш жараёнида амалга оширадилар. Бунинг учун ўқитувчи кўпроқ муаммоли вазиятларни вужудга келтириши лозим. Ўқувчиларда ижодкорлик ташаббускорликни ҳосил қилиш учун такдим этилган билимларнинг ижтимоий ҳамда шахсий аҳамиятини уларга англатиш керак. Бу жараёнда ўқувчиларга интеграллашган билимлар воситасида ижодий топшириқларни ечиш кўникмасини шакллантириш муҳимдир, уларнинг ўзлари топшириқларнинг ечими учун зарур бўлган билимларни излаб топишлари талаб этилади.

Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришнинг назарий босқичида ўқув майллари билан бир қаторда, ўқув предметлари мазмунини ўзлаштиришлари ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчилар билимлар ва илмий ахборотлар устида ҳар томонлама чуқур фикр юритган ҳолда уларни танлайдилар. Улар ўзлари ўзлаштирган билимларни гуруҳлаш асосида келажакда эгаллайдиган соҳалари учун зарурларини ажратиб оладилар. Бундай ўқувчилар ота-оналарининг таъсирисиз ўзларининг келажакда эгаллайдиган соҳаларини аниқлашга муваффақ бўладилар. Улар хулосалар чиқаришда эгаллаган назарий билимлари ва ҳаётий тажрибаларига бирдай таянадилар. Улар ушбу соҳанинг ижтимоий шахсий аҳамиятини очиб бера оладилар, унинг истиқболини яққол тасаввур этадилар. Улар ҳар бир саволига асосли, аниқ жавоблар қайтардилар. Бундай ўқувчилар учун ҳам билимларни ўзлаштириш, ҳам барча ўқув предметларидан оладиган баҳолари муҳим аҳамият касб этади. Улар ўз устларида жиддий ишлайдилар ва мустақил билим олиш билан фаол шуғулланадилар. Уларни қизиқтирадиган саволларга онгли жавоб қайтардилар ва бундай топшириқлар ўқув жараёнининг субъекти сифатида фаол ишлайдилар. Уларнинг онгида оламнинг илмий манзараси яққол гавдаланади. Бундай ўқувчиларнинг онгида мантиқий алоқадорлик етарлича шаклланмаганлиги кузатилади. Шунинг учун ҳам улар ижтимоий гуманитар туркумдаги ўқув предметларини ўзлаштиришга кўпроқ мойил бўладилар. Улар илмий тушунчалар ва ҳодисаларга объектив асосда баҳо берадилар. Улар ностандарт ўқув

вазиятларида ўз фаолиятлари учун қулайлик вужудга келганлигини ҳис этадилар. Уларнинг барча фаолиятлари ўз олдларига қўйган асосий мақсадларини амалга оширишга қаратилади. Ўқувчилар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг мазмун-моҳиятини мунтазам ва жадал тарзда ҳис этадилар. Улар ўз нуктаи назарларини муайян мақсадга фаол иумалтира оладилар. Бу эса уларда илмий дунёқарашнинг Ойрқарор шаклланишига олиб келади. Уларнинг хулосалари габиий ва аниқ бўлиб, ўз нуктаи назарларини қатъий ҳимоя қила шьдилар. Бундай ўқувчиларда билим фаоллигининг юқорилиги ку 1.пилади.

Ўқувчилар ўз илмий фаолиятларининг аҳамиятини ва бундай ф 10 ният ёрдамида жамиятда тутадиган ўринларини яхши ншмидилар ва бундай фаолият натижасида ўзлари эришадиган м/и, |ффақиятларни кўра оладилар. Бундай ўқувчилар ўз ишеллектуал фаолиятлари натижасидан қониқиш ҳосил имадилар.

1>ундай фаолиятни амалга ошириш шартлари сифатида
 • /нидагиларни кўрсатиб ўтиш мумкин: ўзларининг интеллектуал
 • р.црциятларини мунтазам тарзда янгиликлар билан бойитиш, ўз
 иллектуал фаолиятларининг ижтимоий аҳамият касб этишига
 итипишлари; муайян масалаларнинг ечимига касбий етуклик
 мм эмас, балки изланувчанлик билан ёндашишлари;
 , ... рининг ижодий ишланмаларини амалиётга татбиқ этишга
 ... имишлари; илм-фан сирларини ўзлаштиришга фаол ҳаракат
 шишпари; ижодий топшириқларни ечишнинг янги усулларини
 iii топишлари; янги билимларни ўзлаштиришга қатъийлик ва
 ипик билан ёндашишлари ва ҳ.к.

Ўқувчилар ўқув мунозараларига фаол кириша олишлари, бу
 >1 1"нда ўз нуктаи назарларини аниқ ифодалаб ҳимоя қила
 инишпари, бир гуруҳ ўқувчилар умумтаълим ўқув жараёнида
 иаётган ўқув фанларининг барчаси ҳам келажакда улар
 , н муҳим аҳамият касб этмаслигини кўрсатиб ўтадилар.
 н 1ипар илмий ҳодисалар устида фаол хулосалар чиқарадилар.
 лирим ўқувчилар ўз олдларига мақсадлар қўйиш учун зарур
 "(тан Билимларни ўзлаштирамаганликлари туфайли муайян
 ммии нуқтаи назарга эга бўлмайдилар. Ўқувчиларда илмий
 . ицир.ишинг мустақкам таркиб топиши учун ўз интеллектуал
 1ИИ1 мақсадларини тўлиқ тушуниш ҳамда ўзлари танлаган
 • ииипни ижтимоий аҳамиятини билишлари муҳимдир. Бунинг

учун улар муайян муваффақиятларга эришишнинг йўллари аниқ тасаввур эта олишлари керак.

Бунинг учун улар қуйидагиларни амалга ошириши лозим: ўқув фанлари мазмунини интеграллаштирган ҳолда улар таркибида интеллектуал, ижодий ҳамда эвристик топшириқларга кўпроқ ўрин ажратиш; умумтаълим мактабларида дарсдан ва синфдан ташқари таълим мазмунини такомиллаштириш, уларда ўқувчиларни қизиқтирадиган назарий билимлар баёнига кўпроқ ўрин ажратиш; ўқув материаллари таркибида ижтимоий характердаги назарий билимлар ифодаланишига алоҳида эътибор қаратиш; ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг ижодий фаолият кўрсатишларига кўпроқ вақт ажратиш; ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг билиш қизиқишларини ошириш асосида бир-бирини такрорламайдиган ўқув топшириқларининг бажарилишига эришиш; ўқувчилардан нафақат касбий билимлар, балки чуқур назарий билимларни талаб қилувчи ижодий лойиҳалар тайёрлашлари ва уни намойиш қилишларига эришиш; ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг ўзлари эгаллаган билимлар ва интеллектуал фаолият натижаларидан қониқиш ҳосил қилишларига эришиш ва ҳ.к.

/ Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантириш учун бир қатор омиллар ва умумий шарт-шароитлар мавжудлигини алоҳида таъкидлаш лозим. Улар: ўқувчиларнинг ўз фаолиятлари мақсадлари ва ўзлари эгаллаган билимларнинг табиат ва жамиятдаги ижтимоий аҳамиятини англаб етишлари; ўқувчилар илмий дунёқарашига тўсқинлик қиладиган ҳолат сифатида уларнинг интеллектуал фаолият кўникмасига эга эмасликларини кўрсатиш мумкин.

Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришнинг муҳим шартлари уларда ижтимоий аҳамиятга эга бўлган интеллектуал фаолият тажрибасини ҳосил қилишдир. Мазкур фаолият уларни келажакда илмнинг муайян соҳасини чуқур эгаллашга ундаши лозим. Бунинг учун ўқувчилар ўзларининг ҳаракатларига янгиликлар киритиш орқали интеллектуал фаолиятларини такомиллаштиришлари талаб этилади.

1) г Ўқувчиларда илмий дунёқарашлари ривожланишининг мантиқий фикрлашга асосланган босқичида ўқув фанлари мазмунини чуқур ўзлаштиришлари лозим. Улар мавжуд билимлари асосида ўзларининг касбий йўналишларини танлаш имкониятига эга бўлишлари талаб этилади. Ушбу босқичда

ўқувчилар назарий билимларни билиш фаолияти билан кенг кўламда шуғулланишлари керак. Улар ҳар доим ўзларини мустақил билим олиш ва ўз илмий дунёқарашларини такомиллаштиришга интилишлари, бунинг учун тенгдошлари ва лфодагилар билан мулоқот ва мунозарага киришишлари талаб этилади. Улар назарий билимлар, илмий тушунча ва пхборотларни англаган ҳолда умумлаштириш кўникмасига эга бўлишлари лозим. Улар илмий ҳодисаларни яхлит ва чуқур ҳолда идрок этишлари керак. Агар бундай ўқувчиларнинг илмий /«одисаларни идрок этишларида мантиқий изчиллик кузатилмаса, улар тинимсиз машқлар ёрдамида бу ҳолатни бартараф этишга интилишлари лозим.

Ўқувчилар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг мазмун-моҳиятини чуқур англашлари алоҳида аҳамиятга эга. Уларда назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг ижтимоий моҳиятига объектив баҳо бериш имконияти ҳосил қилиниши муҳимдир. Мазкур босқичда ўқувчилар назарий билимлар орасидаги алоқадорликни тўлиқ идрок қилиш, шу асосда ўзларининг қатъий илмий нуқтаи назарларини баён қилиш имкониятига эга бўладилар. Улар ўз илмий дунёқарашларини бойитиш устида мунтазам тарзда мустақил ишлашлари тақозо қилинади. Ҳар доим ўз фаолиятлари натижаларини намоеён қилишга интилишлари лозим. Улар ўзлари эгаллаган билимларнинг моҳиятини англаган ҳолда уни ўз интеллектуал фаолиятларини ривожлантириш ва такомиллаштиришга йўналтира олишлари керак. Бунда ўқувчилар ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларига тўсқинлик қиладиган ҳолатларни аниқ билишлари ва ўқув-билув жараёнида бартараф эта олишлари лозим. Бунинг учун ўқувчилардан қуйидагиларни амалга ошириш талаб этилади: ўқувчиларнинг илмий билиш фаолиятларини янги билимларни ўзлаштиришга йўналтириш; бундай иш турларини ташкил этиш жараёнида репродуктив характердаги ўқув топшириқлари ва м.ниқлардан фойдаланмаслиги; ўқувчиларнинг мустақил ишларини ташкил этишда самарали, кенгайтирилган иш м.модлари, аклий иш усуллари, жараёнларини ташкил эта олиши имкониятига эга бўлишлари талаб этилади. Ушбу босқичда технологияларидан фойдалана олиши; ўқувчиларнинг ҳар бир интеллектуал фаолиятлари натижаларининг ижтимоий имкониятини уларга ўқитиши; уларнинг илмий билимлари ривожланиши ва эришган ютуқлари доирасини кенгайтира олиши; улар

ўзлаштирган билимлар ва чиқарган хулосаларнинг мантиқий асосга эгаллиги ва ишончлилигини текшириб кўриши лозим.

Мазкур жараёнда ўқитувчи ўқувчиларнинг келажакда шуғулланадиган илм соҳалари ва касб танлашларига кўмаклашиши зарур. Уларнинг келажакка ишонч билан қарашлари, ўз олдларига муайян мақсадлар қўя олишлари ҳамда бу мақсадларга эришиш йўллари билишлари кўп жиҳатдан эгаллаган билимлари ва ўқитувчиларнинг мазкур жараёнга тўғри раҳбарлик қилишига боғлиқ. Ўқувчилар таълим жараёнида ўргатиладиган барча ўқув предметларининг ижтимоий ва шахсий аҳамиятини ўқитувчилар кўмагида англаб етадилар. Улар ўзлари шубҳаланадиган барча илмий ҳамда ҳаётий муаммоларни ечишда маълум даражада ўқитувчининг кўмагига таянадилар.

•, Мустаҳкам илмий дунёқарашга эга бўлган ўқувчиларнинг хулқ-атворлари ҳам аксарият ҳолатларда барқарор бўлади. Улар ўз интеллектуал фаолиятларининг субъекти сифатида назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни билиш билан фаол шуғулланадилар. Уларнинг ўз интеллектуал фаолиятларини такомиллаштиришга мунтазам интилишлари кузатилади. Улар мазкур жараёнга атрофларидаги тенгдошлари ва синфдошларини фаол жалб қиладилар. Улар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни чуқур мушоҳада қиладилар ва умумлаштирадилар. Улар мазмун-моҳиятини тушуниб етган барча билимлар интеллектуал фаолиятларида яхлит тарзда намоён бўлади. Улар илмий ҳодисаларни ҳар томонлама чуқур тушунган ҳолда амалий фаолиятларида улардан самарали фойдаланадилар. Улар зарур ҳолларда илмий ҳодисаларни табиий тарзда баҳолайдилар. Чунки бундай ўқувчилар ўзлаштирган билимларининг ижтимоий аҳамиятини ўзаро қиёслаган ҳолда ўрганиш имкониятига ҳам эгадирлар. Улар илмий ҳодисаларнинг моҳиятини ҳис этишда турли ҳиссиёт ва кечинмаларга берилмайдилар. Уларнинг илмий дунёқарашлари жадал ривожланиш ва мунтазам такомиллашиш имкониятига эга ўқувчилар ўз хулосаларида мантиқий мушоҳадалари ва қарашларини тўлиқ баён этиш имкониятига эгадирлар. Улар ўз илмий дунёқарашларини мустақил тарзда кенгайтириш устида ишлайдилар, ўз интеллектуал фаолиятлари самарадорлигини билиш ва унинг натижаларини намоён қилишга интиладилар.

Ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини кенгайтириш ва мустаҳкамлаш учун

ўқитувчилар қуйидагиларни амалга оширишлари лозим: ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг илмий ахборотларни эгаллаш ва ўзлаштиришга йўналтирилган ижодий билиш фаолиятларини ташкил этиш; бу жараён муайян янгиликларга эгаллиги билан алоҳида педагогик аҳамият касб этиши; ўқувчиларнинг ўзлаштирган билимлари ва чиқарган хулосалари илмий жиҳатдан исботланганлиги, аниқ далилларга эга бўлиши, мантиқий жиҳатдан ишончлилиги ҳамда зиддиятли бўлмаслигини назорат қилиши; ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг ўз фаолиятларини лойиҳалаш; ўз олдларига қўйган мақсадларига эришиш йўллари билишларига кўмаклашиши поЗНМ.V

Ҳ. Тахлилларимиз натижасида мантиқий фикрлашга асосланган у| (ув-билув босқичида ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришнинг қуйидаги умумий шароитларини аниқлашга муваффақ бўлдик. Ўқувчилар ўзларининг илмий муаммоларни | чишлари, илмий дунёқарашларини ривожлантириш, Ф.юлиятлари натижаларини аниқлаш имкониятларини билишлари позим.

\№қувчилар ўз илмий дунёқарашларини мустаҳкамлашлари viii, а) янги билимларни эгаллашга йўналтирилган илмий билиш фаолиятида иштирок этишлари; б) мазкур фаолиятнинг ншижалари уларнинг илмий дунёқарашларига қандай таъсир |, |и, |тишини билишлари; в) ўқувчилар ўзлари ўзлаштирган 'ипимлари ва чиқарган хулосаларини ҳаққонийлиги, муайян • t шилларга асосланганлиги ва зиддиятларга (эга эмаслигини паб бера олишлари лозим (2.1.3.-жадвал).

Шундай қилиб, ўқувчиларда илмий дунёқарашни шикмлантиришга йўналтирилган ўқув-билув жараёни мазкур |)қ.)да муайян самарадорликка эришиш имконини беради.

Ўқувчилар томонидан бажарилган мустақил ижодий ишлар, /миуичилар билан ҳамкорликда ўтказилган жамоавий муҳ,окамалар, улар якунида эришилган натижалар, ўқувчиларнинг м,.1м(|)фақиятини таъминловчи ўқув вазиятлари, ўқувчиларнинг і шмббускорликларини ҳосил қилиш имкониятлари, илмий • "днсаларга нисбатан қизиқувчанликни ҳосил қилиш, илмий •;1И(аларни ўзлаштириш ва улар устида фикрлаш, ўзлаштирган і имимпарни амалий фаолиятга жалб этиш, ўқувчиларда илмий |рашни самарали шакллантириш имконини беради. V

2.1.3.-жадвал

Ўқувчилар илмий дунёқарашининг шаклланишига таъсир кўрсатадиган дидактик омиллар ва шарт-шароитлар

Ўқувчиларда илмий дунёқарашнинг шаклланишига асосланганлик даражаси	Илмий дунёқарашнинг шаклланишига асос бўладиган омиллар	Ўқувчиларда илмий дунёқарашнинг шаклланишига кўмаклашадиган дидактик шароитлар
Ўқувчиларнинг амавий тажрибасига асосланган ҳолда уларнинг илмий дунёқарашини шакллантириш босқичи	Ўқувчиларнинг ўзлари учун тўғри йўлни танламаганликлари ва келажакда ўз илмий дунёқарашларини тўлиқ намоён қилиш орасидаги зиддиятлар	Ўқувчиларнинг билимларни мустақил эгаллаш учун танлаган йўналишлари, интеллектуал ривожланиш имконини берадиган муаммоли вазиятлар, ижсдий ташаббусларга ундовчи усуллар, ўқувчиларнинг ўзлаштирган билимларини ижтимоий йўналтириш, билимларни ўзлаштириш жараёнида ўқувчиларда фаоллик ва мустақилликнинг ошиши
Ўқувчиларнинг назарий билимларига таянган ҳолда уларда илмий дунёқарашини шакллантириш босқичи	Ўз интеллектуал фаолиятлари мақсалари ва ижтимоий ҳаётдаги ўз ўринларини англашлари, илмий фаолиятда муваффақиятга эришиш йўлларини билишлари	Ўзлаштирган билимларига асосланган ҳолда ўз фаолиятларига янгиликлар киритиш, янги билимларни мазмун-моҳиятини билишга интилиш, ўз ижодлари маҳсулидан амалиётда фойдаланиш, ўз билимларини бойитишдан қониқиш
Ўқувчиларнинг мантиқий фикрлаш даражаларига таянган ҳолда уларда илмий дунёқарашини шакллантириш босқичи	Ўзлари танлаган соҳанинг ижтимоий аҳамиятини ва ўз фаолиятларини ривожлантириш ва татбиқ этишнинг ижтимоий ҳамда шахсий аҳамиятини билишлари	Янги билимларни эгаллашга йўналтирилган илмий билиш фаолиятида иштирок этиш, мазкур фаолият натижалари ва унинг интеллектуал фаолиятларини ривожлантириш ҳамда намоён қилишдаги аҳамиятини англаш, ўзлаштирган билимлар ва чиқарган хулосаларининг асосланганлиги, далилланганлиги, мантиқий жиҳатдан ишончлилиги ва зиддиятларга эга бўлмаслигини таъминлаш.

Ўқувчилар томонидан бажарилган мустақил ижодий ишлар, /кигувчилар билан ҳамкорликда ўтказилган жамоавий муҳокамалар, улар якунида эришилган натижалар, ўқувчиларнинг мунаффақиятини таъминловчи ўқув вазиятлари, ўқувчиларнинг ышаббускорликларини ҳосил қилиш имкониятлари, илмий «и» «дисаларга нисбатан қизиқувчанликни ҳосил қилиш, илмий •идисаларни ўзлаштириш ва улар устида фикрлаш, узлаштирган |'ипимларни амалий фаолиятга жалб этиш, ўқувчиларда илмий дут.-қарашни самарали шакллантириш имконини беради.

Янги⁴ билимларни ўзлаштириш мақсадида ижодий м.н:с>лаларни ечиш, бу жараёнда интеграл билимлардан |'"идаланиш, ўз интеллектуал даражасини ривожлантириш '•1иёжининг вужудга келиши, ўзлари ва синфдошларининг "облари ва ёзма ишларига баҳо бериш, ўзлари узлаштирган имларнинг ижтимоий ҳамда шахсий моҳиятини англаш, уларда иммий ҳодисаларни эгаллашда мустақиллик ва ўз интеллектуал фаолиятларини ривожлантириш фаоллигини вужудга келтиради.

Ўқув-билув фаолиятида иштирок этиш, бу жараёнда янги имларни ўзлаштириш, мазкур фаолият натижаларининг 1ият ҳаётидаги аҳамиятини англаш, ўзининг интеллектуал • 11. и II мятный ривожлантиришга интилиш, уни мунтазам ... миллаштириш, ўзларининг интеллектуал фаолиятлари ижаларига янги билимларни татбиқ этиш, тақдим этилган '•ипимларни эгаллашда изчиллик тамойилига амал қилиш, ҳар Пир илмий ҳодисани асослаб бера олиш, мантикий далиллаш, •viii шарнинг объективлигига эришиш ўқувчиларда ... мпантирилган илмий дунёқарашнинг ҳаққонийлигини асослаш имиинини беради.

I .упарнинг барчаси ўқувчиларнинг тадқиқотчилик I ... иятларида мужассамлашади.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари уларнинг дастлабки тднқртчилик кўникмаларида намоён бўлади ва • .к.самлашади.

Купгина тадқиқотчилар педагогик фаолиятни лойиҳалашдаиарварлик тамойиллари нуктаи назаридан ёндашганлар I ¹ йфарова, Б.Адизов, У.Мусаев, Н.Жумаева, Е.В.Бондаревская, 'Н.орытко, О.С.Газман, В.В.Сериков, И.С.Якиманская). Ди/иктик вазият тушунчаси ўқувчиларга нисбатан ташқи шароит • мфшида намоён бўлади. Муайян дидактик вазиятларда , "|иларда фаоллик вужудга келади. Тўғридан-тўғри педагогик

шароитларнинг таъсиридан кўра дидактик вазият ўқувчиларга кадриятли, бир маромдаги ва бетакрорлик касб этиб, барча ҳаётий ҳолатларда уларга фаолият кўрсатиш сари йўл очади.

Ўқувчиларни шакллантирувчи педагогик шароитлар тизими ўқитувчилар томонидан онгли тарзда лойиҳалаштирилади ва муайян дидактик мақсадни амалга оширишга йўналтирилади, яхлит дидактик ҳодиса сифатида намоён бўлади.

Биз юқорида етакчи дидактик шароитларни кўрсатиб ўтган эдик. Бу шароитларни ўқитувчи ўқув-билув жараёнида лойиҳалаштиради ва ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантириш учун қулай дидактик вазиятни вужудга келтиради Бундай ўқув вазиятлари сирасига фаолиятли ўқув вазиятини киритиш мумкин. Чунки ўқувчи шахси ўқув фаолияти жараёнида шаклланади. Бироқ ҳар қандай фаолият ҳам ўқувчини ривожлантириш имкониятига эга эмас. Ўқувчиларни ривожлантириш имкониятига эга бўлган фаолият унинг мақсадлари, интилишлари ва қизиқишлариго мое келиши керак Агар фаолият ўқувчининг имкониятларини ҳисобга олмаган ҳолда ташкил этилса, у тақдирда бундай фаолият уларнинг тараққиётига салбий таъсир кўрсатади.

Бизнинг тадқиқотмиз учун муҳим бўлган ҳолат укувчиларнинг илмий дунёқарашига мое келадиған интеллектуал фаолиятини ривожлантиришга хизмат қиладиган ўқув вазиятларини ташкил этишдан иборатдир. Бундай фаолият, энг аввало, ўқувчиларнинг ўқув-билув эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилиши керак.

Ўқув вазияти -бу дидактик шарт-шароитлар, ҳолатлар, муайян тарздаги ўқув фаолиятининг мужассамлашган шаклидир Унда ўқувчи ҳаёт тарзининг муайян босқичи намоён бўлади. Бу жараёнда ўқувчи фаолият кўрсатади ва синфдошлари ва ўқитувчилари билан мулоқотга киришади. Мазкур жараён ўқитувчи томонидан лойиҳалаштирилади ва бошқарилади. Ўқув вазиятида жуда кўплаб дидактик ҳодисалар ва омиллар ёрдамида ўқувчиларнинг илмий дунёқарашини ривожлантиришга йўналтирилган ўқув-билув майдони вужудга келтирилади. Бу майдон ўзида объектив реаллик, материалларнинг мавжуд шакллари, ўқув фаолиятининг кўламини мужассамлаштиради.

Ўқув-билув майдони, унинг турлари У.Мусаевнинг ишларида батафсил ёритилган. Ўқув-билув майдонлари таълим мазмунига таянган ҳолда ўқитувчилар томонидан лойиҳалаштирилади. Бунда ўқувчиларнинг фаолияти нафақат онгли, балки уйғунлаштирилган

шрзда амалга оширилади. Укувчиларнинг илмий дунёқарашини Шшкллантиришга йўналтирилган ўқув-билув майдони уларнинг инми дунёқарашини ривожлантиришга йўналтирилган ўқув п 11ияти сифатида лойиҳалаштирилиши керак.

Ўқув вазияти ва ўқув майдонини ўзаро қиёслаш натижасида уларнинг ҳар бирини ўзига хос белгиларини аниқлаш мумкин ШМБорытко (18.С. 62). Гарчан лойиҳалаштирилмаган бўлсада, Мут майдонининг чегараси ўқитувчилар ва ўқувчилар томонидан Млгилаб олиниши лозим. Ўқув-билув майдонида ўқитувчилар ва у|\уичиларнинг шахсий нуктаи назарлари ифодаланган бўлади. Бу 10й ўқув-билув майдонида ўқувчиларнинг самарали ҳаракат кимишлари ва билимларни муваффақиятли ўзлаштиришларини 1 п.миилайди. Бу укувчиларнинг ўқув-билув майдонида қандай фяолият кўрсатаётганлигига бевосита боғлиқдир. Шу тарика цидиктик шароитлар ривожланиб, ўқув-билув майдонига айланади п. мазкур майдонда укувчиларнинг илмий дунёқарашлари • штанади. Шунинг учун ҳам укувчиларнинг ўқув-билув •||.|ппиятлари уларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришга «иям.тг қиладиган ўқув-билув майдони сифатида намоён бўлади. |.у майдонда укувчиларнинг билиш фаоллиги таркиб топади | ,ид1и билиш фаолияти натижасида уларда тадқиқотчилик иумикмалари шаклланади. Ўқувчиларни тадқиқотчилик ф 1.шиятига жалб этиш орқали уларни билимлар оламига олиб ИИриш имкониятлари кенгаяди. Ўқувчилар тадқиқотчилик і 1 миятлари жараёнида эгаллаган билимлар мустаҳкам ва чуқуршмндир. Улар ёрдамида ўқувчилар онгида оламнинг илмий мшмираси аниқ акс этади.

Укув вазиятларини ташкил этишга хизмат қиладиган, уларнинг илмий дунёқарашларини шакллантириш имконини »<м|1.диган педагогик технологияларни аниқлаш ва татбик этишижисида укувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини • йми|1,1ли ташкил этиш мумкин. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик (•яипинтларини йўлга қўйиш ўқув-билув жараёнида уларнинг пимиш фаолиятларини ташкил этиш усулларидан бири сифатида iMuftn бўлади.

Укувчиларда илмий дунёқарашнинг шаклланганлиги улар шили оламнинг илмий манзараси яхлит тарзда.ақс этганлигида (диланади. Бунинг ифодаси сифатида улар узлаштирган 1импарни кўрсатиш мумкин. Билиш фаолияти жараёнида **рчилар** турли назарий билимлар, тушунчалар ва илмий

ахборотларни ўзлаштирадilar, уларни амалий фаолиятларига татбиқ этадилар. Бундай фаолият натижасида укувчиларнинг амалий тажрибалари ва назарий билимлари бойийди. Билиш жараёнида оламнинг илмий манзараси кенгайди ва ўқувчилар онгида тўлиқроқ акс этади. Бунинг натижасида укувчиларнинг илмий дунёқарашлари кенгайди ва мустақкамланади.

Ўқувчи онгида дунёнинг илмий манзараси яхлит акс этиши улар орасидаги мантикий боғланишни тушуниш имконини беради. Бу алоқадорликнинг муайян қисми ўқувчилар томонидан идрок этилмаса, у ҳолда мантикий боғланишга путур етади. Муайян билимларни ўзлаштириш йўлини укувчиларнинг ўзлари танлайдилар. Ўқувчилар ўз ўқув материалларини ижодий ўзлаштириш тажрибаларига таянадилар. Уларда ўз олдларига муаммолар қўйиш кўникмаси шаклланади. Улар турли илмий ахборотларни тўплайдилар ва ўзаро қиёслайдилар. Ўқувчилар муайян ўқув предметлари доирасида узлаштирган билим, кўникма ва малакаларини предметлараро алоқадорлик асосида бойитадилар ва такомиллаштирадilar.

Ўқувчиларнинг ўқув-билув фаолиятлари уларнинг мустақил изланишлари сифатида ўзлари билган билимларни лойиҳалаш йўлидаги изланишларидир. Бу жараёнда ўқувчиларнинг мустақип фикрлаш фаолиятлари натижасида вужудга келган ижодий ишлари намоён бўлади. Улар ўзлари билмаган нарсаларни билиб оладилар ва ижодий фаолиятлари маҳсулини намоён қилишга муваффақ бўладилар.

Ўқувчиларнинг мустақил билиш фаолиятлари натижасида ўзларида мавжуд бўлмаган билимларни ўзлаштириш имконияти вужудга келади. Ўқув жараёнида укувчиларнинг ўқув-билув фаолиятлари натижасида тасодифий кузатишлардан аниқ шаклланган билимларга қараб борилади ва уларнинг онларида янги билимлар мустақкамланади.

У ёки бу илмий ахборотлар етишмаслигини тушунишлари натижасида ўқувчилар ўзлари мўлжаллаган натижани қўлга кирита олмайдилар. Бунинг учун ўқувчиларда янги билимларни ўзлаштириш майлларини ҳосил қилиш лозим. Бу тарздаги билиш фаолиятлари жараёнида ўқувчилар қийинчиликларни бартараф этишга интиладилар. Ўқувчилар янги билимларни ўзлаштириш натижасида вужудга келган қувонч ҳисси ёрдамида мазкур билимларни такрорлаш, кенгайтириш, бойитиш вл мустақкамлашга ҳаракат қиладилар. Улар ўз фаолиятлари

жараёнида муваффақиятга эришиш йўлларини мустақил тарзда излашга киришадилар. Мана шундай қувонч ҳисси ёрдамида ўқувчиларнинг билиш фаолиятлари ўқув жараёнининг асосий ҳаракатлантирувчи кучига айланади. Уларда янги ўқув материалларини ўзлаштириш фаоллиги кузатилади. Шу тариқа уларнинг илмий -дунёқарашлари барқарорлашади ва муайян маромда ривожланади. Бу эса уларнинг фаолликлари ошишини таъминлайди. Бу уларнинг ўрганаладиган илмий воқеликка алоқадорликларини ифодалайди. Натижада укувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари билиш фаолиятларининг таркибий қисми сифатида намоён бўлади.

Ўқувчи онгида илмий ҳодисаларнинг яхлит тарзда акс этиши уларнинг илмий дунёқарашларини тўлиқ шакллантириш имконини оермайди. Улар илмий ҳодисалар устида кенг кўламда фикрлаш, уларни табиий тарзда тушуниш, тизимлаштира олиш, гуруҳлаш кпмда ўзаро уйғунлаштириш кўникмаларига ҳам эга бўлишлари лозим. Илмий ҳодисаларга ҳаққоний тарзда ёндашиш укувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришда муҳим .м. .1 миятга эга. Ўқувчиларда илмий дунёқарашнинг ифодаланиши улар узлаштирган назарий билимлар, илмий тушунчалар ва .-1 юротларнинг ҳаққонийлигига бевосита боғлиқдир.

Укувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари ўқув • ||.1м1иятининг энг юқори кўринишидир. Унинг ёрдамида ўқувчилар муайян изланишларни амалга ошириш ва янгидан-янги ыилимларни ўзлаштириш имкониятига эга бўладилар. |.)дқиқотчилик фаолияти билан шуғулланадиган ўқувчилар ўз ^аракатлари натижаларини баҳолаш кўникмасига ҳам эгадирлар. 1. |ДҚИҚОТЧИЛИК фаолияти натижасида ўқувчилар муайян касбий Йуналишга ҳам . эга бўладилар. Ўқувчилар ўз ишлари тпижаларини асослаш давомида чуқур назарий билимларни , ш.интирганликлари, ўз нуктаи назарларини исботлаш | /иикмаларига эгалиklarини ҳам намоён этадилар. Бу жараёнда / M i p узлаштирган билимларининг мантикий асосга эгалиги ванчилигини ҳам исботлашга эришадилар. Шу билан бир | и ,рда, уларда янги билимларни ўзлаштириш ва мазкур '•ипимлар устида чуқур фикрлаш майллари ҳосил бўлади. i |ДҚИҚОТЧИЛИК фаолияти натижасида ўқувчилар ҳаққоний 'имимларни ўзлаштиришга интиладилар, чунки шундай билимлар - т.юидагина улар томонидан амалга оширилган кичик тдқиқртларнинг табиийлиги таъминланади.

Ўқувчилар табиий билимлар устида чуқур ўйлаганда, улар кадриятга айлангандагина бундай билимлар таълим олувчилар онгида мустаҳкамланади. Чунки укувчиларнинг илмий дунёқарашлари муайян билимлар устида мукамал фикрлаш натижасида вужудга келади. Ўқувчилар онгида мавжуд бўлган билимлар ва илмий кадриятларга зид бўлмаган назарий тушунчалар ва ахборотлар устида улар ҳар томонлама батафсил фикр юритадилар. Шунинг учун ҳам янги билимларни ўзлаштириш жараёни уларнинг моҳиятини чуқур асослаш натижасида вужудга келади.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари уларда муайян муаммолар устида изчил изланиш тажрибасини ҳосил қилади. Улар вазиятларни ўз онларида ақлан тасаввур қиладилар. Бундай ўқувчилар ўз ҳаракатлари натижаларини башорат қилиш имкониятига эгадирлар. Натижаларни таҳлил қилиш, янги ёндашувларни излаш, ўзлаштирилган билимлар ва кўникмаларнинг мантиқийлигига риоя этиш тадқиқотчилик фаолияти учун муҳим аҳамиятга эга. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари уларнинг илмий дунёқарашларини шакллантириш ва мустаҳкамлаш имконини беради.

Ўқувчилар илмий дунёқарашининг ўзига хослиги уларга ижод қилиш ва ўз имкониятларини билиш ҳамда узлаштирган билимларини ўз фаолиятларига татбиқ этишга ёрдам беради. Худди мана шундай илмий дунёқараш ёрдамида укувчиларнинг маданий савиялари, ўз фаолиятларини амалга ошириш методлари, йўллари, усуллари яхлит тарзда намоён бўлади.

Ўқувчиларни тадқиқотчилик фаолиятига жалб этиш уларни муайян касбга йўллаш билан бевосита боғлиқдир. Айар ўқувчилар онгида назарий билимлар қанчалик мустаҳкам ўрнашган бўлса, улар ўз тадқиқотчилик фаолиятларини шунчалик осон амалга оширадилар ва тадқиқотчилик кўникмаларини пухта эгаллайдилар. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари улар онгида қатъий шаклланган идеаллар билан бевосита боғлиқдир. Ўқувчилар ўз мақсадларига эришиш учун энг зарур назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни чуқур ўзлаштиришга интиладилар. Бунинг учун улар дарсдан ташқари жараёнларда ҳам кўплаб маълумотларни тўплашга ҳаракат қиладилар, турли илмий, илмий-оммабоп, тарихий манбалар ҳамда интернет материалларини ўрганадилар.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари уларни мантиқий, мустақил фикрлаш вазиятига олиб киради. Бу жараёнда улар ўз фаолиятларини лойиҳалаштирадилар, уни амалга ошириш шароитлари устида фикрлайдилар, бу эса укувчиларнинг илмий дунёқарашлари ва маданий савияларини бойитади, уларни илмий ҳамда ижтимоий фаолликка ундайди. Шу орқали ўқувчилар ўзлари узлаштирган билим ва тажрибаларини кундалик ҳаётий фаолиятларига татбиқ эта бошлайдилар. Ўқувчиларнинг мдқиқотчилик фаолиятлари муайян мақсадга йўналтирилгандагина уларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришга асос бўлади. Бунинг натижасида ўқувчиларда билимларни ўзлаштириш ва улар устида фикрлашга интилиш иужудга келади. Улар ўзлари узлаштирган билимларнинг ижтимоий моҳиятини англай бошлайдилар.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари турли соҳадаги оилимларнинг уйғунлашуви натижасида вужудга келади. Бунинг натижасида улар илмий ахборотларни турли ўқув материаллари ёрдамида асослашга интиладилар. Шунга кўра, улар илмий «.цдисаларни яхлит тарзда идрок этиш имкониятига эга Оуладилар.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини шмклантиришда лойиҳалаштириш методидан фойдаланиш мучим аҳамият касб этади. Мазкур фаолият муайян мақсадга иуи.штирилган бўлиб, укувчиларнинг дарсда ва дарсдан | ин^.чида бажарадиган фаолият шаклларидан биридир. Бу жираёнда ўқув, изланувчилик, тадқиқотчилик, амалий | 11ифаларни бажаришга қаратилган бўлиб, бу фаолият муайян Ntyl лредмети ва ўқув предметлараро алоқадорлик доирасида IManra оширилиши мумкин.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятини шакллантириш *я|шёнида ўқувчилар ҳамда ўкитувчиларнинг илмий ҳамкорлиги |ужудга келади. Бу ўз навбатида, ўқув-билув жараёни M упдорлигини таъминлайди. Бундай ўқув жараёнида олинган I#гижалар интеллектуал характерга эга. Укувчиларнинг

>отчилик фаолиятлари мазмуни уларда илмий дунёқарашни ...ипантиришга йўналтирилгандир. Бундай фаолият натижасида Муичиларнинг интеллектуал қувватлари мужассамлаштирилади. I .ниш учун ўқувчилар тадқиқот жараёнининг таркиби ва унинг 1 иппини белгилашлари, натижаларни аник режалаштиришлари •им Бунда ўқувчилар айни бир ўқув предметига мансуб бўлган

билимлар ва кўникмаларнинг бошқасига татбиқ этиш методларини билишлари талаб этилади. Уларнинг ўзаро бир-бирини бойитиш ва ривожланиш жараёни амалга ошади. Улар умумий характерга эга бўладилар. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари интеграл характерга эга. У ўқувчиларда билимларни ўзлаштириш ва улар устида фикрлашга қаратилган ички интилишни вужудга келтиради. Улар ўзлаштирган билимларининг ўзаро бир-бирига зид келмаслигини ҳам таъминлайди.

Шундай қилиб, уқувчиларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришга хизмат қиладиган тадқиқотчилик фаолияти фаол, ҳаққоний, мантиқий, инсонпарвар, йўналтирувчи ҳамда уйғунлаштирувчи билиш фаолиятидир. Унинг натижасида ўқувчиларнинг ҳаракатлари онгли ҳамда мантиқий асосга эга бўлади. Бундай фаолият аъло ва яхши баҳоларда ўқийдиган кўпгина ўқувчиларни ўзига жалб эта олади. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари босқичма-босқич ривожланиш характериға эга.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолияти муайян мантиққа асосланган ҳолда ташкил топади.

Биринчи босқич дарсда назарий-экспериментал вазият ҳосил қилишдан иборат бўлиб (В.В.Сериков, ўзи), бунда ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятиға бўлган қизиқишларини барқарорлаштиришга ҳаракат қилинади. Ўқувчилар тадқиқотчиликнинг ўқув фаолияти муваффақиятини таъминлашдаги аҳамиятини англаб етадилар. Мазкур босқичда қуйидаги шароитларға амал қилинади: ўқувчиларда билимларни ўзлаштиришға нисбатан ички интилишни таркиб топтириш, ўқувчиларда мустақиллик ва фаолликни ривожлантириш; ўқувчиларни амалий фаолиятға қизиқтириш кабилар.

Мазкур босқичда ўқувчиларға мазмун жиҳатдан аниқликка эга бўлган тадқиқотчиликка оид вазифалар топширилади. Ўқитувчи изланиш йўналишларини белгилаб олади ва ўқувчиларни йўналтиради. Шу билан бир қаторда ўқитувчилар ўқувчилар қўлга киритадиган натижаларни олдиндан кўра олишлари ва башорат қилишлари лозим. Бундай ҳолатларни ўрганиш натижасидп ўқувчилар илмий ҳодисалар ва маълумотлар орасидаги ўзаро алоқадорликни англаб етадилар. Илмий ҳодисаларни билиш, уларнинг аҳамиятини англаб етиш, ўзлаштирилган билимлар ва кўникмаларнинг аҳамиятлилик даражасини тушуниш муҳимдир ўқувчиларнинг тасаввурлари тадқиқотчилик фаолиятида муайян

натижаларни қўлга киритганларида барқарорлашади. Бу Браёнда ўқувчиларда билиш қизиқишлари ва эҳтиёжлари шаклланади ва улар ўз навбатида бошқа қизиқишлар ва эҳтиёжларни ҳам келтириб чиқаради. Бунинг натижасида уларда мдқиқотчилик фаолияти учун зарур бўлган кўникмалар шаклланади. Ўқувчиларнинг илмий ҳодисалар ва ахборотларни урганиш натижасида вужудга келган билиш фаоллиги уларнинг жисмоний ва фикрий юкламаларини пасайтиради, ўқув материаллари мазмунини тушунишларини енгиллаштиради. г.унчиларнинг билиш фаолликларини ривожлантириш учун [парға ҳардоим янги топшириқлар берилади.

Тадқиқотчиликка оид бундай топшириқларни бажариш ымарадорлиги юқори бўлганлиги кузатилди. Дарсда ва дарсдан ташқари ташкил этиладиган тўгарак машғулотларида ўқувчилар ВЛдига тадқиқотчиликка оид вазифалар қўйиш натижасида улар /.п.1|ини олимлар сифатида ҳис этадилар. Улар ўзлариниипиқлар очишға қодир деб биладилар.

Ўқувчилар тадқиқотчилик жараёнида янги билимларни му. гақил тарзда эгаллар эканлар, уларнинг табиийлиги ва илонийлигига ишонадилар. Бундай билимлар ўқувчиларнингида мавжуд бўлган илмий ахборотлар билан мантиқий И 1-,идан узвий алоқадорликка эга бўлади. Бу эса уларни янгидан-ЦНИ тадқиқотчилик ҳаракатиға йўналтиради. Уларнинг назарий пинимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш дирмжалари жадал ва уларнинг мазмун-моҳиятини тушунишлари м штиқий асосга эга бўлади. Улар маҳсулдор кўникмаларға эга 'ум.|дилар. Ўқувчиларнинг билиш фаолликларига алоҳида 11.11 и юр билан ёндашадилар.

Иккинчи босқичда қисман изланиш характериға эга бўлган | |Д|',иқотчилик вазияти вужудға келтирилади. Ўқувчилар ,щ.ннгирган янги илмий ахборотлари ёрдамида тадқиқотчилик l....ииги намуналарини ўрганадилар. Бу жараёнда ўқитувчилар < <1.1НИШ йўналишларини аниқ тасаввур қиладилар, лекин ,м,|1||имг натижаларини башорат кила олмайдилар. Улар ,'упчилар олдига мустақил ечиш учун бир ёки бир неча мунммолар қўядилар.

Мазкур босқичда қуйидаги вазифаларни ечиш талаб этилади: 'иимларни ўзлаштиришда тадрижийлик тамойилиға амал қилиш; . /ичипарнинг мустақилликлари ва фаолликларинижпантириш; билимларни ўэлаштиришға нисбатан ички

интилишни вужудга келтириш; ўқувчиларни амалий фаолиятга қизиқтириш.

Мазкур вазиятларни вужудга келтирувчи асос укувчиларнинг тадқиқотчилик ҳаракатларидир. Мазкур жараёнда улардан ўқув материаллари мазмуни устида ижодий ишлаш талаб этилади Бунинг натижасида ўқувчиларда ўзларининг шахсий фаолиятлари устида ижодий фикрлаш кўникмаси вужудга келади. Ўқувчилар жавоблардан фойдаланган ҳолда саволлар қўйиш кўникмасига эга бўладилар. Ўқувчиларда ўз фаолиятларига нисбатан қизиқишларини ривожлантириш натижасида уларда қисман изланиш кўникмалари вужудга келади. Бу жараёнда ўқувчиларнинг ўзаро бир-бирлари билан турли олимларнинг тадқиқотчилик тажрибалари ҳақида мулоқот қилишлари муҳим аҳамиятга эга. Турли даврда айни бир масала устида тадқиқотлар олиб борган олимларнинг иш усулларини қиёсий ўрганиш натижасида ўқувчилар тадқиқотчилик методларини ўзлаштирадилар. Ўзаро мулоқот жараёнида ўқувчилар ўзлари танлаб олган олимнинг тадқиқот ишларини амалга ошириш йўллари ва методларини муҳокама қиладилар. Улар шу тариқа тадқиқотнинг мантиқий асослари, унинг мағзи, муваффақият ва муваффақиятсизликларининг сабабларини батафсил муҳокама қиладилар, мазкур тажрибаларни ўз тадқиқотчилик фаолиятларида қўллайдилар. Ушбу жараёнда улар ўз хатоларини топиш ва фикрларини ҳимоя қилишга ўрганадилар. Улар синфдошларининг фикрларини тоқат билан тинглаш кўникмасини ҳам эгаллайдилар. Ўқитувчилар дарсларда ҳамдэ дарсдан ташқари факультатив соатлар ва тўгарак машғулотларида тез-тез баҳс-мунозаралар ва дебатларни ташкил этишлари мақсадга мувофиқдир.

Бу жараёнда ўқувчилар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларга муайян танлов асосида ёндашадилар. Улар тадқиқотнинг бориши учун аҳамиятли ва аҳамиятсиз бўлган илмий ҳодисаларни ҳам аниқлаб оладилар Ўқувчилар моҳиятини англаб етган илмий далилларни ўзлари ва ўртоқпарининг нуқтаи назарлари билан қиёслайдилар. Бунда ўқувчилар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг ижтимоий аҳамиятига баҳо бера бошлайдилар Ўқувчилар ўз фаолиятлари давомида қўллаган тажрибалардан тадқиқотлари ва хатти-ҳаракатларида унумли фойдаланадилар.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини тўғри ташкил этиш учун кичик гуруҳларда ишлаш самаралидир. Укувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари натижаларини муҳокама қилиш диалог шаклида амалга оширилади. Бу жараёнда ўқувчилар ўзаро ахборот алмашадилар ва тадқиқот натижалари ҳақидаги фикрлари билан ўртоқлашадилар. Шу тариқа улар илмий ҳодисаларнинг моҳиятини англайдилар. Улар келажакда амалга оширилади.ган изланишларнинг йўналишларини белгилаб оладилар. Бунинг учун ўз фаолият соҳаларини белгилайдилар. Натижада уларда таҳлил қилиш, таснифлаш, умумлаштириш, оммалаштириш кўникмалари шаклланади. Бундай иш тури укувчиларнинг ўқув тадқиқотчилик фаолияти сифатида эътироф этилади.

Улар ўз нуқтаи назарларини асослаш учун бошқа ўқув фанларига оид билимлардан фойдаланишга ҳаракат қиладилар. Бу эса ўқувчилар онгида мантиқий боғланишлар ва мантиқий мушоҳадани вужудга келтиради. Укувчиларнинг назарий олимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни англаш даражалари кенгайиб, улар эгаллаган назарий билимлар касбий характер касб эта бошлайди. Улар илмий ҳодисаларга ҳаққоний ил умумлашган тарзда баҳо бериш кўникмасини эгаллайдилар.

Учинчи босқич эса изланишга асосланган тадқиқотчилик иазиятидир. Бунда ўқувчилар ноаниқ мазмунга эга бўлган тдқиқотчилик фаолиятини амалга оширадилар. Натижада у|',упчиларда мавжуд бўлган тадқиқотчилик кўникмалари индивидуал тарзда намоён бўлади. Улар илмий ҳодисаларга «.,1к,қоний баҳо бериш кўникмасини эгаллайдилар. Улар келажакда му.шян илмий тажрибаларни амалга ошириш учун ўз олдиларига **Мақсадлар** қўядилар ва шу мақсадга эришиш йўлида ҳаракат |',И11,1,цилар. Мазкур босқичда ўқитувчи илмий тадқиқотни амалга ВШириш методларини яхши билади, бироқ ўқувчилар билан бир цаторда у ҳам изланишларни амалга ошириш йўллари ва н.нижаларидан беҳабар бўлади. Мазкур жараёнда м.чмффақиятга эришиш учун ўқитувчи укувчиларнинг ички 1,0*1 иларини фаоллаштириши керак.

Босқич якунида ўқувчилар ўз фаолиятлари натижаларинингрри баҳоланишига даъвогарлик қиладилар. Бунинг учун уларда цучли интилиш вужудга келади. Улар ўз ҳаракатларининг му-умлигини исботлашга урунадилар, тадқиқотлари оқаларини амалиётга тўлиқ қўлланилишини истайдилар.

Мазкур босқич олдиға қуйидаги вазифалар қўйилади: ўқувчиларнинг узлаштирган билимларға ижтимоий йўналиш бериш; билимларни ўзлаштиришда тадрижийлик тамойилиға амал қилиш; укувчиларнинг мустақиллиги ва фаоллигини ошириш; билимларни ўзлаштириш ва улар устида фикрлашни амалға ошириш учун ўқувчиларда ички интилишни вужудға келтириш; ўзлаштирилган билимларни укувчиларнинг амалий фаолиятларига татбиқ этиш кабилар.

Бундай вазифаларнинг барчаси синовлар ва мулокотлар жараёнида амалға оширилади. Ўқувчилар мунозаралар, дебатлар, очиқ мунозаралар жараёнида ўзаро фикр алмашадилар. Бунда ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларига шахсан иштирок этишлари таъминланади. Укувчиларнинг ўзлаштирилган билимларни ижтимоий жиҳатдан йўналтириш, ўқув жараёнида билимлар, кўникмалар ва малакаларни эгаллаш ҳамда тадқиқотчилик, изланувчанлик лаёқатларни ривожлантириш имконини беради. Бу жараёнда ўқувчилар илмий муаммоларни очиш, уларни идрок этиш, илмий ҳодисаларни таҳлил қилиш ҳамда олинган натижаларға танқидий ёндашиш кўникмаларини эгаллайдилар.

Шу тариқа ўқувчиларда янги мазмундаги фаолият шаклланади. Укувчиларнинг онгида илмий ҳодисалар ва ахборотлар мустаҳкам ўрнашади. Улар нуқтаи назарларини мантикий жиҳатдан тўла ишонч билан асослашға ўрганадилар. Уларнинг илмий дунёқарашлари барқарорлашади, чунки ўқувчилар томонидан мустақил ўзлаштирилган билимлар ижтимоий жиҳатдан йўналтирилади. Бунда ўқувчиларда жамоавий тақсимотға асосланган ўқув-билув жараёни ташкил этилади. Бу эса укувчиларнинг ҳамкорликда тадқиқотлар ўтказишлари учун қулай шароит яратади. Бу укувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини бир қолипдаги шаблонлар асосида ташкил этишға барҳам беради. Бундай ўқув-билув жараёнлари очиқ характерға эға бўлиб, унда тамоман янгича натижалар қўпға киритилади. Гарчан, бундай натижалар фанда аён бўлсада, ўқувчилар нуқтаи назарида янги ва бетакрордир. Улар ўзлари қўлга киритган натижаларнинг янгилиги ва ҳаққонийлигини асослаш учун ўз нуқтаи назарлари билан синфдошларининг қарашларини ўзаро қийёслайдилар. Улар ўзларининг алоҳида мақсадларини ўз гуруҳларидаги укувчиларнинг мақсадлари билан солиштирадилар.

Ноқулайлик вужудға келмаслиги учун ўқувчилар ўз қарорларини синфдошларининг қарорларига қарши қўймайдилар. Агар бундай йўл тутишға зарурият сезсалар, улар илмий мунозара ва диалог меъёрларига амал қилган ҳолда ўз нуқтаи назарларини ҳимоя қилишға киришадилар.

Илмий тадқиқотчилик тўртинчи босқичида ўрганилган илмий далилларға нисбатан ўқувчиларда субъектив муносабат шакллантирилади. Ўқувчилар ўзаро қарама-қарши бўлган илмий муаммоларға мустақил ёндашган ҳолда уларнинг ечимини излайдилар. Бу эса ўқув-билув жараёни ва дарсдан ташқари вазиятларда ўзаро қарама-қарши ҳолатлар, илмий нуқтаи назарларнинг вужудға келишини таъминлайди. Бу жараёнда ўқувчининг тадқиқотчилик фаолиятиға қанчалик тайёрлигини унинг ўзи аниқлайди. Улар тадқиқот муаммоларини мустақил тарзда белгилаб оладилар. Улар ўз тадқиқотчилик фаолиятлари олдиға муайян мақсадлар кўядилар ва унга эришиш йўлларини мустақил танлайдилар. Мазкур жараён олдиға қуйидаги вазифалар қўйилади: ўқувчиларда ўз нуқтаи назарларини илмий жиҳатдан тўла асослаш кўникмасини ҳссил қилиш; ўзлари баён қилган барча хулосаларининг мантикий жиҳатдан асосланганлиги ва |иддиятларға эға эмаслигиға уларни ишонтириш кабилар.

Укувчиларнинг онгида илмий ҳодисалар яхлит тарзда акс :нади. Уларнинг илмий дунёқарашлари ўзига хос ва ёрқиндир. Улар янги узлаштирган билимлари билан мавжуд билимларини муваффақиятли уйғунлаштира оладилар. Бундай ўқувчилар ўз фаолиятларига нисбатан барқарор қизиқишға эғадирлар. Улар тадқиқотларни амалға ошириш жараёнида ижодий ҳамда интеллектуал кўникмалардан унумли фойдалана оладилар. 1.ундай ижодий интеллектуал фаоллик натижасида укувчиларнинг **Рилиш** эҳтиёжлари қондирилади.

Ўқувчиларда барқарор илмий дунёқарашнинг шаклланиши укув вазиятлари ривожланишининг биринчи босқичидаёқ яққол намоён бўлади. Бу жараёнда ўқувчилар катта қизиқиш билан У имри учун мутлақо янги бўлган назарий билимлар, илмий (ушунчалар ва ахборотларни ўзлаштиришға киришадилар. I 1хирги, якунловчи босқичда эса ўқувчилар тадқиқотчилик фшлятиға тайёрликларини мантикий асосларға таянган ҳолда иққол намоён қиладилар.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этишда **Вр** қатор қийинчиликлар кузатилди. Мазкур қийинчиликларни

бартараф этиш жараёнида ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари барқарорлашди. Ушбу қийинчиликлар қуйидагилардан иборат:

- интеллектуал характердаги қийинчиликлар;
- тажрибага оид қийинчиликлар;
- техник характердаги қийинчиликлар;
- намойиш қилишга оид қийинчиликлар;
- шахслараро қийинчиликлар.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари уларнинг мустақил бажарадиган фаолиятлари ҳисобланади. Бу жараён ўқитувчи томонидан бошқарилади. У қийинчиликларни бартараф этишда ўқувчиларга кўмаклашади ва фаолият натижаларини башорат қилади. Шу орқали ўқув жараёнида ўқитувчи уқувчиларнинг илмий дунёқарашларини барқарорлаштиради Муайян вазифалар ва методик уоулларни аниқлашда ўқувчиларнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда уларни педагогик жиҳатдан қўллаб-қувватлайди, муваффақиятларини таҳлил қилади, қийинчиликларни бартараф этиш йўлларини кўрсатади ва камчиликлар, йўл қўйилган хатоларни излаб топишга ундайди. Ўқувчиларни ўз муаммоларини ва камчиликларини англаб етишга ўргатади.

Бунинг учун ўқувчиларда изланувчанлик фаоллигини таркиб топтиради. Натижада уларнинг мустақил қарорлар қабул қилишга тайёрлик даражалари ортади. Ўқувчилар тадқиқотчилик фаолиятининг умумий йўналишларини эгаллаб оладилар. Уларда мустақиллик, масъулиятлилик, мулоқотга киришувчанлик, фаоллик, мақсадга интилувчанлик, ишчанлик, қийинчиликлардан қўрқмаслик, тадбиркорлик каби сифатлар таркиб топади.

Ўқувчилар туғиладиган муаммолар ва қийинчиликларга турлича ёндашадилар. Бир гуруҳ ўқувчилар унинг ташқи сабабларини излайдилар. Масалан, ота-оналарининг ҳеч қандай асосланмаган талаблари, ўқитувчининг уларга нисбатан объектив муносабатда эмаслиги, топшириқларнинг уларнинг кучлари ва имкониятларига мое келмаслиги, синфдошларининг уларга нисбатан кескин муносабатлари кабиларни рўқач қиладилар Бундай нуқтаи назар натижасида ўқувчилар жахлдор, ёпи, бўладилар. Уларнинг тасаввурлари ноаниқ хэрактерга эга бўлиб, мен буни уддалай олмайман, мен буни бажара олмайман, тарзида ҳаракат қилишга ўрганадилар. Бунинг натижасида улар ўм кучларига ишонмайдилар ва вужудга келган муаммоларни ҳал қилишда фаоллик кўрсата олмайдилар.

Бошқа бир гуруҳ ўқувчилар эса вужудга келган қийинчиликларни ўзлари, билимларининг саёзлиги, характерлари, хулқ-атворлари ва юриш-туришларидан излайдилар. Бундай ўқувчилар ўз муаммоларини ўзлари ҳал қилиш, жуда мураккаб вазиятларда эса ўқитувчилари, ота-оналари, синфдошларидан кўмак олишга ҳаракат қиладилар.

Илмий дунёқарашлари етарли даражада шаклланмаган ўқувчилар эса қийинчиликларни бартараф этишга фаол ҳаракат қилмайдилар, уларда ўз-ўзини баҳолаш даражаси кескин пасайиб боради. Улар кўпинча ўзларидан норози бўладилар. Бундай шароитларда уларда ўзларининг имкониятларини билиш даражалари ижобий тарзда ривожланмайди, улар энг зарур вазиятларда ўз нуқтаи назарларини ҳимоя қила олмайдилар.

Ўқитувчи ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг ўзига хос тадқиқотчилик усулларини қўллаб-қувватлаши ва мунтазам ҳимоя қилиши лозим. Бунинг учун улар фаолиятида вужудга келадиган қийинчиликлар ва уларнинг ҳосил бўлиш сабабларини билиши зарур. Шундагина ўқитувчи қайси ўқувчига қандай қийинчиликни бартараф этишга кўмаклашиши лозимлигини аниқ билиб олади. 1-унинг учун у ҳар бир ўқувчининг диққат-эътибори, хотираси, идроки, тафаккури, ўз интилишларини охирига етказа олишлари, уларнинг назорат қилиш кўникмаларининг қай даражада шаклланиб қолганини яхши билиши талаб этилади.

Ўқувчиларнинг аксариятига хос бўлган қийинчиликларни таҳлил қила туриб, уларнинг келиб чиқиш сабаблари ва бартараф қилишга йўналтирилган педагогик қўллаб-қувватлаш имкониятлари ҳақида фикр юритамиз. Ўқувчилар дуч келадиган интеллектуал қийинчиликлар, уларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни тўла ўзлаштирмаганликлари ва аниқ идрок эта олмасликлари натижасида вужудга келади. Бундай ҳолатнинг ружудга келишига асосий сабаб, ўқувчиларнинг турли ўқув вазифаларига оид билимларининг мазмун-моҳияти ва ўзига хос имкониятларини англаб етмаганликларидадир. Шунинг учун ҳам улар тадқиқотнинг бошланиши, давом этиш изчиллигини тасаввур эта олмайдилар.

Ўқитувчи ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини шакллантиришда давомидан улар дуч келадиган қийинчиликларни бартараф этиш учун узлуксиз маслаҳат беришдан фойдаланиши мақсадга мувофиқдир. Ўқувчиларга ўз имкониятларидан юқори бўлган интеллектуал топшириқлар

берилганда, улар салбий натижаларни қўлга киритадилар. Чунки бу жараёнда вужудга келадиган қийинчиликларни бартараф этишга улар қодир бўлмайдилар. Бунинг учун уларга муҳим бўлган маслаҳатлар бериш лозим. Бу уларга ўзлари дуч келган қийинчиликларнинг сабабини билиш ва уларни бартараф этиш йўлларини ўзаро муҳокама қилиш имконини беради.

Ўқувчилар дуч келадиган қийинчиликларни бартараф этишнинг самарали йўллари билан бири, тадқиқотни амалга ошириш жараёнида улар билан тез-тез савол-жавоблар ўтказиб туришдир. Бунда ўқувчилар тадқиқот иши билан боғлиқ муҳим муаммони шакллантира олишлари, ўз фарзларини илгари суришлари, ўз синфдошлари томонидан илгари сурилган фарзларнинг ижобий ҳамда салбий жиҳатларини баҳолай олишлари, ўз кузатишларини ёзма тарзда баён этишлари, ўзлари ўтказётган тажрибаларнинг вазибалари ва тадқиқот фарзининг мутаносиблигини асослаб бера олишлари, самарали натижага эришишнинг муқобил йўлларини билишлари лозим.

Кузатишларимиз шуни кўрсатдики, ўқувчилар илгари сурган фарзлар тадқиқотчилик фаолиятларининг самарали амалга ошишини таъминлайди. Улар ҳар бир фарзни таҳлил қилиш натижасида амалга ошириладиган тадқиқотнинг асосий маъзини аниқлашга муваффақ бўладилар. Улар ўз фаолиятларига танқидий ёндашган ҳолда изланиш йўлларини белгилаб оладилар. Уларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш кўникмалари мустаҳкамланади ва кўпроқ мантиқий асосга эга бўлади. Улар илмий ахборотларни ҳаққоний тарзда идрок эта бошлайдилар. Бунинг натижасида уларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш даражалари яхлит тарзда намоён бўла бошлайди.

Интеллектуал ҳамда тажриба-синовга оид қийинчиликлар, асосан, илмий дунёқараши амалий тажрибасига асосланган ўқувчилар фаолиятида учрайди.

Бу тоифадаги ўқувчиларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг моҳиятига берган баҳолари ҳаққоний, онгли, қиёслаш натижаларига асосланганлиги билан ажралиб туради. Улар ўз тажрибалари натижаларини синфдошлари тажрибаларининг натижалари билан қиёслаб оладилар.

Бироқ, бундай ўқувчилар жуда катта аҳамиятга эга бўлмаган ўзгаришларни зудлик билан пайқай олмайдилар. Шунинг учун ҳам

уларни тажрибалар жараёнида кичик гуруҳларга бирлаштириш мақсадга мувофиқдир. Бу педагогик жиҳатдан катта аҳамиятга эга бўлиб, агар гуруҳдаги бирорта ўқувчи бу ўзгаришни пайқамай қолса, бошқалари ўз вақтида уни аниқлаб қайд этадилар. Бу эса илмий ҳодисаларни ҳамкорлик асосида идрок этиш муҳитини вужудга келтиради.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришда гуруҳли ишлаш ва мазкур жараёнда ўқувчиларни педагогик қўллаб-қувватлаш муҳим дидактик аҳамиятга эга. Ўқувчилар ўз илмий дунёқарашларини бойитишда ўқитувчиларнинг маслаҳатлари билан бир қаторда, қўшимча илмий, илмий-оммабоп адабиётлар, интернет материаллари, газета-журналлар саҳифаларидаги илмий янгиликларга ҳам узлуксиз тарзда мурожаат қилишлари керак.

Ўқувчиларнинг назарий билимларига асосланган ҳолда уларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришга йўналтирилган ўқув-билув жараёнида уларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари давомида бир қатор техник қийинчиликлар вужудга келади. Бундай ўқувчиларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотлар моҳиятини тушунишларида учрайдиган ҳолатлардан бири - улар ўзлари узлаштирган барча билимларни тўлиқ идрок эта олмаганликлари ҳамда ижодий фаолиятлари давомида улардан фойдалана олмаликларидадир.

Ўз фаолиятлари натижаларини намоён қилишга оид қийинчиликлар ўқувчиларда, асосан, дарсдан ташқари вазиятларда вужудга келади. Улар назарий билимларнинг аҳамиятини тўлиқ ҳис эта олмайдилар. Чунки илмий тушунчалар да ахборотлар уларнинг онгини тўлиқ забт этмаган бўлади. Натижада бундай ўқувчилар икки хил, ўзаро зиддиятли илмий дунёқарашга эга бўладилар. Намойиш этишга оид қийинчиликлар уларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари якунида кўринади. Чунки бу жараёнда ўқувчи ўзи бажарган тадқиқот натижаси, уни амалга пиира олганлиги, ўз фарзини исботлаганлигидан қониқиш ҳосил қилади. Улар ўз олдларига нима учун мен бу ишни амалга оширдим, деган саволни қўядилар ва унга жавоб излайдилар. Бу саволга жавоб топиш учун улар қўшимча илмий манбалар, илмий ахборотлар, интернет ва газета-журналлар саҳифаларидаги материалларга мурожаат қиладилар.

Аксарият ҳолларда уларга буюк мутафаккирлар ва олимларнинг иш тажрибалари, ижод маҳсуллари ёрдам беради.

Илмий дунёқарашларини шакллантириш жараёнида ўқувчиларни педагогик қўллаб-қувватлаш қуйидагиларда намоён бўлади: суҳбатлар жараёнида ўқувчиларнинг илмий муаммоларга ёндашувларини қўллаб-қувватлаш; улар билан илмий ҳамкорлик қилиш; ўқувчиларнинг келажакда эгаллайдиган соҳалари юзасидан тўғри танловни амалга оширишларига қўмаклашиш; улар кўтариб чиққан ғояларни маъқуллаш, таҳлил қилиш, нотўғри жиҳатларини асослаб кўрсатиш; ўқувчилар томонидан амалга оширилган кичик илмий кашфиётларнинг ижтимоий аҳамиятини асослашларида уларга қўмаклашиш; ўқувчиларга ўз қарорлари ва қабул қилган ечимларини асослашлари учун қулай шароит ва имкониятлар яратиш; ўқувчилар орасида вужудга келган зиддиятларни оқилона бартараф этиш кабилар.

Тадқиқотчилик фаолиятининг барча босқичларида ўқувчилар орасида қийинчиликлар вужудга келиши мумкин. Чунки бу жараёнда субъект-субъект муносабатлари амал қилади. Мазкур муносабатлар давомида ўқувчилар мулоқотга кириша олмасликлари, бошқаларнинг фикрларига оғиб кетишлари, синфдошларининг нуқтаи назарларини қабул қилишга тайёр бўлишлари мумкин.

Бундай ўқувчилар бир гуруҳга жамланган тақдирда улар орасида вазифаларни тақсимлаш имконсиз бўлади. Чунки улардан ҳар бири мен гуруҳнинг муваффақиятини таъминлайман, деган фикрда қатъий туради. Уларнинг ҳар бири ўз гуруҳларидаги ўқувчилар ва ўқитувчиларга нисбатан ўзларини қарама-қарши мавқеда ҳис қиладилар.

Бундай шароитда ўқувчилар ва ўқувчилар, ўқувчилар ҳамда ўқитувчи орасида ўзаро ҳамкорликни йўлга қўйиш орқали мазкур жараёни педагогик жиҳатдан қўллаб-қувватлаш мумкин. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этиш ва ўтказишда ўқитувчилар алоҳида куч сарфлашлари лозим. Чунки улар ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини таҳлил қилган ҳолда уларнинг эътиборлари ва имкониятлари нимага қаратилганлигини яхши билишлари керак. Ўқитувчи томонидан ўқувчиларнинг қўллаб-қувватланиши уларнинг мунтазам ривожланишларини таъминлайди. Ўқувчилар интеллектуал жиҳатдан ривожланган сари, уларнинг илмий дунёқарашлари ҳам бойиб, такомиллашиб боради. Бу жараёнда ўқувчилар ҳамда ўқитувчилар бир бирларининг фаолиятларига ўзаро қадриятли муносабатда бўладилар. Бу уларнинг ҳамкорликдаги илмий фаолиятлари,

ўзаро илиқ муносабатлари, ўқитувчиларнинг ўқувчиларни қўллаб-қувватлаши, ҳамкорликда фаолият кўрсатишга тайёрликлари, ҳамкорлик кўникмаларининг ривожланганлиги ва ўқувчилар илмий дунёқарашларининг шаклланганлигида яққол намоён бўлади.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини шакллантириш жараёнида ўқитувчи фаолиятига бир қатор талаблар қўйилади. Мазкур талабларнинг бажарилиши натижасида ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари самарали ривожланади.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини муваффақиятли шакллантириш учун мазкур жараённинг ташкилий асослари ва тамойилларини аниқлаш муҳим дидактик аҳамиятга эга. Мазкур жараённинг ташкилий асослари ўқувчиларда тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этиш асосида уларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришнинг назарий йўналишларида ўз ифодасини топади. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этиш ўзига хос дидактик жараён сифатида намоён бўларкан, биз мазкур жараённинг тамойилларини аниқлашга ҳам алоҳида эътибор қаратдик. Бу ўз навбатида ўқитувчиларга мазкур жараёни мақсадга йўналтирилган ҳолда ташкил этиш ва бошқариш имконини беради. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этишда ўқитувчи ҳамда ўқувчилар орасида ўзаро ҳамкорлик вужудга келади. Бундай ҳамкорлик улар орасидаги ўзаро ишонч, қатъийлик, умумий нуқтаи назарларга асосланган бўлиб, ўқув жараёни субъектларининг хулқ-атвор меъёрларини белгилайди.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини меъёрлаштирган ҳолда шакллантириш мақсадга мумофиқд1у Шундагина уларда илмий дунёқараш жадал тарзда шаклл.омди Ўқитувчи ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ышқил этувчи ҳамда бошқарувчи асосий субъект сифатид.1 иммоон бўлиши лозим. Унинг фаолияти марказида ўқувчиларниш инмий дунёқарашларини муайян қонуниятларга асосланган ҳолда шакллантириш туради. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этиш жараёнига ўқитувчининг технологик жиҳатдан ёндашиши муҳимдир. Ўқитувчи жараёни ташкил этиш иуллари ва ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил ниш ҳамда лойиҳалаштиришнинг асосий вазифаларини билиши керак.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари уларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришга педагогик қувватларини

йўналтириш имконияти сифатида қуйидаги тамойилларга таянган ҳолда ташкил этилиши керак: тушунарлилик, табиийлик, чуқур ўйланганлик, мустақил фаолиятга асосланганлик, синалганлик, маданиятга асосланганлик кабилар.

Бу ўринда амал қилинадиган энг асосий тамойил тадқиқотчиликнинг ўқувчилар мустақил фаолиятига асосланганлигидадир. Ўқувчилар тадқиқотнинг амалга оширилиши жараёнини унда шахсан иштирок этганларидагина идрок эта оладилар. Бунинг учун ўқувчи бу жараёни тўлиқ ўтиши мазкур фаолиятга оид тажрибага эга бўлиши лозим. Ўқувчилар тадқиқотга киришиш жараёнида мустақил фаолият тажрибасига эга бўлишлари зарур.

Агар ўқитувчи ўз иш режасида ўқувчиларга тадқиқотчилик фаолиятининг шакллари, методлари, усуллари, тамойиллари, йўлларини ўргатишни мақсад қилиб қўйган бўлса, ўқувчиларга илмий характердаги топшириқлар бериб, уларнинг ўз тадқиқотчилик фаолиятларини рўзба чиқаришларига шароит яратиб беришлари керак.

Ҳар бир мавзуни ўргатиш жараёнида ўқув фани ўқитувчилари ўқувчиларни тадқиқотчилик фаолиятига жалб этишлари лозим. Бунинг натижасида ўқувчилар тадқиқотчилик фаолияти кўникмаларини эгаллай бошлайдилар ва уларда муайян илмий дунёқараш шаклланади. Жумладан, математик дунёқараш. лингвистик дунёқараш, тарихий дунёқараш, диний дунёқараш каби.

Бунинг натижасида ўқувчиларда ўзлари танлаган ўқув предмети доирасида тадқиқотчилик фаолиятини амалга ошириш учун қулай шарт-шароитлар ва имкониятлар яратилади. Ўқувчилар мазкур жараёнда ўз фаолиятлари натижаларини чуқур таҳлил қилиш кўникмасини эгаллайдилар. Ўқувчиларнинг эришган натижалари уларда ижодий фикрлаш, ижодий режаларининг туғилишини таъминлайди. Ўқитувчилари ва синфдошлари билан мулоқот жараёнида уларнинг мазкур режалари ойдинлашади ва такомиллашади. Уларнинг ўқув фаолиятлари эса изчил характерга эга бўлиб, муайян майлларга асосланган ҳолда ривожланади. Ўқувчиларнинг бундай мустақил фаолиятлари уларда ҳамкорликда ишлаш, ўз нуктаи назарларини қатъийлик билан ҳимоя қилиш кўникмаларини шакллантиради. Бунинг натижасида ўқувчилар илмий ҳодисаларни аниқ баҳолаш ва

уларнинг ижтимоий аҳамиятини англаш имкониятига эга бўладилар.

Ўз тадқиқотлари натижасини синаб кўриш давомида улар ҳар доим ўқитувчиларининг маслаҳати ва кўмагига муҳтож бўладилар.

Агар ўқувчилар берилган топшириқларни бажара олмасалар, уларда машғулотларга нисбатан қизиқиш йўқолади. Бу ўринда тадқиқотчилик мазкур ўқувчилар учун фаолият сифатидаги қимматини йўқотади. Улар ҳамкорликдаги тадқиқотчилик фаолиятининг субъектига айлана олмайдилар. Ўзларининг мустақил фаолиятлари натижасида ўқувчилар илмий ҳодисалар ва ахборотларнинг мазмун-моҳиятини билишга муваффақ бўладилар. Бу эса уларга муайян ўқув предметларига оид бўлган назарий билимлар, илмий ахборотларни алоҳида танлаб олган ҳолда ўзлаштириш имконини беради. Улар илмий тушунчалар ва ахборотлардан ўз фаолиятларида самарали фойдаланиш кўникмаларини ўзлаштирадилар. Бу ўринда ўқувчиларнинг нуктаи назарлари чуқур анланган ва ўйланган фаолият маҳсули сифатида намоён бўлади. Бу эса уларнинг илмий дунёқарашларини ифодалайди.

Агар ўқувчиларда тадқиқотчилик фаолиятига нисбатан эҳтиёж вужудга келтирилса, улар кутилган самарадорликка эришиш имкониятига эга бўладилар. Бунинг учун ўқувчилар олдида уларнинг имкониятлари ва эҳтиёжларига мое келадиган ўқув топшириқларини қўйиш муҳим аҳамиятга эга. Шундагина ўқувчи тадқиқотчилик фаолиятини амалга ошириш учун ўзида рағбат ва куч топа олади. Шунинг учун ҳам ўқитувчи ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини йўлга қўйиш учун уларга тушунарли, бажаришга кучлари етадиган топшириқларни танлаши лозим. Мазкур топшириқлар имкон қадар ўқув дастуридаги мавзулар доирасида бўлишига эришиш талаб этилади. Айрим ўқитувчилар ўқувчиларнинг интеллектуал тараққиётларини жадаллаштириш мақсадида уларга турли мураккабликдаги топшириқларни берадилар. Ўқувчилар мазкур топшириқларни бажаришга ўзларида куч тополмаган тақдирда тадқиқотчилик фаолиятларини тўхтатадилар, ундан безадилар.

Ўқувчиларни тадқиқотчилик фаолиятига ўргатишга йўналтирилган машғулотлар дарсликлардаги ўқув материаллари ва уларга қўшимча тарзда ўқитувчилар томонидан тақдим этиладиган илмий ахборотлар асосида ташкил этилиши лозим. Бунда ўқувчиларнинг ўқув дастури доирасида ўзлаштирган

назарий билимлари, ёш хусусиятлари ва интеллектуал ривожланиш даражалари аниқ ҳисобга олиниши керак. Давлат Таълим Стандартларида кўзда тутилмаган, муайян синф ўқув дастурига киритилмаган мавзулар доирасида ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этиш мумкин эмас. Мураккаблик даражаси юқори бўлган топшириқлар асосида айрим, ўта қобилиятли ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларинигина ташкил этиш мумкин. Бунда ўқитувчининг ҳамкорлиги ниҳоятда зарурдир. Баъзи ҳолатларда бир ёки бир неча ўқувчи учун мураккаб бўлган топшириқлар, бошқалари учун осон бўлиши мумкин. Бунда ўқитувчи ўта ҳушёрлик кўрсатиб интеллектуал даражалари бир-бирларига яқин бўлган ўқувчиларни алоҳида-алоҳида кичик гуруҳларга ажратган ҳолда уларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этиши лозим.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини самарали ташкил этишда укучиларнинг ўзларига тадқиқот мавзусини танлаш имконини бериш ҳам муҳим дидактик аҳамиятга эга. Агар ўқувчи муайян мавзуга оид назарий билимларга етарли эга бўлмаса, у ўзи учун тадқиқот мавзусини танлай олмайди ва танлашга интилмайди ҳам. Чунки бундай ўқувчиларни илмий ҳодисалар устида фикрлаш мутлақо қизиқтирмайди. Баъзи ўқувчилар фаолият натижаларини тасаввур қилмаган ҳолда тадқиқ қилиш учун мураккаб мавзуларни танлайдилар. Бундай шароитда улар тадқиқотни амалга оширолмай ўзлари бошлаган ишни ярим йўлда қолдириб кетадилар. Мазкур ҳолатларда ўқитувчилар ўз ўқувчиларининг интеллектуал қувватлари ва имкониятларини ҳисобга олган ҳолда уларни йўналтириши, зрур маслаҳатлар бериши ва ўз имкониятлари доирасида мавзу танлашларига кўмаклашиши лозим. Бу ўз навбатида мазкур ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларининг барқарор шаклланмаганлигидан далолат беради. Топшириқларни бажариш ва ўзлари бошлаган тадқиқотларини охирига етказиш натижасида ўқувчиларда ўз ютуқларидан қониқиш ҳисси таркиб топади ва улар янги тадқиқотларни бошлаш учун ўзларида куч топа оладилар. Бу эса укучиларнинг ўз тадқиқотларини мустақил тарзда, қунт билан бажарганликларидан далолат беради.

Укучиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини ташкил этишда ўқитувчининг табиийлик тамойилига амал қилиши муҳим ўрин эгаллайди. Ўқитувчи ўз ўқувчилари олдида қўядиган илмий муаммоларни тасодифан ўйпаб топиши эмас, балки ДТС, ўқув

дастурлари ва дарсликларга таянган, ўқувчиларнинг имкониятларини ҳисобга олган ҳолда табиий тарзда шакллантириши лозим.

Ўқувчиларнинг илмий тадқиқотчиликка бўлган қизиқишлари эса табиий характерга эга бўлиши керак. Шундагина ўқувчилар тадқиқотчилик фаолиятига астойдил киришишлари мумкин. Агар ўқувчи муаммонинг асл моҳиятини кўра олса, унинг ечимларини ўқитувчилар ва синфдошларининг кўмагисиз тасаввур қилсагина тадқиқотчилик фаолиятини муваффақиятли амалга ошира олади. Агар тадқиқотчилик фаолияти ўқувчиларнинг муайян мақсадларига эришишларини таъминласа, шундагина мазкур фаолият уларда катта қизиқиш уйғотади. Бундай муаммолар укучиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини жадаллаштиради. Табиий равишда туғилган муаммоларнинг ечими ўқувчилар онгида қўшимча мантиқий боғланишларнинг вужудга келишини таъминлайди.

Тилларни чуқур ўрганиш мақсадида академик лицейларда ўқишни давом эттириш истагида бўлган ўқувчилар тилшуносликка оид назарий билимларни ўрганиш, тил ҳодисаларини чуқур таҳлил этишга ҳаракат қиладилар.

Биз ўқувчилардан ўзи танлаган соҳалари ҳақидаги фикрларини баён қилишни сўрадик. Улар ўз жавобларида ўрганишга киришган соҳаларининг ижтимоий ҳаёт ва фан учун муҳим жиҳатларига тўхталиб ўтдилар. Ҳаёт билан фан орасидаги алоқадорликни тўғри англаганликлари туфайли ўқувчилар фаолиятларини аниқ тавсифлаб беришга муваффақ бўлдилар. Улар ўқув-билув жараёни якунида ўз тадқиқотларининг муҳим аҳамиятга эга бўлган қирраларини очиб беришга ҳаракат қилдилар. Улар баён қилган фикрларига таянган ҳолда ўз фаолиятлари ва танлаган соҳаларининг аҳамиятини очиб бера олдилар. Уларнинг назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш, уларнинг моҳиятини тушуниш кўникмалари самарали ривожланганлиги аён бўлди. Илмий ҳодисаларни баҳолаш кўникмалари эса объектив характер касб этди. Бунинг натижасида уларнинг илмий дунёқарашлари кенгайганлиги ва барқарор характер касб этганлиги аён бўлди. Ҳар қандай тадқиқотчилик фаолияти натижапаро тажрибалар орқали асосланиши керак. Тажрибаларнинг натижалари кўргазмалилик характерига эга бўлади.

Бунда укувчиларнинг тажриба майдонлари ва лабораторияларда амалга оширган ишлари алоҳида аҳамиятга эга. Бундай ўқувчилар илмий ҳодисаларни яхлит тарзда идрок эта оладилар ва уларнинг натижаларини олдиндан кўриш имкониятига эгадирлар. -Улар илмий ҳодисаларнинг ўзига хос хусусиятлари ва турли қирраларини ўзаро алоқадорликда идрок этадилар. Бунинг учун ўқувчилар лабораторияларда илмий ҳодисаларни нафақат дарсликлар ёрдамида, балки объектив тарзда кўриб идрок этадилар. Бунинг учун ўқувчилар ўзлари кузатган илмий ҳодисаларни қайд этиб боришлари керак.

Ўқувчилар билан ўтказилган тадқиқотчиликка оид машғулотлар ҳақида улар матнлар, рефератлар ва таассуротларини ёзиб боришлари лозим. Бундай машғулотлар мактаб ер участкаларида ишлаш, табиат бурчаклари, музейлар, тарихий обидалар, театрларда ўтказилиши мумкин. Бундай машғулотлар давомида қўлга киритилган натижалар кутилмаган, махсус режалаштирилмаган ва табиийлик характериға эға бўлади.

Бундай кузатишлар жараёнида укувчиларнинг интеллектуал фаолиятлари жадаллашади. Кўпгина ўқувчилар ўз ёзма кузатишлари орқали тадқиқотчилик фаолиятлари ва интеллектуал ҳаракатлари ҳақида ҳисобот характеридаги илмий ахборотларни тақдим қилдилар. Ўқувчиларнинг ёзма ишларида узлаштирган назарий билимлари ўз ифодасини топади. Шу билан бир қаторда, уларда ўз фикрларини баён қилиш учун зарур бўлган илмий услубнинг тўла шаклланмаганлиги аён бўлди.

Биз ўқувчиларнинг ўз кузатишлари натижаларини баён қилишда илмий услубға қанчалик амал қилганликларини аниқлаш мақсадида, мазкур тажрибаларимизни тажриба-синов ишларининг яқунловчи босқичида такрорлашға муваффақ бўлдик ва бир қатор ижобий натижаларни қўлга киритдик. Бундай кузатишлар ҳар бир синфда ўқув йили якунида ташкил этилди. Чунки ўқув курслари яқунланиши баробарида ўқувчилар бир қатор илмий атамалар ва илмий баён услубларини ўзлаштиришға муваффақ бўладилар.

Тажриба-синов ишлари жараёнида биз ўқувчилар томонидан ўзлаштирилган билимларнинг муайян мақсадға йўналтирилганлигини ва мустаҳкамлигини аниқлашға муваффақ бўлдик. Биз кузатган 1084 нафар ўқувчилардан - 648 тачаси ўзлари эғаллаган билимларининг қандай мақсадларға хизмат қилиши, шахсий ҳамда ижтимоий аҳамиятини тўғри баён қилишға муваффақ бўлдилар. Ўқувчилар томонидан чиқарилган

хулосаларнинг мантиқий асосға эғалиги, улар онғида муайян назарий билимлар ва илмий ахборотларнинг яхлит тарзда акс этганлигини ифодалайди. Бу эса уларда илмий дунёқарашнинг шаклланганлиги ва барқэрорлигидан далолат беради.

Ҳар қандай ўзлаштирилган билим ўқувчилар томонидан чуқур мушоҳада қилиниши ва унинг тадқиқотчилик фаолияти каби бошқа фаолиятлари ҳам худди мана шу илмий мушоҳада заминида амалға оширилиши лозим. Муайян муаммонинг ечими олдиға қандай мақсадлар ва вазифалар қўйилган бўлса, ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари худди шу мақсадлар ва вазифалар доирасида амалға оширилэди. Тадқиқотчилик фаолиятининг аҳамияти мазкур жараён иштирокчиларининг барчаси учун бир хилда муҳимдир. Бу натижалар укувчиларнинг илмий дунёқарашлари шаклланишиға муайян таъсир кўрсатади.

Ўқувчиларға уларни мажбурлаб, муайян босим остида сингдирилган билимлар уларда салбий дунёқарашнинг вужудға келишиға асос бўлади. Шунинг учун ҳам ўқитувчининг босими остида амалға ошириладиган анъанавий таълим жараёнида укувчиларнинг илмий дунёқарашларини етарлича самарали шакллантириш имконсиздир. Ўқувчилар қўйилган муаммонинг ўзи, мақсад ва вазифаларини чуқур мушоҳада қилган ҳолда уларға мустақил ёндашгандагина уларнинг илмий дунёқарашлари барқарор шаклланади. Бунинг натижасида ўқувчилар тадқиқ қилинаётган ҳодисаларнинг алоҳида қисмлари орасидаги алоқадорликни чуқур ҳис этадилар. Улар асосий назарий ғояларни шакллантирадилар ва ўз сўзлари билан тушунтириб берадилар. Улар муайян илмий ҳодисаларни тушунтириш учун алоҳида назарий ёндашувларға таянадилар.

Ўқувчиларнинг билимларни мушоҳада қилиш жараёнлари улар томонидан бажариладиган мураккаб ақлий операциялар билан бевосита боғлиқдир. Бу жараёнда улар умумлаштириш, абстракциялаш, қиёслаш, оммалаштириш каби ақлий фаолият турларини бзжарадилар. Билимлар ва кўникмаларни онгли тарзда ўзлаштириш натижасида мантиқий операцияларни амалға оширадилар. Ўқувчилар ўзлари узлаштирган билимларни янги вазиятларға кўчириш лаёқатиға эға бўладилар.

Тадқиқотчилик жараёнида укувчиларнинг фаолиятлари яхлит характериға эға бўлади. Уларнинг кўникмалари айии бир ўқув предмети ва турли ўқув предметлари орасидаги алоқадорлик натижасида шаклланади. Ўқувчилар тадқиқотчилик фаолиятини

амалга оширар эканлар муаммоларни ечиш учун ўзлаштирган билимларини ностандарт вазиятларда ҳам қўллай оладилар. Улар илмий ахборотларни мустақил тарзда умумлаштириш ва изчил тизимга солиш имкониятига эгадирлар. Улар фанни атроф-олам, табиат, жамият ҳақидаги билимлар йиғиндиси сифатида идрок этадилар. Бу ўқувчилар эгаллаган билимлар уларнинг қатъий ишончларига айланганлигидан далолат беради.

Ўқувчиларнинг билим даражалари ошган сари улар фан ва техникага маданият маҳсули сифатида қарай бошлайдилар. Шу орқали ўқувчилар аجدодларимиз фан ва техника соҳасидаги ютуқларни ўзлаштиришда фойдаланилган тажрибалар, методлар, ёндашувларни ўрганишга киришадилар. Шунинг учун ҳам ўқувчиларнинг дунёқарашларини шакллантиришда маданиятни англаш тамойилидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун ўқувчилар назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг моҳиятини тушуниш йўллари ва тажрибаларини изчил ўрганишлари лозим. Шу мақсадда ўқувчилар мавжуд илмий аънаналар ва янгиликлар орасидаги алоқадорликни тушунган ҳолда уларни ўзлаштиришлари керак. Бундай вазифаларнинг ечими ижодий муаммоларни юзага келтиради.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари уларга ўз ишлари натижаларини намоён қилиш имконини беради.

Маълумки, катта авлоддан ёшларга турли фанларга оид билимлар билан бир қаторда, маданий-ахлоқий меъёрлар ва қадриятлар ҳам мерос сифатида ўтади. Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари уларнинг тадқиқотчилик фаолиятларида муайян ижтимоий ролларни бажаришларига имкон беради. Бунда ўқувчилар ижтимоий-маданий муҳитга киришадилар ва унда муҳим рол бажарадилар.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларининг вазифаси бундай фаолият учун таълим жараёнида қулай шароит яратишдан иборатдир. Бундай вазиятларда ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари тўла намоён бўлади, улар ижтимоий вазифаларни ўзлаштирадилар, бунинг натижасида эса таълим жараёнида самарали педагогик муҳит вужудга келади.

Ўқувчиларни тадқиқотчилик фаолиятига йўллашдан кўзда тутиладиган асосий мақсад муҳим ҳаётий масалаларни ечишда илм-фаннинг аҳамиятини ўқувчиларга ўргатишдан иборатдир. Бунинг учун ўқувчиларга турли илмий кашфиётларнинг муҳимлиги ва ижтимоий аҳамиятини кўрсатиб бериш лозим. Ўқувчиларни

шунга ишонтириш кераки, фан уларни табиат ва жамиятни билиш асослари билан қуроллантиради. Бунинг натижасида улар билимларни ўзлаштиришнинг муҳимлигини англаб етадилар.

Рефератлар ёзиш давомида ўқувчилар кўпроқ машҳур олимларнинг ҳаётлари ва фаолиятларига мурожаат қилганликлари кузатилди.

Ўқувчиларни тадқиқотчилик фаолиятига йўллаш натижасида ўқув-билув жараёнида уларнинг турли олимлар томонидан амалга оширилган тадқиқотларга мурожаат қилиш, улар ҳақида материаллар тўплаш, уларнинг тадқиқотларига қизиқиш, бунинг учун қўшимча манбалардан фойдаланиш имкониятларининг кенгайганлиги аниқланди. Бу жараёнда ўқувчиларнинг ақлий етукликлари, муайян мақсадга интилишлари, эришган ютуқларидан қониқмасликлари, улар билан чекланиб қолмасликлари аён бўлди. Бунинг натижасида ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари барқарорлашганлиги кузатилди.

Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларида таяниладиган барча тамойиллар уларнинг илмий дунёқарашлари шаклланиши билан чамбарчас боғлиқдир.

Ўқувчиларнинг илмий дунёқарашлари шаклланишида уларнинг мустақил фаолиятлари алоҳида педагогик аҳамиятга эга. Ўқитувчилар фаолиятининг асосини ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини кўрсатилган барча тамойилларга таянилган ҳолда амалга ошириш ташкил этади. Бу эса ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришда алоҳида аҳамиятга эга. Бунинг натижасида:

Ўқув жараёнига муайян технологияларнинг алоҳида элементларини қўллаш;

Ўзлаштирилган технологияларнинг алоҳида элементларини гуруҳлаган ҳолда уларни ўқув жараёнининг алоҳида қисмларига татбиқ этиш;

Барча технологиялардан уларнинг мантиқий асосларига таянган ҳолда муайян кетма-кетликда фойдаланиш;

Ўқув жараёнида муайян технологияларни ижодий қўллаш, уларни ўз иш услубига мослаштириш ва мазкур технологияларнинг алоҳида элементларини такомиллаштириш.

УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР

1. Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантириш бугунги кунда таълим жараёнининг устувор мақсадларидан бирига айланмоқда. Бу жараён ўзида такдим этилган назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг ўқувчилар томонидан сифатли ўзлаштирилиши, ўқув жараёнининг яхлит мақсадга йўналтирилган дидактик ҳодиса сифатида намоён бўлиши, ўқувчиларнинг интеллектуал фаолиятларининг онгли тарзда шаклланиши, улар тараққиётининг барқарор тарзда амалга ошишига имкон беради.

2. Ўқувчиларда шакллантириладиган илмий дунёқараш яхлит тизим сифатида ўзида индивидуал, ўқувчи томонидан ишлаб чиқилган етакчи, анланган объектив қонуниятлар ва танловга асосланган муносабатлар, уйғун ва барқарор майллар, мақсадлар, қизиқишлар, ҳиссиётлар, интеллектуал фаолият орқали амалга ошишини таъминлайди.

3. Ўқувчиларда шакллантириладиган илмий дунёқараш ўзининг қуйидаги таркибий тузилишига эга: назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни идрок этиш; назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг мазмун-моҳиятини тушуниш; назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг шахсий ҳамда ижтимоий аҳамиятини баҳолаш, назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларнинг ижтимоий аҳамиятини ҳис этиш кабилар. Ушбу қисмлар орасидаги ўзаро алоқадорлик ўқувчиларда шакллантириладиган илмий дунёқарашнинг барқарорлиги ва қатъийлигини таъминлайди. Бунинг натижасида ўқувчилар амалий тажриба ва назарий билимларга таянган ҳолда интеллектуал ҳамда ижтимоий фаолият кўникмаларини эгаллайдилар.

4. Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришга йўналтирилган ўқув-билув жараёни ўзининг муайян босқичларига эга бўлиб, мазкур босқичларда уларнинг эгаллаган амалий тажрибалари, назарий билимлари ва мантикий фикрлаш

даражапарига таянган ҳолда уларнинг илмий дунёқарашларини шакллантиришга йўналтирилган дидактик тизим такдим қилинади.

5. Ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг илмий дунёқарашларини аниқловчи мезонлар сифатида таълим жараёнида такдим этилган назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни фаол ўзлаштирганликлари; ўрганиладиган ўқув материалларига ўқувчиларнинг барқарор муносабатлари ифодаланиши; ўз нуктаи назарлари ва қарашларини илгари сура олишлари; илмий ҳодисаларни ўрганишга нисбатан барқарор қизиқишнинг вужудга келганлиги кабиларни кўрсатиш мумкин.

6. Ўқувчиларда шакланган илмий дунёқарашнинг ҳар бир муайян даражаси ўзининг аниқ белгиларига эга бўлиб, улар таълим олувчилар илмий дунёқарашининг мунтазам тарзда бир босқичдан иккинчисига ўтиб узлуксиз ривожланишини таъминлайди.

7. Ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантиришда бир қатор умумий характердаги дидактик шароитларнинг амал қилиши кузатилади.

8. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолияти уларда барқарор илмий дунёқарашни шакллантиришнинг муҳам воситаси сифатида назарий билимлар, илмий тушунчалар ва ахборотларни фаоллик, табиийлик, мантиқийлик, инсонпарварлик тамойилларига таянган ҳолда тушуниш ва идрок этиш, муҳим ҳаётий вазиятларда тўғри йўналиш ола билиш, уйғунлашган билиш фаолиятини таъминлаш, ўз ҳаракатларини онгли ва чуқур ўйлаган ҳолда амалга ошириш имконини беради.

9. Ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятлари ўзаро изчил тарзда, босқичма-босқич шаклланиб, уларнинг илмий дунёқарашлари барқарорлашишига кўмаклашади.

10. Ўқувчиларнинг илмий тадқиқотчилик фаолиятларини амалга оширишлари жараёнида бир қатор дидактик қийинчиликлар вужудга келиб, уларнинг бартараф этилиши таълим олувчилар илмий дунёқарашининг кенгайишига асос бўлади.

11. Ўқув-билув жараёнида ўқувчиларнинг тадқиқотчилик фаолиятларини лойиҳалаш ва ташкил этишда ўқитувчилар муайян дидактик тамойилларга таянишлари мақсадга мувофиқдир.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг ўз истиқлол ва тараққиёт йўли. Т.: Ўзбекистон, 1992
2. Каримов И.А. Истиқлол ва маънавият Тузувчи ва нашр учун масъуллар: Н.Комилов, К.Бўронов. т.: Ўзбекистон, 1995. - 129
3. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-жилд. Т.: Ўзбекистон, 1996.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни // 1997 йил 29 августда қабул қилинган. Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997. 20-29- б.
5. Ўзбекистон Республикаси «Кадрлар тайёрлаш миллий дастури»// Баркамол авлод - Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. Т.: Шарқ нашриёт-матбаа концерни, 1997. 31-61- б.
6. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. Т.: Ўзбекистон, 1998.
7. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси - ўн иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Кенгашининг ўн биринчи сессиясида 1992 йил 8 декабрида қабул қилинган. Т.: Ўзбекистон, 1998. - 48 б.
8. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. 7-том. Т.: Ўзбекистон, 1999.
9. Каримов И.А. Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт - пировард мақсадимиз. 8-том. Т.: Ўзбекистон, 2000.
10. Каримов И.А. Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том. Т.: Ўзбекистон, 2001.
11. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизациялаш ва ислоҳ этишдир. Т.: Ўзбекистон, 2005. Т.13, - 174-222 б.
12. Каримов И.А. Юксак маънавият - енгилмас куч. Т.: Маънавият, 2008.
13. Умумий ўрта таълимнинг давлат таълим стандартлари ва ўқув дастури. Она тили. Адабиёт. Узбек тили (таълим бошқа тилларда олиб бориладиган мактаблар учун). - Т.:Шарқ, 1999. - 303 б.

14. Андреев А. Л. Общество и образование: социокультурный профиль России // Педагогика. 2002. № С. 20.
15. Андреев В. И. Диалектика воспитания и самовоспитания творческой личности. Казань, 1988.
16. Арутюнян М. Ю., Здравомыслова О. М. и др. Учителя и ученики: два мира? М., 1992. С. 106.
17. Бакулевская С. С. Становление интеллектуально-творческой деятельности старшеклассника в процессе решения эвристических задач: Автореф. дис.канд. пед. наук. Волгоград 2001.
18. Борытко Н. М. Пространство воспитания: образ бытия: Монография. Волгоград. Перемена, 2000.
19. Бондаревская Е. В. Гуманистическая парадигма личностно-ориентированного образования//Педагогика 1997 №4 С. 11 — 17.
20. Букин В. Р., Малышевский А. В. Школьникам о философии // Научное мировоззрение и современность. М., 1992.
21. Бурков В. В. Как сохранить общечеловеческие ценности? П.: Ленингр. орг. о-ва «Знание». РСФСР, 1990.
22. Воспитание и развитие личности в обновляющейся системе образования: Материалы науч.-практ. конф. Вып. 1. Ростов на-Дону, 1993.
23. Газман О. С, Иванов А. В. Содержание деятельности и опыт работы освобожденного классного руководителя (классного воспитателя). // Методические рекомендации. М. 1992. С. 19.
24. Гурова Р. Г. Социологические проблемы воспитания. М/ Педагогика, 1981.С. 4-20.
25. Герасименко С. В. Организация исследовательской деятельности в педагогическом колледже // Научно - практическая конференция, тезисы докладов. Волгоград, 2000.
26. Гликман И. Гражданские качества: из чего складывается дефицит//Учитель. № 1. 2002.
27. Гребенюк О. С. Общая педагогика: Курс лекций // Калининград, ун-т. Калининград, 1996.
28. Гребенюк О. С, Гребенюк Т. Б. Введение в деятельность педагога — исследователя: Научно - метод, пособ Калининград, 1998. 55 с.
29. Григорьева Л. А. Стимулирование старшеклассников к выбору мировоззренческих позиций: Автореф. дис канд пед наук. СПб., М., 1998.

30. Данилкж А. Я. Теоретико-методологические основы проектирования интегральных гуманитарных образовательных пространств. Автореф. дис. ... док. пед. наук. Ростов на-Дону, 2001.
31. Данюшенков В. С. Теория формирования активности школьника // Наука и школа 1999. №2. С. 39-45
32. Дрыгин В. И. Научное мировоззрение, его предмет и функции. Саратов. 1981. С. 27
33. Ильин В. И. О специфике гуманитарного знания // Вопросы философии. 1985. №7.
34. Ильина Т. А. Формирование мировоззрения и социализация // Школа - 2000 № 5. С. 38.
35. Кадол Ф. В. Честь и достоинство. Критерии их развития у старшеклассников // Педагогика. 1997. № 6. С. 54-58.
36. Карпов Е. Учебно-исследовательская деятельность в школе: В поисках новой педагогической альтернативы // Экономика в школе. № 2. 2001. С. 3 — 10.
37. Кон И С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. М.: Политиздат, 1984.
38. Кон И. С. Психология ранней юности. М., 1989
39. Кон И. С. Психология юношеского возраста. М., 1978.
40. Коновалец Л. С. Познавательная активность учащихся в условиях компьютерного обучения // Педагогика. 1999. №2. С. 46-51.
41. Коняев П. Г. Атеистическое значение научного познания Вселенной. М.: «Знание», 1984.
42. Коротаева Е. В. Директор-учитель-ученик: пути взаимодействия // Директор школы. № 5. 2000. С. 7 - 54.
43. Краевский В.В. Проблемы научного обоснования обучения: Методологический анализ. М., 1977
44. Кузьмина Л. В. Организация научно - исследовательской работы учащихся в школе лицея // Теория и практика организации учебного процесса. № 3. М., 1999. С.101 — 103.
45. Кульневич С. В. Педагогика самоорганизации: Феномен содержания. Воронеж, 1997.
46. Леонтович А. В. Модель научной школы и практика организации исследовательской деятельности учащихся // Школьные технологии. №5. 2001. С 147-148.
47. Лобок А. М. Вероятностное образование в вопросах и ответах//дайджест № 1, М., 2000. С. 15-30.
48. Лопатин А. Р. Создание ситуаций успеха в воспитательно-образовательной работе с подростками: Автореф. дис. ...канд. пед. наук. Кострома, 1999.
49. Лузина Л. М. Философско-антропологический подход в воспитании. Псков: Изд-во гос. пед. универ., 2000.
50. Маркушкина А. Н. Учение как активный познавательный процесс // опыт инновационных преобразований в педагогической науке и практике. Волгоград, пед колледж. № 2. 2000. С. 33.
51. Махмудов М.Х. Таълимни дидактик лойиҳалашнинг назарий асослари. Пед. фан. докторлик. дисс. . Тошкент, 2003.
52. Мудрик А. В. Введение в социальную педагогику: Учеб. пособие для студентов. М., 1997.
53. Мудрик А. В. Воспитание // Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. Т. 1. М., 1993.
54. Мусаев У. Умумий ўрта таълим жараёнини либераллаштиришнинг ташкилий-педагогик шарт-шароитлари. Пед. фан. номз. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация Т' 2004.
55. Новикова Л. Н., Кулешова И. В. Воспитательное пространство: Опыт и размышления // Методология, теория и практика воспитательных систем: Поиск продолжается. М., 1996.
56. Обухов А. С. Исследовательская деятельность как возможный путь вхождения подростка в пространство культуры // Школьные технологии. 2001. № 5. С. 2.
57. Одинцова Н. И. Организация уроков— теоретических исследований // Научно- практический журнал школьного технолога. 2002.
58. Педагогик атамалар луғати. Т.: Фан, 2008.
59. Петрова В.Н. Педагогическое сотрудничество, или когда нравится учиться //Директор школы. 1999. № 4. С. 36.
60. Петровский А. В. Личность в психологии: парадигма субъектности. Ростов на-Дону, 1996.
61. Радионова Н. Ф. Взаимодействие педагогов и старших школьников: Учеб. пособие к спецкурсу. Л., 1989.
62. Сафарова Р., Мусаев У. ва б. Ўзбекистон Республикасида умумий ўрта таълим стратегияси муаммолари ва таълим мазмунининг янги моделлари, уларни татбиқ этиш йўллари. Т.: Фан, 2005.

63. Сафарова Р. Миллий тикланиш шароитида Ўзбекистан мактабларида она тили таълими назарияси ва амалиёти: Пед. фан. докт. дисо. Т. 1998.

64. Сафарова Р., Мусаев У. ва б. Умумий ўрта таълим мазмунини модернизациялашнинг дидактик параметрлари. Т.: Фан, 2008.

65. Свирский С. Я. Формирование научного мировоззрения и художественная литература. Ташкент: Ўзбекистан, 1973.

66. Сериков В. В. Личностный подход в образовании: концепции и технологии: Волгоград: Перемена, 1994.

67. Сериков В. В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. М.: Логос, 1999. .

68. Сериков В. В. Личностно-ориентированное образование - новое направление развития педагогической теории и практики // Личностно ориентированное образование: феномен, концепция, технологи: Волгоград, 2000.

69. Сластенин В. А. Методы воспитания // Педагогика: Учеб. пособие для студ. пед. ин-тов. М., 1988.

70. Совалев В. А. Мировоззрение как выражение смысла человеческого бытия // Человек как философская проблема и мировоззрение. Владимир, 1982. С. 36.

71. Фалсафа. Қисқача изоҳли луғат. Т.: Шарқ, 2004.

72. Франкл В. Человек в поисках смысла // Психология личности в трудах зарубежных психологов. СПб. 2000.

73. Школьник Г. И., Школьник В. Г. Формирование научных взглядов и убеждений у школьников в учебном процессе. М., 1989.

74. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности учащихся в познавательном процессе. М., 1979.

75. Щуркова Н. Е. Воспитание: новый взгляд с позиции культуры. М., 1997.

76. Щуркова Н. Е. Предметное и ценностное восприятие мира. М., 2000.

77. Якиманская И. С. Технология личностно-ориентированного образования // Директор школы М., 2000. № 7.

МУНДАРИЖА

СЎЗ БОШИ.....	
на з ? р ! ^	7
II БУЛИМ. Укувчиларда барқарор илмий дунёкоашни	3д
УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР... ..	76
ФОИДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	78

Т.Н. Қорий Ниёзий номидаги ЎзПФИТИ Илмий кенгаши томонидан
нашрга тавсия этилган.

Муҳаррир: М. СОДИҚОВА.

Нашриёт раками: 3 -205. Босишга рухсат этилди: 16.12.2009 й.
Қоғоз бичими 60x84 1/16. Офсет босма. Офсет қоғози. Нашриёт
т.4,7. Шартли босма табоғи 5,25. Бюджетта.126 Тиражи 500.
Келишилган нархда.

Ўзбекистан Республикаси Фанлар академияси "Фан" нашриёти:
100170. Тошкент, И. Мўминов кўчаси, 9-уй.

«Andijon nashriyot-matbaa» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
Манзил: 71000. Андижон шаҳри, Навоий шоҳкўчаси, 71.